

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ ІНСТИТУТУ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ
АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

УКРАЇНСЬКА МОВА

3 ♦ 2012

Заснований у жовтні 2001 р.
Виходить раз на три місяці

Редакційна колегія

Головний редактор
Заступники головного редактора

Відповідальний секретар

Петро БІЛОУСЕНКО
Катерина ГОРОДЕНСЬКА
Ніна ГУЙВАНЮК
Василь ГРЕЩУК
Андрій ДАНИЛЕНКО
Анатолій ЗАГНІТКО
Володимир КАЛАШНИК
Євгенія КАРПЛІОВСЬКА

Василь НІМЧУК
Іван ВИХОВАНЕЦЬ
Павло ГРИЦЕНКО
Олександр ЗАДОРЖНИЙ

Ніна КЛИМЕНКО
Василь ЛУЧИК
Віктор МОЙСІЄНКО
Світлана СОКОЛОВА
Микола СТЕПАНЕНКО
Орест ТКАЧЕНКО
Павло ЧУЧКА
Микола ШТЕЦЬ

УДК 81'1– 811.161.2

З а с н о в н и к и

***Національна академія наук України,
Інститут української мови НАН України***

***Видавець
Інститут Української мови НАН України***

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації 05.09.2000 р. Перереєстроване 12.01.2007 р. (серія КВ № 12180 – 1064ПР) Міністерством юстиції України.

Україна. 01001, Київ-1, вул. М. Грушевського, 4

Е-mail: ukrmoz@gmail.com

278-12-09, 279-18-85

У Києві кореспонденцію, адресовану редакції журналу, можна передавати через експедицію Президії НАН України

Редагування Марії Сулими

Комп'ютерне верстання Наталії Яременко

Підписано до друку 25.09.12. Формат 70×108/16. Папір офс. № 1.
Гарн. Кудряшов. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 14,7.
Обл.-вид. арк. 13,51. Тираж 375 прим. Зам. 3384.

Оригінал-макет виготовлено та тираж видруковано
Видавничим домом “Академперіодика” НАН України,
01004 Київ, вул. Терещенківська, 4.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єкта
видавничої справи серії ДК № 544 від 27.07.2001 р.

УДК 811.161.2

Василь Німчук (м. Київ)

ПРО СУЧАСНУ УКРАЇНСЬКУ ТЛУМАЧНУ ЛЕКСИКОГРАФІЮ

У статті йдеться про структуру нинішніх тлумачних словників української мови, повноту їхніх реєстрів, доречність конкретних ремарок, точність пояснень семантики вокабул, паспортизацію цитованого матеріалу. Звернено увагу на повне або часткове привласнення праці творців академічного словника української мови в 11-ти томах (СУМа) авторами нових тлумачних лексиконів, про наукову етику в лексикографії.

Ключові слова: *лексикографія, реєстр словника, тлумачення семантики, плагіат, наукова етика.*

Словникарство — одна з найдавніших галузей науково-практичного мовознавства, але теорія й технологія його протягом віків існували лише імпліцитно як традиція. Разом із величезними досягненнями світової лінгвістики в ХХ ст. помітних успіхів здобула й лексикографія, що нині беззастережно трактується як повноправна мовознавча дисципліна із власними теоретичними засадами (див., зокрема, праці Х. Касареса [20], Л. Щерби [58], Ж. та К. Дюбуа [61], Л. Згусті [63], П. Денисова [14], В. Гака [10] та ін.). Проте ще не так давно траплялися визначення лексикографії як техніки укладання словників і лінгвістичного аналізу цієї техніки [61: 289].

Знання лексикографічної технології дуже важливе для творця словника. Дехто порівнював лексикографію з мистецтвом. Американський лінгвіст С. Лендау свою книжку з теорії укладання словників промовисто назвав «Словники: Мистецтво та ремесло лексикографії» [26]. Лексикографічна технологія порівняно нескладна, її можна відносно швидко опанувати. Незнання елементарних вимог лексикографії відразу впадає в око в багатьох словничках, додаваних до праць із історіографії, до нелінгвістичних видань різних текстів (особливо — давніх).

© В.В. НІМЧУК, 2012

ISSN 1682-3540. Українська мова, 2012, № 3

3

Однак у лінгвістичному словнику головне — фахова, авторська наукова творчість, тонке відчуття слова і його семантики.

Праця лексикографа дуже трудомістка. Знаний філолог доби Відродження Й.Ю. Скалігер (1540–1609) про це писав в епіграмі, яка в перекладі Ф. Прокоповича (1681–1736) звучить так:

«Если в мучительския осужден кто руки,
Ждет бѣдная голова печали и муки,
Не вели томить его дѣлом кузниц трудных,
ни посылатъ в тяжкия работы мѣст рудных,
Пусть лексикъ делаѣт: то одно довлѣет,
всѣх мук род сей один труд в себѣ имѣет»
[41: 224, 489; 32: 391]¹.

Словник компонується з лексико-семасіологічних (семантичних) мініатюр або нарисів (етюдів), залежно від його типу. Лексико-семасіологічний аспект особливо яскраво виступає в тлумачних та етимологічних словниках.

Найкращі, найавторитетніші словники, переважно, скомпонували високоосвічені особи з доброю філологічною підготовкою, найчастіше — фахівці-лінгвісти. Абсолютна їх більшість була обдарована тонким чуттям краси слова, семантики лексеми, фразеологізму. Вони з пошаною ставилися до попередників, глибоко поважали працю колег. Про це з давніх часів відкрито говорили вітчизняні та зарубіжні лексикографи. П. Беринда у післямові до свого «Лексикона словенороського и имен толкованія» (1627 р.) зауважив, що компонував словник, «начало вземъ», із «Лексиса» Л. Зизанія (1596 р), «его же и зде привнесение и исправление явственню буди» [25: 243]. Є. Славинецький у заголовку своєї праці підкреслив її основне джерело — «Лексіконъ латински(й) з Калепина преложє(н)ный на славєнски(й)» [24: 61] (1642 р.) Український лексикограф початку XVIII ст. І. Максимович також визнавав використання надбань своїх попередників [11: 27].

Аналогічне явище спостерігаємо в лексикографії нової доби. Б. Грінченко скромно зазначив на титульній сторінці славнозвісного словника: «Словарь украинского языка, собранный редакцией журнала «Киевская старина». Редактировал, с добавлением собственных материалов, Б.Д. Гринченко» (далі — Гр.). Багато прикладів саможертвовного ставлення до перевидання й доопрацювання чужих лексикографічних праць, але без присвоєння їх собі, дає світова наука. Широко відома у славистиці книга «Толковый словарь живого великорусского языка Владимира Даля. Третье, исправленное и значительно дополненное, издание под редакцией проф. И.А. Бодуэна де Куртенэ», що виходила з 1903 по 1909 рік (повторно в 1912 — 1914 рр.). Дослідники історії Далєвого словника відзначають, що в Бодуєнівському виданні до первісного матеріалу «додано багато нових слів, тлумачень,

¹ Можливо, переклад Ф. Прокопович зробив після того, як ознайомився з «Лексиконом» репресованого мазепинця І. Максимовича.

прикладів: обсяг його збільшився на 15–16% (за підрахунком самого редактора — навіть на 20%)» [39: 110].

Зразком поваги до чужої лексикографічної творчості може бути праця С. Єфремова та А. Ніковського над новим виданням словника за ред. Б. Грінченка. «Редактори цього видання, що його треба писати за третє, бо друге — берлінське (фототипічне), дістали пропозицію від видавництва «Горно» виготовити доповнений словник Б. Грінченка з тим, щоб додатки склали приблизно 10 % основного матеріалу та щоб основний Грінченків матеріал, як і характер його оброблення, зостався незачеплений», — писав А. Ніковський [50: VII]. Вони й самі високо цінували здобуток Б. Грінченка, через те «організували свою працю таким способом, щоб не порушити загального характеру й вигляду цього словника, маючи глибоке переконання, що культурний український громадянин оцінить нашу пошану до того, на чому лежить знак великих і давніх зусиль наших попередників, на чому також спочиває признана й освячена часом традиція, і тому наша редакційна робота матиме такий характер: а). Всі додатки редакції, не порушуючи основного Грінченкового тексту, виділяються особливим знаком, зірочкою (*), чи тоді, коли заводиться в реєстр нове слово, чи дається новий чим-небудь цікавий приклад, фразеологічний зворот, нова діалектична дата чи локація... Коли редакція не погоджується з тим перекладом на російське, що Грінченко дає хибно, неточно або ж неповно, тоді під зіркою ставиться пропоноване від редакції значіння, але після прикладу й дати Грінченкових...» [50: X].

Етимологічний словник німецької мови Фридриха Клуґе (1856–1926), уперше надрукований 1881 р., донині виходить під цим прізвищем (яке стало загальною назвою — *der Kluge* [23:44]), незважаючи на численні зміни й доповнення інших фахівців, зроблені впродовж десятків років після смерті цього знаного лінгвіста [62].

Так робили і так чинять видавці та доповнювачі чужих творів не через широке знання прізвищ їхніх авторів у середовищі освічених шарів населення, а через власну високу моральність.

Коли словник укладають кілька чи багато лексикографів і на титульній сторінці фігурує лише ім'я наукового редактора (редакторів), а доробок у ньому кожного фахівця відзначається в іншому місці, виникає спокуса привласнити чужу працю².

Такі спокуси особливо поширилися в останні два десятиріччя, коли продаж словників став джерелом непоганих прибутків, а захист авторських прав у нашій державі перебуває не на належному рівні.

Об'єктом зазіхань став, зокрема, академічний одинадцятитомний «Словник української мови» (1970–1980 рр.), провідним редактором і авторам якого — акад. В.М. Русанівському та І.К. Білодідові,

² Щоб забезпечити внесок окремого фахівця від нівеляції, в деяких колективних словниках після відповідних лексикографічних статей подають ініціали авторів (пор. [17]).

д.ф.н. Л.Г. Скрипник, А.А. Бурячкові, В.В. Винникові, Г.М. Гнатюк, С.І. Головащуків, к.ф.н. Л.С. Паламарчукові, Л.О. Родніній, Л.А. Ющук, Т.К. Чарторизькій — 1983 р. присвоєно звання лауреатів Державної премії СРСР. Ця багаторічна праця справедливо визнана вершиною української лексикографії. Вона такою фактично є і нині.

Літературознавець, кандидат (нині доктор) філологічних наук В.В. Яременко, який до лінгвістики не має жодного стосунку, та аспірантка Київського національного університету ім. Т. Шевченка (тепер доктор філологічних наук, літературознавець) О.М. Сліпущко в 1998 р. раптом опублікували «Новий тлумачний словник української мови в чотирьох томах» [35] (далі — НТСУМ), назвавши себе на титульній його сторінці укладачами, тобто авторами тексту. Лише з реквізиту до видання дізнаємося, що його науковим редактором є Л.І. Андрієвський (знаний художник). Серед коректорів (!) фігурують відомий редактор лінгвістичних праць вітчизняної Академії наук та колишня співробітниця Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України.

Автори академічного лексикона (СУМа) зробили докладний аналіз НТСУМа й беззаперечно довели, що «він є скороченим варіантом «Словника української мови» в 11-ти томах з незначними доповненнями та змінами, що «це 98-відсотковий плагіат чистісінької води», що «механічне, без творчого осмислення скорочення реєстру СУМа здійснене нефахово, безсистемно. А тому поза реєстром словника в 4-х томах залишилися загальноживані слова, які неодмінно мали би бути в словнику такого обсягу», але «внесено значну кількість застарілих, вузькодіалектних та рідковживаних слів, які не обов'язкові в короткому словнику» [5]. Укладачі СУМа справедливо сказали, що «автори» НТСУМа «грубо порушили норми наукової та й чисто людської порядності, привласнивши працю цілого покоління українських лексикографів» [Там само].

В. Яременко не дав відповіді академічним лексикографам-фахівцям по суті звинувачень, цинічно заявивши, що працю авторів СУМа їхньою інтелектуальною власністю він не вважає, а свою статтю-відповідь у «Літературній Україні» назвав «Домагаюся права ... на плагіат» [60]. Проте сам відповідним знаком забезпечив собі та О. Сліпущко авторське право на третій сторінці НТСУМа. Ці ж автори твердять, ніби в НТСУМі «уперше в лексикографії так широко тлумачаться лексеми, що починаються на літеру *г*. Їх біля 400, тоді як різні довідники називають лише кілька десятків. Це цілком оригінальна частина словника, яка добре прислужиться, сподіваємося, підвищенню культури мови...». (НТСУМ I: 8).

Розгляньмо цю частину чотиритомника. Фактично в НТСУМі трохи більше 320 вокабул на *г*. Майже стільки ж реєстрових слів із початковою буквою *г* налічуємо у відомому лексиконі Є. Желехівського та С. Недільського [18: 166–170]. Величезну частину реєстрових слів на *г* у НТСУМі — це без будь-якої системи підібрані діалектні елементи, і лише при кількох подано відповідну ремарку (є й позначка *гуц.*,

але в «Переліку умовних скорочень» її не розкрито). Напевне, лише для збільшення кількості слів із початковим **г** у НТСУМ уведено вузькоговіркові лексеми, наприклад, *гірги* «плечі», *гезунд* «здоров'я», *говда* «голова» та ін.

Хіба узаконення таких слів у літературній мові справді сприятиме культурі українського мовлення? Та й у доборі нормативних слів на **г** не видно чіткої системи. У НТСУМі, наприклад, є **галерея**, **гуталін**, **газон**, та немає **гіпс** (пор. Гр. I, 349), **газета**, **газ** тощо.

Лише поодинокі вокабули на **г** у НТСУМі ілюстровано прикладами й оснащено покликаннями на авторів творів.

У словникових статтях, взятих не повністю із СУМа, надто багато дискусійних тлумачень. Наприклад, значення реєстрового говіркового слова **гагарига** прямо розкриває ілюстрація до нього із твору Г. Хоткевича: *гагарига — то таке всяке кругленьке, щоб дитина бавилася*. Проте В. Яременко та О. Сліпушко дають тлумачення його діалектним словом *таракуцька* (НТСУМ I: 691). Вокабули *таракуцька* немає ні в першій публікації словника за ред. Б. Грінченка, ні в СУМі, ні в самому НТСУМі. Семантика номена **таракуца** (бот.) — «маленький гарбузик, кабачок» [15 V: 241], а **таракуцька** — «тиква» [21: 241]. Перед користувачем НТСУМа — механічно перероблена стаття із третього видання словника за ред. Б. Грінченка: «**Гагарига, ги ж. = Таракуцька...**», що її додав із прикладом А. Ніковський [50: 419].

Діалектизм **гавра** в СУМі адекватно і стисло пояснено та паспортизовано: «*Гавра... діал.* 1. Лігво звіря; барліг... 2. *перен. зневаж.* Рот» (СУМ II, с. 9). Автори НТСУМа (I, 691) його витлумачили без ремарки так: «Зимове лігво ведмедя, барліг, лігвище, тирло, *баруля*, кубло (людський барліг)». Назви **баруля** не знайдете ні в НТСУМі, ні в СУМі. Говіркове утворення *баруля*, вочевидь, узяті зі словника за ред. Б. Грінченка (Гр. I, 31). Пор. **баруля** «яр, провалля» [15 I: 136].

Біля вокабули **гвинтівка** маємо тлумачення «*Крис, рушниця, карабін, гвер, обріз, обрізан*» (НТСУМ I: с. 695). Тільки слово **рушниця** слушно пояснює вокабулу, адже **крис**, **гвер** — діалектні лексеми; **карабін**, **обріз** — різновиди рушниці.

Діалектне слово **газда** функціонує не тільки з семантикою «господар» (НТСУМ, I, 691), але й зі значенням «заможний селянин» [37: 156].

Із лексикона за ред. Б. Грінченка взято діалектизм, значення якого в НТСУМі так і не розкрито: **Гівгач = гівгор, а**. Назва птаха (I, 697). Пор. у Грінченка: **Гівгач, ча** и **гівгор, ра м.** Пт. Junx torquilla. Вх. Лем. 407 (Гр., I, 349).

Авторам не до вподоби тлумачення лексеми *гурман* у СУМі: «**Гурман...** Той, хто любить, цінує вишукані страви. — Ви гадаєте, що я скнара й гурман... (Ю. Бедзик, Полки..., 1959, 156)» (СУМ II: 196), і вони його переробили так: **Гурман, а**. Аматор смачно попоїсти. Той, хто любить, цінує вишукані страви. *Багато блюд китайської кухні — виключно для гурманів* [!] (НТСУМ I: 701). Лексема **аматор** тут не надто

підходить, а назва **блюдо** в українській літературній мові — «широка посудина, в яку кладеться або насилається страва» (СУМ І: 204), отже, в цитованому контексті вона — русизм. Пор. ще: «**Гонтар**, я. *Покрівельщик...*» (НТСУМ І: 699) замість нормативного *покрівельник*. Пор. також **Гонтарь...** *Кровельщик* ... (Гр. І: 250).

Лексикографічну «творчість» у НТСУМі можна б коментувати і коментувати.

Виправдовуючи свій плагіат, В. Яременко пише, буцімто за цитати з літературних творів «Інститут мови жодному письменнику не платить, але включає в загальний обсяг «своєї інтелектуальної власності». За яким правом? За монопольним правом державної спеціалізованої установи на захищений плагіат» [60: 3]. Це неправда. Лексикографи, що паспортизують використаний матеріал із різної літератури (не тільки художньої) (у СУМі — з точністю до сторінки), нікого не обкрадають, бо зазначають, кому належить цитований текст!

НТСУМ нині слугує зразком наукового плагіату [43: 414]³.

Автори СУМа не подавали позову на В. Яременка та О. Сліпушко, бо у них, не було можливості, щоб сплатити за послуги адвокатів. До того ж багатьох з укладачів СУМа вже не було на цьому світі. Останнє, мабуть, і досі стимулює охочих плагіаторів до беззастережного переписування тексту СУМа в інших лексикографічних проектах. Проте, крім судових установ держави, існує суд наукової громадськості та буде суд історії.

Невдовзі після НТСУМа побачив світ «Великий тлумачний словник сучасної української мови» [7] (далі — ВТС СУМ). Укладачем і головним редактором його названий В.Т. Бусел. Редакторами-лексикографами (укладачами) виступають: В.Т. Бусел, М.Д. Василега-Дерибас, О.В. Дмитрієв, Г.В. Латник, Г.В. Степенко, Л.П. Тютюнник (ВТС СУМ, с. II, 1427). Щоправда, своїх авторських прав відповідним знаком вони не забезпечили. До видання ВТС СУМа ніхто про таких лексикографів у лінгвоукраїністичних колах України навіть не чув. Про мовознавчу компетенцію «укладачів» можемо судити з «Передмови» до ВТС СУМа, в якій між іншим, сказано: «Словникове творення в Україні має майже 400-літню історію — від словників Лаврентія Зизанія, Памви Беринди (XVI — XVII століття), тлумачного словника Івана Котляревського (1769–1838 рр.), укладеного до поеми-жарту «Енеїда», 4-томного «Словаря української мови» Бориса Грінченка, «Історичного словника українського язика» Євгена Тимченка, «Правописного словника» Григорія Голоскевича, «Практичного словника синонімів української мови» Святослава Караванського до величного 11-томного академічного видання — «Словника української мови» (1970–1980 рр.).

Перший однотомний Словник такого обсягу створювався на основі усіх вищезгаданих та багатьох інших спеціалізованих словни-

³ У деяких примірниках цього джерела згадку про цей плагіат вилучено!

ків... З неофіційних джерел укладачам Словника відомо, що на сьогодні в різних наукових інституціях України існує картотека реєстру слів української мови загальним обсягом приблизно від 3-х до 4-х мільйонів слів» (ВТС СУМ: III).

Названі перші два словники — церковнослов'янсько-староукраїнські. Щоб з них використано, неможливо з'ясувати, бо в ВТС СУМ немає паспортизації лексем. До «Енеїди» І. Котляревського, обізваної «жартом», додано не тлумачний, а перекладний українсько-російський словничок (у Харківському виданні 1842 р. — 39 с.). «Історичний словник українського язика» створили Є. Тимченко, Є. Волошин, К. Лазаревська, Г. Петренко, а Є. Тимченко був і редактором I-го тому (інші томи не вийшли). Може йтися лише про 3–4 мільйони карток із текстами — виписками з різної друкованої літератури, а не про таку кількість лексичних одиниць!

Академічний «Словник української мови» в 11-и томах, названий «величним», майже цілковито поглинутий ВТС СУМом. Із статей СУМа укладачі ВТС СУМа лише викинули приклади, що засвідчують існування й новітню історію слів, та покликання на авторів цитованих текстів. Однак у параграфі «Лексичний склад словника» ВТС СУМ (с. IV) йдеться про джерела його реєстру (матеріал перефразовано або й без змін узято із СУМа — т. I, с. VII)!

Проте у ВТС СУМі є певна кількість нових статей із більш-менш адекватними тлумаченнями. Наприклад: **Бандерівці** (с. 36, але чогось немає *Мельниківці, Унівці, Ковпаківці, Мазепинці*), **Совіти**, -ів, *мн. іст.* Зневажлива назва Радянського Союзу, більшовицького режиму взагалі; **Совітський**, -а, -е, *зневаж.* Прикм. До **совіти** (с. 1158; це західноукраїнські слова; вживалися й уживаються також і без зневаги).

В ньому є також доповнення до тлумачень вокабул, усунення стилістичної ремарки *заст.* в потрібних випадках у СУМі. Наприклад, пор. **Дисидент**, а, *ч. заст.* Віровідступник (СУМ II: 283) — **Дисидент**, а, *ч.* 1. Особа, релігійні погляди якої розходяться з догматами панівної церкви; віровідступник. 2. Той, хто не згодний з ідеологією, пануючою в країні, суспільстві; інакомислячий (ВТС СУМ: 223); **Соборний**, а, е ... 1 ... 3. *заст.* Об'єднаний, неподільний. **Соборність**, ності *ж., заст.* Властивість за знач. **соборний** з (СУМ IX: 433) — **Соборний**, -а, -е ... 3. Об'єднаний; неподільний. *Соборна держава* (ВТС СУМ: 1157), але при **Соборність**, -ності у ВТС СУМі ремарку *заст.* залишено (може, через недогляд, адже існують вирази типу: *соборність держави, соборність України*): **Шестидесятник**, а *ч.* Прогресивний громадський діяч 60-х років XIX ст. в Росії (СУМ XI: 447) — **Шестидесятник**, -а, *ч.* 1. Прогресивний громадський діяч 60-х рр. XIX ст. в Росії. 2. Освічена людина 60-х рр. XX ст. в Радянському Союзі, яка в період хрущовської «відлиги» повірила в можливість лібералізації комуністичного режиму (ВТС СУМ: 1394–1395). А чому б не *шістдесятник*?

У ВТС СУМі вперше в новітній вітчизняній тлумачній лексикографії виділено кілька вокабул із початковою буквою **и** (с. 392).

Деякі доповнення можна б виділити в окремі словникові статті. Наприклад: **Совок**, вка, ч. Лопатка з загнутими догори бічними краями і перев. короткою ручкою... (СУМ ІХ: 436) — **Совок**, -вка, ч. 1. Лопатка з загнутими догори бічними краями і перев. короткою ручкою... 2. *жарг.* Радянська людина, духовно скалічена тоталітарною системою; **Совковий**, -а, -е ... 2. *Зневажл.* Прикм. до **совок** 2. *Совкове мислення, Совкові звички* (ВТС СУМ: 1158). По-перше, іменник **совок** не жаргонізм (з якого жаргону), а розмовне слово. По-друге, чому похідний від нього прикметник має позначку *зневаж.*, а іменник — ні? Виділені у ВТС СУМі значення такі далекі, що можна виділити дві вокабули: **Совок**¹ «лопатка...» і **Совок**² *розм.* «людина з залишками світогляду та звичок радянської доби». Етимологія *совок* до кінця не з'ясована. Можливо воно — контамінація *совок* «лопатка» та номінації «советский человек».

Використовуючи тлумачення радянського часу біблійних слів, релігійних термінів треба пильно придивлятися до дефініцій і вилучати пояснення, зроблені з позицій войовничого атеїзму, щоб не образити почуття мільйонів побожних людей. Наприклад, у статті СУМа написано: **Ковчег**, а, ч. 1. Судно, в якому, за біблійним міфом, урятувався від усесвітнього потопу Ной... 3. У православній церкві — скринька для зберігання так званих святих дарів... (СУМ ІV: 206–207). У ВТС СУМ (с. 437) перше тлумачення повністю переписане із СУМа, але в третьому поясненні вилучено сполуку «так званих».

«Список основних умовних скорочень у словнику» (ВТС СУМ: ІХ), повністю збігаються з відповідною частиною СУМ (т. І, с. XXVIII). Додано лише позначку *жарг.* — жаргонне слово. Про недоречне його застосування ми сказали вище (розглядаючи статтю **Совок**). У ВТС СУМ іноді неадекватно використовується ремарка *зах.* (західноукраїнське слово), наприклад, у статті «**Груля...** *зах.* Картопля» (с. 205). Насправді зазначена лексема вузькоговіркова, функціонує в небагатьох лемківських поселеннях, зокрема на заході Пряшівщини [1: карта № 323]. Слово **криївка** в СУМі паспортизується уривками з творів І. Франка, Ю. Яновського, тому при ньому немає жодної ремарки (СУМ ІV: 424), у ВТС СУМ біля нього позначка *зах.* Вокабула **Псевдо** оснащена позначками *невідм*[інюване], *зах.* На якій підставі? На заході України іменник **псевдо** відмінюється. Його вживання не обмежено територіально. Адекватно стилістичні ремарки можуть давати тільки науковці, в розпорядженні яких є великі лексичні картотеки.

Отже, ВТС СУМ фактично є варіантом академічного СУМа в 11-и томах, а не оригінальною працею.

Дефініціями, беззастережно взятими із СУМа, наповнений «Сучасний тлумачний словник української мови» Н.Д. Кусайкіної та Ю.С. Цибульника. Проте автори не забули забезпечити свої авторські права, підкресливши: «Охороняється законом України «Про авторське право та суміжні права». Передрук книги чи будь-якої її частини забороняється без письмової згоди видавництва. Будь-які спроби порушення

Закону переслідуватимуться у судовому порядку». Пор., наприклад: «**Безугавний...** Який не вгаває, не перестає, не замовкає; безперервний, невинний...» (СУМ I: 151), «**Бойки...** (одн. бойко...). Представники однієї з етнічних груп західноукраїнських областей...» (Там само, с. 212) — «**Безугавний...** Який не вгаває, не перестає, не замовкає; безперервний, невинний» [53: 53]; «**Бойко...** Представник однієї з етнічних груп західних областей України» [53: 69] (про тлумачення цієї вокабули див. ще далі, с. ...).

У новоствореному у 1991 р. Інституті української мови НАН України, до складу якого окремою структурною одиницею перейшов з Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України найпотужніший вітчизняний творчий колектив професійних лексикографів (у їх числі багато авторів «Словника української мови» в одинадцяти томах) було заплановано створити «Новий словник української мови» (НСУМ) у 8–10 томах із тлумаченням близько 200 000 вокабул. О.О. Тараненко опублікував докладний проспект НСУМа [54]. Проспект викликав наукову дискусію [8]. На наш погляд, вадою проспекту було те, що в ньому не підкреслено необхідність подання латинських номенів на означення рослин і тварин — засіб якнайточнішої ідентифікації номена. У ньому чітко не сказано про паспортизацію цитованого матеріалу. Сам автор у проспекті обходиться лише іменем і прізвищем письменника, не називає його творів, року видання книжки, сторінку публікації.

Проте кроком уперед у нашій лексикографії стала пропозиція подавати до основного тексту словникової статті дату найдавнішої фіксації відповідної лексеми в писемних пам'ятках української мови або перше засвідчення її в лексиконах та етимологію слова [54: 156–160]. Уваги заслуговує також пропозиція друкувати в НСУМі «графічні ілюстрації», що «мають допомагати в розкритті значення слів предметної лексики...» [54: 162]. Автор пропонував у додатках до НСУМа дати особові імена українців — (антропоніми) та аббревіатурні оніми [54: 8-9].

На превеликий жаль, із різних причин далі від проспекту справа укладання НСУМа не пішла. Давно до цього визрівала ідея спочатку укласти 12-й том СУМа, який би охоплював потрібні доповнення до тлумачень вокабул одинадцятитомника, лексику з заборонених у Радянському Союзі українських книжок, нову лексику. В Інституті української мови розпочато і нині завершено роботу над укладанням цього тома. Продовжено працю над давно розпочатим одностомним СУМом, який незабаром вийде у світ.

Тим часом Український мовно-інформаційний фонд НАН України висунув добру ідею — створення вітчизняних словників із використанням комп'ютерних технологій. Її підтримав також Інститут української мови НАН України. 7 серпня 1999 р. вийшов Указ Президента України Л. Кучми № 967 (99) «Про розвиток національної словникової бази», в якому читаємо: «1. Підтримати пропозицію Національної академії України з видання нового покоління академічних україномовних [!]

словників і створення їх електронного відповідника для інформаційних комп'ютерних систем (проект «Словники України»). 2. Встановити, що реалізацію проекту здійснює Національна академія наук України...». Як не дивно, але Інститут української мови НАН України не було залучено до реалізації зазначеного проекту. В умовах фінансової скрути на індивідуальних засадах до виконання проекту залучено багатьох його співробітників, що не пішло на користь виконання планової роботи Інституту.

«План-графік реалізації завдань, визначених Указом Президента України від 7 серпня 1999 року № 967 «Про розвиток національної словникової бази». Затверджено дорученням Кабінету Міністрів України від 11.10.2000 р. № 17020/49» передбачав, зокрема, «I етап: Укладання фундаментальної багатотомної академічної лексикографічної системи «Словник української мови» (орієнтовно 20 томів). 2001–2003»; II етап: Укладання фундаментальної багатотомної академічної лексикографічної системи «Словник української мови» (орієнтовно 20 томів). 2002–2003»; «Випуск паперової версії фундаментальної багатотомної академічної лексикографічної системи «Словник української мови» (орієнтовно 20 томів). 2004–2004»; «Оптичний CD-ROM диск: Фундаментальна академічна лексикографічна система «Словник української мови». Версія 1.01.2004–2004»; «Випуск фундаментальної багатотомної академічної лексикографічної системи «Словник української мови» в он-лайнному варіанті на Інтернет 2004–2004».

Проспекту «Словника української мови» в 20-х томах опубліковано не було, тому засади укладання та його побудова не стали предметом обговорення фахівців-мовознавців.

Нового академічного лексикона наукова громадськість і широкі кола інтелігенції України чекали понад десять років після Указу Президента Л. Кучми. Нарешті лише в кінці 2010 р. вийшов у світ перший том «Словника української мови» в 20-ти томах» [51] (Далі – СУМ-20 – В.Н.) замість запланованого 2004 р.

Він оснащений докладною «Передмовою» (с. 6–58). Варто відзначити, що у «Вступі» до неї згадано видатну роль М.М. Пещак у розвитку комп'ютерної лексикографії в Україні (СУМ-20, 7). Тут же сказано, що «Словник української мови» 1970–1980 рр. *входить до складу нового, 20-томного тлумачного словника*. (СУМ-20, 6; виділення наше – В.Н.), та не зазначено, на якій підставі і з чийого дозволу думку авторів «Словника української мови» в 11-тьох томах про аналогічну справу, висловлену в «Літературній Україні» 18.XI. 1990, (тут же (у «Вступі»)

У «Вступі» підкреслено: від СУМа новий словник відрізняється тим, що він «складається з двох великих частин, які подають відповідно загальну та ономастичну лексику (остання містить географічні назви)». Це мотивується тим, що топоніми «є дуже частотними у мовній практиці, а їх написання і тлумачення не завжди просте», вимогою «лексикографічної повноти та замкненості, яка є обов'язковою для великих лексиконів» (с. 7). Це можна сказати й про антропоніми, але для

них у СУМі-20 не передбачено окремих томів. Чому їх зігноровано? Незрозуміло, що мають на увазі керівники проекту, коли пишуть, ніби пояснення топонімів «не завжди просте», адже етимологізування лексем у СУМі-20 не заплановано, локалізація назв — не проблема, а написання їх — справа орфографічних словників.

Перший параграф («Основні принципи лексикографування») першого розділу («Головні засади укладання словника української мови в 20 томах») «Передмови» демонструє основні відмінності СУМа-20 від СУМа, поглинутого новим лексиконом, адже першим принципом у проекті СУМ-20 було «максимально повне збереження і використання теоретичних та практичних надбань вітчизняної лексикографії, втілених у структурі та корпусі СУМ. Зокрема, матеріали зі вступної статті СУМ використано і в цьому виданні» (СУМ-20: 7). Тут зазначено, що в СУМі-20 повністю використано реєстр СУМа (із понад 134 тисяч реєстрових слів вилучено лише близько 800 вокабул).

Треба відзначити розширення джерельної бази реєстру й текстово-ілюстративної бази СУМ-20, зокрема до джерел залучено переклад Біблії, здійснений І. Огієнком (уперше повністю опублікований 1962 року), твори письменників минулих часів, які було заборонено друкувати й цитувати в УРСР, та письменників новітньої доби (близько 150 авторів). Але виникає питання, чому до джерел не залучено інші повні переклади Святого Письма — П. Куліша, І. Пулюя, І. Нечуя-Левицького (Відень, 1903), І. Хоменка (Рим, 1963), патріарха Філарета (Денисенка) (Київ, 2004), архимандрита Рафаїла (Турконяка) (Львів, 2006; з перевиданим текстом Острозької Біблії). Гадаємо, що і патріарх Філарет і архимандрит Рафаїл дали б УМІФ, якби той звернувся до них, електронні версії своїх перекладів. До того ж у ХХ ст. опубліковано багато українських перекладів усього Нового Завіту або його складових частин, зокрема Українське Біблійне Товариство видало «Новий Завіт Господа нашого Ісуса Христа» (К., 2000 — частину повного перекладу Біблії, який надруковано 2011 р.)⁴.

У «Списку літературних джерел словника» (СУМ-20) немає прізвищ авторів церковних проповідей ХІХ–ХХ ст. (наприклад, В. Гречулевича, митрополитів В. Липківського, А. Шептицького, патріарха Філарета).

Не видно в СУМі-20 використання перекладів українською мовою богослужбової літератури, творів українських теологів (немає й позначки *теолог.*).

У параграфі «Лексика і фразеологія Святого Письма» слушно підкреслено, що «для правильного формулювання тлумачень слів Святого Письма, крім знання його тексту, потрібна велика кількість теологічних словників, енциклопедій, досліджень із герменевтики, екзегетики, тематичних біблійних симфоній, коментарів біблійних текстів». Напевне, для цього не вадило б в авторському колективі мати людину, що

⁴ Детальніше [33].

має і філологічну, і богословську освіту. У «Передмові» зазначено: «При укладанні біблійної частини СУМа використана авторизована система «Єврейський та грецький лексикони Стронга», де до кожного слова Старого і Нового Завіту подано варіанти перекладів. Адже без спеціальних знань такі біблійні поняття, як, наприклад, віра, спасіння, гріх, покаєння, святість, праведність, закон, благодать, апостол, ангел тощо правильно не витлумачиш. Наведені слова є бібліїзмами, тобто лексемами, які своїм походженням сягають тексту Біблії. Адаптовані мовною практикою, вони набули вже інших значень, що сприймаються як загальномовні» (СУМ-20: 26).

Нам не відомий жоден український переклад Біблії з нумерацією Джеймса Стронга.

У автора параграфа 2.6. «Лексика і фразеологія Святого Письма» «Передмові» спостерігаємо своєрідне розуміння терміну «біблеїзм», який лінгвісти звичайно пояснюють: «**Библеизм**. Библейское слово или выражение, вошедшее в общий язык» [2: 66], «Бібліїзми — слова або вислови зі Святого Письма (Біблії), що ввійшли в загальну мову» [16: 48].

Із лексем кваліфікованих у «Передмові» як «біблеїзми» насправді такими є лише **ангел**, **апостол** (грецизми), **благодать** (калька грецького слова), що ввійшли в загальне користування через переклади Св. Письма, а решта — праслов'янські слова (**věra**, **grěxъ**, **zakonъ** та ін.), що, крім прадавніх, набули нових значень під впливом Біблії. Вжиті у СУМі-20 форми **біблеїзм**, **біблеїст**, **біблеїстика**, **біблейський** (с. 492) — це русизми (пор. рос. *армия* — *армейский*⁵, *полиция* — *полицейский*, *компания* — *компанейский* та ін.). Українськими еквівалентами російських слів *библеизм*, *библеист*, *библеистика* є відповідно — *бібліїзм* [16: 48] (хоч можна б уживати інтернаціоналізм *бібліїзм*, пор. чеськ. *bibliismus*), *бібліїст* («наші священики — *бібліїсти* приготують до друку переклад цілого Старого Завіту»; *бібліїст...* Галущинський [6: 43]). До речі, у СУМі-20 використано тільки форми **арамеєць**, **арамеї**, **арамейці**, **арамейка**, **арамейський** (с. 253), хоч в літературі засвідчено варіант **арамійський** [45: III, XX] (гіперизм, пор. чеськ. *aramejský*, польськ. *aramejski*)⁵. Засвідчено і прикметник **бібліїстичний**, якого немає в СУМі-20: «Щоб читати Біблію розумно, треба посідати бодай мінімум *бібліїстичних* та богословських відомостей» [45: XIV].

У СУМі-20 дотримано норми «Українського правопису» 1993 р. (СУМ-20: 11–12). Але Українська національна правописна комісія на своєму засіданні 19 грудня 2003 р. затвердила окремі правила з проекту нової редакції «Українського правопису» (1999 р.): 1. «Писати слово **пів** завжди окремо від сусідніх слів, якщо воно означає «половина», напр.: *пів години*, *пів яблука*, *пів Києва*. 2. Поширити «правило дев'ятки» на правопис іншомовних власних назв: **Аристотель**, **Едит**, **Занзибар**,

⁵ Щодо *армейский* від *армея*, *библейский*, *компанейский* див.[57: 52, 89, 419].

Сиракузи та ін. 3. У загальних назвах іншомовного походження подвоєння приголосних звичайно не передаємо: **тона, нето, бруто** та ін., але **вілла, манна, булла, бонна, пенні** та деякі ін. 4. Не вживаємо зайвої букви **й** у словах **параноя, секвоя, феєрверк, фое** та ін. В Українському мовно-інформаційному фонді НАНУ про це мають знати, адже секретар Правописної комісії є його співробітницею. Невже в реєстрі СУМа-20 будуть фіктивні невідмінювані вокабули типу **півгривні, півночі, півхліба** тощо?

До того ж треба пам'ятати, що біблійні лексеми, які давно засвоєні українською мовою, пристосовані до її фонетичної системи, не можна писати за правилами правопису слів іншомовного походження, засвоєних порівняно недавно. З огляду на це орфограми, наприклад, **акафіст** (с. 150), **алілуя** (с. 174) у реєстрі СУМа-20 недоречні. Пор.: «**Алилу́я** ... Алилуя, «хвалить Господа» — це єврейське богослужбове виголошення, як звернення до народу. В нашій Церкві співають потрійно. «Алилуя, алилуя, алилуя, слава Тобі, Боже», при чому «слава Тобі, Боже, — це як переклад «алилу́я» [19: 51]; «Після цього я почув наче гучний голос великого натовпу на небі. Вони говорили: *Алилуя!* Спасіння, і слава, і сила нашого Бога!» [34: 314]; «я почув на небі гучний голос, ніби численного народу, який говорив: *алилуя!* Спасіння і слава, і честь, і сила Господу нашому!» [3: 1383]. «**Алилу́я** 1. Вірш псалма, який виконують на Літургії після читання Апостола перед читанням Євангелія й супроводжують *приспівом* «**алилу́я; алилу́я**; заст. **азматик**. 2. Приспів «*алилу́я*». **Алилу́я**. Те саме, що **алилуарій** 1. 2. Приспів кондака акафіста. **Алилу́я подвійна. Алилуя подвійна**» [42: 21]. **Акафіст і акатися** [Там само].

Порівняно з СУМом реєстр СУМа-20 помітно збільшився, однак він зріс не за рахунок питомої лексики.

Додатковий том до СУМа, укладений в Інституті української мови НАН України, містить, наприклад, такі вокабули — питомі лексеми, як: **Брежалівка...** *іст., розм.* Тюремна камера, в якій тримали велику кількість в'язнів (І. Багрянний), **Брежлій...**, *зневажл.* Брехун (В. Яворівський), **Брид...** *розм.* 1. -у. Бридота, мерзота. 2. -а. Бридка, гидка людина (Л. Костенко), **Бродок** ...*розм.* Зменш.-пестл. до **Брід** (І. Багрянний), **Брусик** *Зменш.* до **Брус...** *Брусик мила* // Невелика хлібина прямокутної форми (М. Хвильовий), **Будило** ... *заст.* Будильник; **Будильний**. Який будить (В. Підмогильний), **Буйнощі** *розм.* Буйність (О. Бердник), **Буруш** *діал.* Пінистий гребінь хвилі (М. Вінграновський), **Бурхоть** *розм.* Те, що бурхає, бурхотить (Р. Іваничук) та багато ін. Їх у СУМі-20 немає. Даремно шукатимете в СУМі-20 вокабули — давно зафіксовані слова: **багатоетнічний, багатоетнічність; бандюк; безпротокольний, біблійним; бідолашненький, бідося; блакитночий, блідезний; бусик**.

Реєстр СУМа-20 пересичений вузькоспеціальними термінами, яким місце — в лексиконах іншомовних слів, у загальних і спеціальних енциклопедіях тощо. Наприклад тут маємо: **аблатив, аблаут, абляція,**

абрутив, абреже, баба, бісса, бісус, бучарда, бхаван та безліч ін. Але в ньому українець, який є практикуючим християнином, не знайде пояснення слів, які часто чує в храмі та поза ним, наприклад: **автокефал** «прихильник автокефальності», **антидор і антидора** «залишки агничної просфори після вирізування Агнця, які наприкінці Літургії священнослужитель роздає вірним; *заст.* анафора, дора» [Там само: 22], **Антипасха** «перша неділя після Пасхи, що завершує Світлий тиждень...» [Там само: 23], **артос** «хліб, освячений на Великдень, який роздають вірним у Світлу суботу; *розм.* дарник» [Там само: 24]. Немає в реєстрі СУМ-20 деяких термінів, пов'язаних із богословською сферою, однокореневих із поясненими в ньому, зокрема вокабули **ангелологія** «вчення про ангелів». Існує й *поетична ангелологія* [55].

Реєстр СУМа-20 надто великий, проте шкода, що в ньому немає, наприклад, слова **алаверди**, яке час від часу чуємо на гостинах. Дивно, що в ньому відсутній реєстр **біскупський**, який засвідчений ще в словнику за ред. Б. Грінченка — **біскупський** — (Гр., I: 57; тут же: **біскуплянин, біскупство, біскупщина**).

Значним кроком назад у вітчизняній лексикографії є відсутність у СУМі-20 міжнародних латинських назв при українських вокабулах із галузей ботаніки та зоології, бо вони найточніше ідентифікують українську номенклатуру. Наприклад, у СУМі (т. I, с. 118) маємо: **Бедринець...** (*Pimpinella*). Багаторічна трав'яниста кормова рослина; корінь використовується в народній медицині. *Бедриниць* — *ломикамінь...* Квітки дрібні, білі, зібрані зонтичні суцвіття (Лікар. рослини... 1958, 185). Дефініція реєстрового **Бедринець** (с. 393) у СУМі-20 буквально збігається з тлумаченням СУМа, лише усунуто латинський термін і паспортизовано: «з наук. літ.». Але без латинського відповідника реєстрового слова визначення може стосуватися багатьох рослин. І сама назва *бедриниць (бедрениць)* в українській народній мові різних територій уживається стосовно близько десяти рослин [21: 454]. Заміна точного паспорта СУМа (покликання на книжку *Носаль І.М., Носаль М.А. Лікарські рослини і способи їх застосування в народі*) на «з наук. літ.» у СУМі-20 ще й дезорієнтує користувача, бо цитату взято не з наукового дослідження, а з популярного посібника. Сучасні ботаніки В. Чопик та О. Гайдученко підкреслюють важливість супроводження тлумачень назв рослин латинськими найменуваннями, як це робив Б.Грінченко та В. Даль. «Завдяки цьому, — пишуть вони, — й тепер, через багато років після створення словників, можемо легко зорієнтуватися в назвах біологічних об'єктів, навіть якщо змінилося систематичне положення цих об'єктів або їхні українські назви» [30: 42].

У світлі нового фактичного матеріалу в СУМі-20 видно прагнення доповнити розроблення значення вокабули. Наприклад, реєстрове слово **Берегиня** в СУМі (т. I, с. 158) має ремарку *діал.* і тлумачення «русалка» з цитатою із «Нарисів стародавньої історії УРСР» (1957 р.). За СУМом-20 (с. 158) **«Берегиня... 1. За давньослов'янськими релігійними уявленнями, мати всього живого, первісне божество — захисниця**

людини, богиня родючості, природи та добра; згодом уважалася охоронницею дому і родини, подружньої вірності, покровителькою риба-лок (з навч. літ.) 2. *перен.* Жінка, яка охороняє, піклується про когось або щось... (з газ.) 3. *заст.* Русалка ... (з наук. літ.) (СУМ-20, с. 467 – 468). Бачимо, що пояснення за науковим джерелом поставлене в кінці тлумачення (як третє значення). Але в славистиці назва *berguni тлумачиться як «берегова фея, русалка» [59: 193]. Пор. і *берегиня* «берегова богиня» [18: 24]. Інші два значення є, напевне, результатом творчості нинішніх аматорів-міфотворців на основі зближення іменникового кореня *берег* із дієсловом *берегти*.

Укладачі СУМа, враховуючи ідеологію та цензуру того часу, часто змушені були чіпляти ремарку *заст.* при вокабулах із церковно-релігійної сфери, теології. На жаль, цю помітку при деяких лексемах, на наш погляд, неправомірно залишено. Пор. *Ад... заст.* Пекло (СУМ-20, с. 126) та «Коли зійшов ти до смерті, Життя безсмертне, тоді *ад* умертвив ти блистінням божества»; «Воскрес еси з гробу, всесильний Спасе, і *ад*, увидівши чудо, зжахнувся...» [40: 630]; **Безплотний... заст.** 1. Який не має тіла, плоті... (СУМ-20, с. 434) і «Собор архистратига Михаїла й усіх *безплотних* сил небесних» [52: 345].

У СУМі є статті «**Алілуйщик... зневажл.** Людина, що на шкоду справі надміру вихваляє кого-, що-небудь»; **Алілуйщина... зневажл.** Надмірне вихваляння кого-, чого-небудь. *Заступник начальника будівництва застерігав нас від надмірного захоплення, від алілуйщини* (Кулик, Записки консула, 1958, 233)». Русизм (росіянізм) (про що свідчить суф. **-щик**) **Алілуйщик** залишено в реєстрі СУМа-20 з ремаркою *зневаж.* і пояснено: Те саме, що **алілуйко** (с. 174). Введену вокабулу **Алілуйко** (якої немає в СУМі) оснащено в СУМі-20 позначкою *зневаж.* і витлумачено, проілюстровано й паспортизовано так: «Людина, що на шкоду справі надміру вихвалює кого-, що-небудь. *Прибравшись, як алілуйко на утрєню* (приказка). Виявляється, що до рангу мовно-літературної норми піднесено діалектне утворення, яке у словнику за редакцією Б. Грінченка пояснено й паспортизоване так: «**Алилуйко...** Насмешливое прозвание духовного лица. (Галиц)[кое]. Желех[овский]» (Гр. I, 6). Отже, ареал і семантика слова **алилуйко** зовсім не такі, як у цьому джерелі. Та й поданий приклад у СУМі-20 не дає підстави для нового пояснення, а за паспортом («приказка») слухність приписаної слову **алилуйко** семантики не перевірити. Варто зіставити наведену вище з СУМа статтю **Алілуйщина** зі статтю в СУМі-20 (с. 174): «**Алілуйщина...** Надмірне вихваляння кого-, чого-небудь. *Нас застерєгли від надмірного захоплення, від алілуйщини.* (з газ.)!»

До СУМа-20 (с. 581) без змін узято тлумачення вокабули **Божниця**: «1. Те саме, що **божник.** 2. Храм, церква» із СУМа (т. I, с. 212), а в СУМі повторено те, що маємо в словнику за редакцією Б. Грінченка (т. I, с. 82). В обох тлумачних словниках до другого значення першою ілюстрацією є та сама цитата з твору О. Маковея. Вочевидь, укладачам СУМа не відомо було те, що на заході України лексема **божниця**

функціонує і зі значенням «синагога» [18: 37], яке треба виділити в статті окремо з ремаркою *діал.*

Автор словникових статей **б́удучий, б́удучина́, б́удучність** у СУМі, (I, с. 249) оснастив вокабули позначкою *рідко*. У СУМі-20 її неслухно замінено позначкою *заст.*[аріле]. А віряни Православної Церкви молитву «Вірую» і нині закінчують словами: «Чекаю воскресіння мертвих. І життя *будучого* віку. Амінь» [28: 123], греко-католики — «Очікую воскресіння мертвих і життя *будучого* віку. Амінь» [40: 424]. У статті **Будучий** варто було б додати відповідну сполуку *будучий вік* із тлумаченням «вічне життя після воскресіння всіх мертвих і Останнього Суду Христового»⁶ (або протлумачити вираз у статті **вік** і до неї відіслати читача).

Зміни в суспільному ладі України, науковий і технічний прогрес призвели поповнення словникового складу мови. Сталися зміни у семантиці лексем суспільної й господарської сфер що загалом відображено у СУМі-20. Наприклад, у СУМі є лише дві вокабули із коренем *бізнес-*: «**Бізнес...** *розм.* Комерційна, біржова або підприємницька діяльність як джерело наживи в капіталістичному світі...; **Бізнесмен...** Великий ділок, комерсант, підприємець...» (т. I, с. 179). У СУМі-20 маємо не тільки розбудовану статтю «**Бізнес...** 1. Підприємницька діяльність, спрямована на отримання прибутку... 2. *збірн.* Бізнесмени, підприємці... **Зробити бізнес** див. **зробити**; (1) **Човниковий бізнес...**; **бізнесмен...** Людина, яка займається комерційною діяльністю, бізнесом; підприємець...» (с. 503, 504), але ще одинадцять вокабул із відповідним коренем: **Бізнесвумен, Бізнес-карта** тощо.

Нововведені у словник елементи вимагають особливої уваги. Коли введено реєстрове **Атракція** як термін із фізіології та геодезії, то варто було виділити значення вокабули й в мовознавстві, тоді доречно буде «(1) Паронімічна атракція, лінгв.», подана в кінці статті (СУМ-20, с. 287).

Перед сучасними лексикографами стоїть проблема відбиття в словниках радянської «новомови» (рос. *новояз*). Деякі лексеми з цього арсеналу, вміщені у СУМі, залучено до реєстру СУМа-20, наприклад: **Антипартійний...** спрямований проти ідейних та організацій основ партії, ворожий їй. *Центральний Комітет КПРС своєчасно викрив і розгромив антипартійну групу* (Рад. Укр., 6. I. 1959, 1) (СУМ I, с. 50). Дефініцію залишено, ілюстрацію замінено в СУМі-20 (с. 229): **Антипартійний** ... спрямований проти ідейних та організаційних основ партії, ворожий їй. *Спілкування його [Богдиля] з Прозванцевим, людиною явно антипартійних поглядів, викликає неабияку підозру!* (Б. Антоненко-Давидович). Для тих, хто пам'ятає радянську тоталітарну дійсність зрозуміло, що йдеться про єдину в СРСР партію — комуністичну і, здебільшого, про людей, які наважилися дискутувати з

⁶ Пор. [46: 426].

яких-небудь політичних питань, а не виступали проти ідейних та організаційних основ КПРС. Між іншим, у часи СРСР вживано «новомовний» термін русизм **антирадянщик**, який до СУМа-20 не залучено.

Яскравим «новомовізмом» є слово **безідейний**, що його в СУМі (т. I, с. 130) пояснено: «Який не має твердих політичних переконань, поглядів» (звичайно, радянських — *В.Н.*). Але проти такого розуміння лексеми свідчить перший наведений тут приклад-ілюстрація з твору І. Франка: «*Безідейним назвемо хіба чоловіка, у якого нема жодних ідей, се значить, який зовсім не думає ні про які загальні справи*». І тлумачення, і ця ілюстрація беззастережно взяті до СУМа-20 (с. 415).

Пам'ятаємо радянський новотвір **безідейщина** — зневажливе позначення твору, в якому функціонери режиму не знаходили «партійності» та «ідейності», але він не відображений в обох тлумачних словниках.

За тоталітарної доби на радіоточку (проводові радіомовлення), через яку трансливалися офіційні матеріали, оповіді про «щасливе і заможне життя» тощо, в народі перенесли назву *брехунець*. Пояснення вокабули «**Брехунець** *розм. ...2. Радіоприймач...*» у СУМі-20 — неточне.

Стислі, але зрозумілі для широкого користувача, тлумачення слів, пов'язаних із різними релігіями, зокрема з християнством, є важливою проблемою для сучасних українських лексикографів, оскільки в минулий час державного атеїзму було перервано традицію об'єктивного висвітлення відповідної лексики, фразеології, словосполук. У СУМі-20 спостерігаємо бажання адекватної інтерпретації церковно-релігійної лексики і нововведених і перероблених статей. Разом із цим бачимо якесь прагнення дотримуватися «канону» СУМа. Візьмімо, наприклад, статтю **Ангел**, що в СУМі містить таке тлумачення вокабули: «1. У релігійному культі — надприродна істота, посланець, вісник бога; зображується звичайно у вигляді юнака з крилами ...2. *чий*, *перен.*, *заст.* Захисник або заступник; охоронець ...3. *перен.*, *заст.* Про людину (переважно жінку), що відзначається красою чи добрістю, лагідністю або зробила чи робить кому-небудь щось гарне, приємне... (СУМІ: 44). Це тлумачення (**ангел**) у СУМі-20 — трохи модифіковане: «**Ангел**, *рідше ангол, янгол...* 1. *бібл.* Духовна істота, створена Богом, посланець, вісник Бога... 2. *чий, перен.* Захисник або заступник; хранитель, охоронець... 3. *перен.* Людина, яка є втіленням краси, доброти, лагідності або зробила чи робить кому-небудь щось хороше, приємне...» (СУМ-20: 208). Перше значення вокабули **Ангел** у СУМі-20 проілюстроване новим, адекватним матеріалом. Додано й належно витлумачено назву **Ангел-хранитель (ангел-охоронець)**, наведено номінацію **День ангела (янгола)** з відсиланням «див. **День** (с. 208). Ремарка *бібл.* перед першим значенням назви **ангел** зайва, бо лексема є широкоживаною (і ілюструється в СУМі-20 цитатами не тільки з Біблії, а й із творів письменників). Визначення «духовна істота, створена Богом» дуже загальне, адже все, що існує й існувало, за Біблією, створив Бог. До того ж прикметник *духовний* — багатозначне

слово. Представники Церкви у дефініціях слова наголошують, що «ангел, істота безплотна, наділена (обдарована) розумом і волею» [22: 8; 31: 48; 46: 39]. Зауваження СУМ про те, як зображують ангелів, даремно усунуто. Пор.: «Ангели зображуються на іконах у вигляді вродливих юнаків, на знак їхньої духовної краси. Їхні крила означають, що вони швидко виконують волю Бога» [46: 39].

Номінація **ангел-охоронець** у СУМі-20 (с. 208) паспортизується: «з рел.-церк. літ.», «з газ.». У канонічних текстах УПЦ використовується назва **ангел-охоронитель** [28: 19, 311], УГКЦ – **ангел-хоронитель** [40: 24]. Терміни й вирази, що вживаються у теології, релігії, в церкві бажано ілюструвати із відповідних авторитетних джерел, офіційних церковних видань, а не з газет і под.

У статті **Ангел** варто взяти до уваги те, що «за християнською традицією вважається, що ангел є вісником, який повідомляє людям про їхню швидку смерть. Таке значення образ ангела має у Біблії (Суд. 13, 21–22)» [55: 13], тобто що існує вираз *ангел смерті*. Крім ангелів Господніх, є *упалі ангели* [45: 349 (другої лічби; «Біблійний покажчик»)], *грішні ангели* – демони, слуги сатани, що були повстали проти Бога і яких Бог скинув у пекло [55: 14]. Пор.: «Тоді скаже їм тим, що ліворуч: Ідіть від мене геть, прокляті, в вогонь вічний, приготований дияволові й *ангелам* його» (Мт. XXV, 41[45: 40 (другої лічби); у перекладі І. Огієнка – «огонь, що дияволові та його посланцям приготований»). Варто згадати, що в академічному «Російсько-українському словнику» вираз **падший ангел** перекладено як «*грішний (падший) ангел*» [44: 360].

В українській поезії засвідчено образно вжитий вираз *ангел ночі*: «*Ангел ночі* над землею Тихо віє вже крилом. Божий мир з його сім'єю Спочиває тихим сном» [12: 74–75].

Напевне, в статті **Ангел** потрібно згадати вираз *ангел перелетів*. Пор. «(Як тихо все) Як би святі [янголи] дім перелетіли» [36: 66] (але в покажчику приказку подано в гаслі *янгол*).

Мабуть, наголос *ангеліку* СУМі-20 (с. 208) у дериваті від *ангел* є друкарською помилкою, бо лексема задокументована в поважних джерелах з наголосом на першому складі: *ангелик*, *ангелчик* [18: 4], *янголик* [49: 541]. Назва **Ангелик** засвідчується в західних і східних говірках української мови, тому не варто біля вокабули додавати ремарку *рідко*.

Відповідно до християнської традиції (Діонісій Ареопатит) у небесній ієрархії виділяються дев'ять ангельських чинів (ступенів). До найвищого чину входять серафими, херувими, престולי, до середнього – господства, сили, власті, до нижнього – начала, архангели, ангели (пор. також [47: 21]). З огляду на це в статті **ангельський** необхідно додати: *Ангельські чини*. Див. *Чин*. Вираз *ангельські чини* вживається, зокрема, в тексті Літургії («Херувимська пісня»): «Ми, що херувимів тайно уявляємо... відкладімо нині всякі житейські піклування. Щоб підняти Царя всіх, Якого в славі проводять невидимо *ангельські чини*» [52: 115]; «Ми херувимів тайно являючи... всяку нині житейську відложім печаль. Щоб і царя всіх ми прийняли, що його в славі невидимо супроводять *ангельські чини*» [40: 414, 418].

Трапляються в СУМі-20 неточні або некоректні тлумачення церковно-обрядових термінів. Пор.: «**Агіасма**... *рел.-церк.* У православній та греко-католицькій церквах — вода, освячена напередодні свята Богоявлення (Хрещення) Господнього» (СУМ-20, с. 117) та «**Агіасма** 1. Вода, над якою здійснено обряд освячення; *свячена вода; свята вода*. 2. *і агіасма велика*. Те саме, що *вода богоявленська*» [42: 21]; **Акафіст** 1. *рел.-церк.* У християнському богослужінні (виділення наше. — *В.Н.*) — різновид церковних хвалебних пісень на честь Христа, Богородиці та святих, під час якого присутні стоять. 2. Літургійна поезія (СУМ-20, с. 150) та **Акафист** і **акатист** 1. Похвальна пісня на честь Ісуса Христа, Богородиці чи святого..., яку виконують **поза богослужінням** (виділення наше — *В.Н.*) добового кола; 2. Частина богослужіння Акафистової суботи» [Там само]; **Антимінс**... У християнській церкві — шовкове покривало, яким накривають престол» (СУМ-20: 228) та «**Антимінс** Чотирикутне полотно зі вшитими в нього частинками мощей, із зображенням покладеного до гробу Ісуса Христа, знарядь його катувань та чотирьох євангелістів, яке розгортають на престолі для здійснення Літургії; *заст. священна трапеза; рідко покривало. Антимінс переносний*. Антимінс, призначений для здійснення Літургії в тимчасових церковних спорудах та поза церквою» [42: 23]. Пор. також: **Антимінс** — освячений плат зо вшитю в нього часточкою Мощів якого Святого... Служити Святу Літургію можна тільки на Мощах якого Святого, і часточку Мощів вкладали в Св. Престол, тепер же часточку вкладають в Антимінс» [19: 68-69]. Антимінс є обов'язковим тільки в християн греко-візантійського обряду.

У СУМі-20 досить часто трапляються неповні тлумачення церковно-обрядових термінів. У статті «**Агнець**... *книж., заст.* 1. Ягня, ягнятко 2. *бібл.* (з великої літери). Одне з імен Ісуса Христа, яке вживається на позначення Його викупної жертви за людей» (СУМ-20, с. 119) не враховано того, що в Православній і Греко-католицькій Церквах вживають терміни «**Агнець** і **Агнець євхаристійний**, **Агнець літургійний**. Частина першої проскомидійної просфори, яка під час Таїнства Євхаристії перетворюється в Тіло Христове; **Святий Хліб; анафора** [42: 21].

Прикметник **Блаженний** у СУМ-і-20 протлумачено слово в слово так, як у СУМі (т. I, с. 195): «1. Дуже щасливий // Проїнятий щастям, радістю; який виражає щастя, радість» (с. 546–547), з доповненнями: «2. *у знач. ім. блаженний*... У римо-католицькій і греко-католицькій церквах — подвижник, прославлений у процесі беатифікації... (з церк. літ.). 3. *у знач. ім. блаженний*... У православній церкві — найменуванню деяких святих. *Блаженний священномученик Миколай Чарнецький*... (з газет); // Те саме, що **юродивий** 2. ...копії собору Василя Блаженного» (СУМ-20: 547). У доопрацюванні статті не враховано значення слова в християн у дусі Заповідей **Блаженств** [46: 447–456], що їх дав людям Ісус Христос в Нагірній Проповіді (Мт., V, 3 – 11), про які варто сказати у статті **блаженство**. Пор.: **Блаженство** «стан

душевного щастя» [19: 155]. Тут же треба згадати **ваше блаженство** — звертання до глави Церкви в православних і греко-католиків. До речі, М. Чарнецький — священомученик Греко-католицької Церкви, а не Православної.

Автори СУМа-20 прагнули розширити опрацювання семантики вокабул на основі нових матеріалів, але не завжди вдало. Наприклад, замість стислої статті «**Благовісник** ...*книжн., рідко*. Провісник добра, щастя. У порівн. ...» (СУМ I: 191) у СУМі-20 подано: «**Благовісник**... 1. *бібл.* Проповідник Слова Божого ...2. *уроч.* Провісник добра, щастя. У порівн. ...3. (*з великої літери*). Народна назва християнського свята Собору Архангела Гавриїла (26 березня ст. стилю). ...(*з Інтернету*) (СУМ-20: 240). Перше значення було б точніше сформульоване, коли б автор статті врахував, що І. Огієнко, на переклад Св. Письма якого в СУМі-20 є покликання, лексему **благовісник** розумів як «проповідник Науки Христової, цебто Євангелії чи Благовістя» [19: 147] (останнього слова в реєстрі СУМа-20 немає!). Третє значення ілюструється прикладом з Інтернету. А тут би потрібне для цитування конкретне наукове етнографічне джерело (наприклад, книга О. Воропая [9: 285–287]). Наші розшуки показали, що в календарях Православної і Греко-католицької Церков відзначається день вшанування Архангела Гавриїла як Собор Архангела Гавриїла, але це не свято, а робочий день. У деяких говорах південно-західного наріччя української мови **Благовісник** — назва свята **Благовіщення** [9: 287].

Слово **благодатний** має в нашій мові (церковно-релігійні тексти) не тільки семантику «який дає щастя, добро, радість, достаток, користь; багатий, щасливий (СУМ I: 192; СУМ-20: 541), а й «милостивий, сповнений милості, ласки»: Богородице, Діво, радуйся *благодатна* Маріє, Господь з Тобою [28: 21]. Субстантивований прикметник *Благодатна* — одне з імен Богородиці: Тобою радується, *Благодатна*, всяке творіння [52: 203]. Введення в цю статтю і пояснення потребує відома номінація **Благодатний вогонь**.

Добре, що у СУМ-20 введено статтю «**Благовірний**...», 1. Православний святий з монархів, які прославляються церквою [!] за праведне життя. *Благовірні князі Борис і Гліб*... 2. Те саме, що **побожний**...» (с. 540). Однак приклад на перше значення свідчить про те, що на Русі благовірними оголошували князів. Убиті сини великого князя Володимира Святославовича були не самодержцями, а звичайними князями.

Узяту із СУМа статтю **Благовіст** (т. I, с. 192) з надто загальним тлумаченням «дзвоніння перед початком церковної відправи» треба було вдосконалити, а не лише замінити ремарку *заст.* на *рел.-церк.* (СУМ-20: 540), адже *благовіст* — це «розмірені удари в один великий дзвін. Ним віруючі скликаються у храм Божий на Богослужіння... Благовіст у свою чергу ділиться на два види: 1. **Звичайний**, або **частий**, і дзвониться найбільшим дзвоном, і 2. **пісний** чи **рідкий**, дзвоніння з допомогою меншого дзвону, у будні дні Великого Посту» [46: 552].

Статтю СУМа «**Благочестя...** книжн., заст. 1. Додержання приписів релігії; побожність, набожність... 2. Православна віра, православ'я...» (т. I, с. 195) перероблено так: «**Благочестя** *рел.-церк.* Істинне шанування Бога, прийняття Божих істин і виконання заповідей; побожність, набожність...» (СУМ-20: 547). Незрозуміло, чому усунено значення «православ'я». Воно відзначене у словнику за ред. Б. Грінченка. А І. Огієнко вживанню лексем **благочестивий** у розумінні «православний», **благочестіє** — «православ'я» присвятив цілу наукову розвідку [19: 149–154]. Та й у самому СУМі-20 у статті **Благочестивий** (с. 543) залишено «2. Належний до православної віри...» (СУМ I: 195).!

У кінці статті **Божий** (СУМ-20, с. 581) мусять бути й вирази **Боже Дитя, Дитятко Боже**.

Не завжди в СУМі-20 враховано значення слова в церковному середовищі. Пор.: «**Анафора** *літ.* Стилістичний засіб, що полягає в повторенні тих самих звуків, слів, речень на початку двох або кількох суміжних рядків, строф, фраз» (СУМ-20, с. 207) та «**Анафора** 1. Те саме, що **канон євхаристійний**; 2. Частина Літургії вірних, під час якої відбувається переосуднення та піднесення Святих дарів; 3. *див.* **Агнець**; 4. *див.* **антидор...**» [42: 22], «**Блаженство**. Велике щастя, велика насолода, раювання...» (СУМ-20, с. 547) та «**Ваше Блаженство!** Титулування митрополита» [42: 31].

Можливо, значення «не подумавши, вкласти велику кількість грошей чи матеріальних цінностей» лексеми **бахнути** [29: 134] на час укладання першого тому СУМа-20 в Лінгвістичному корпусі Українського мовно-інформаційного фонду ще не було зафіксоване, тому не показане при відповідній вокабулі (с. 384). Та дивно, що у СУМі-20 відсутній досить добре знаний медичний термін **бляшка** (атеросклеротична) [27: 194–195], а в статті **Атом** не має згадки про *мирний атом*.

Трапляється, що при «переробці» тлумачення, подане в СУМі, спотворено. Пор. «**Біднятко...** *пестл.* Бідолаха, бідняжка; **Бідняточко** ... Пестл. до **біднятко**» (СУМ, т. I, с. 178) та «**Біднятко**. Пестл. до **бідолаха**; **Бідняточко**. Те саме, що **біднятко** (СУМ-20, с. 502). Насправді лексема **біднятко** є пестливим до слова **бідня**, -няти «бедняжка» (Гр. I, с. 62), яке не вадило б увести в тлумачні словники навіть із ремаркою *діалектне*.

Необхідно пильніше придивлятися до надто загальних визначень у СУМі там, де семантику слова можна описати точніше. Пор. в обох словниках: «**Бойки...** Представники однієї з етнічних груп західноукраїнських областей...» (СУМ, т. 1, с. 212; СУМ-20, с. 583). Читач має знати, що бойки — українці, не з екземпліфікації, а з дефініції. Західноукраїнських областей (у географічному розумінні) сім, а бойки компактно живуть лише на частині територій Івано-Франківської, Львівської та Закарпатської областей.

Із СУМа до СУМа-20 легко беруть неповні досить загальні тлумачення із старими ілюстраціями. Пор.: «**Буженина** ...Особливим способом

приготовлена свинина. *Буженину подають на стіл з відвареною картоплею* (Укр. страви, 1957, 156)» та «**Буженина** ... Особливим способом приготовлена свинина. *Буженину подають на стіл з відвареною картоплею* (з наук.-попул. літ.) [СУМ-20: 671]. По-перше, будь-яка страва готується особливим способом, а *буженина* — це, звичайно, запечений суцільний шмат нашпигованого м'яса (переважно свинини, але може використовуватися й баранина, індичатина тощо). По-друге, кулінарна книжка ніколи не була і не є науково-популярною літературою!

Великою перевагою академічного СУМа є те, що в ньому застосовано якнайточнішу паспортизацію цитованих прикладів, яка не лише засвідчує існування лексеми, а й підтверджує адекватність тлумачення її, слухність виділених значень і їхніх відтінків. Відсутність паспортизації з точністю до сторінки у виданні тексту, з якого використано екземпліфікацію, не дає змогу з'ясувати настільки точно витлумачено семантику вокабули. У СУМі-20 цитати з творів художньої літератури засвідчуються тільки ім'ям і прізвищем письменника — автора або перекладача. У «Передмові» джерелом цитування ще конкретно названо Конституцію України, «Словар української мови» за редакцією Б. Грінченка та «Українські приказки, прислів'я і таке інше», укладені М. Номисом. За прізвищами письменників можна, хоч віддалено, міркувати про час фіксації лексеми, про авторитетність джерела інформації. Проте за паспортизацією із журн., з газ. з навч. літ., з наук. літ., з наук.-попул. літ., з наук.-техн. літ., з мови документів (!), з Інтернету навіть і такої можливості немає. Такі покликання — шукай вітра в полі! Відмова від точної паспортизації джерельного матеріалу в академічному СУМі-20 — це крок назад в опрацюванні лексичного матеріалу.

Автори СУМа-20 зловживають цитатним матеріалом у статтях із чітко однозначним реєстровим словом. Наприклад, ботанономен **агава** в СУМі ілюструється двома цитатами (т. I, с. 15), у СУМі-20 — чотирма (с. 115); після етноніма **албанці** в СУМі подано одну цитату (т. I, с. 32), у СУМі-20 — дві (с. 17); дериват **абанський** у СУМі обходиться без прикладів, у СУМі-20 (с. 170) після тлумачення — чотири великі уривки. Пор. ще цитати у статтях **Алани** [СУМ-20: 169], **Алжирці**, **Алжирський** (с. 173) тощо.

Ілюстративний матеріал у СУМі-20 загалом адекватний. Однак треба було оминати цитат, в яких непомітно вплутана ідеологія. Наприклад, у статті **Антисемітизм** (с. 232) читаємо: *Сіонізм і антисемітизм — це два обличчя однієї й тієї ж ідеології — расизму* (із журн.).

Трапляються в СУМі-20 також недоладні додатки речень до матеріалу СУМ. Пор. «**Банановий**... Прикм. до **банан**. *Бананове листя*» (СУМ I: 99) та «**Банановий**... 1. Прикм. до **банан**. *Чи є тут, на ...завалених банановими шкірками мостах, життя?* (з газ.) *Бананова республіка. Бананове листя. Банановий нектар* [СУМ-20: 347]. Звичайно, пейоративну номінацію *бананова республіка* не можна ставити в один ряд із словосполучкою *бананове листя*, а треба виділити окремо й про-тлумачити.

Від безлічі коренів (основ) дериваційні можливості мови досі не реалізовано, існування багатьох похідних слів на сьогодні не засвідчено. Чи мають право лексикографи самі заповнювати вільні для дериватів ніші? Звичайно, мають, але в найнеобхідніших випадках. Та краще їм почекати, поки відповідну лексему утворять інші носії мови. Наприклад, у СУМі є лише іменник **бурун** «навальна піниста хвиля» (т. I, с. 261). Тим часом у літературі засвідчено прикметник *бурунний*, який справедливо введено до реєстру СУМа-20, але в ньому «від себе» додано ще одну вокабулу: «**Буруновий**... Те саме, що **бурунний**. *Бурунове море*» (с. 693). Для чого? СУМ має в реєстрі паспортизовані зоономен *бурундук* «дрібний звірок — гризун з родини білячих, що має вздовж спини п'ять чорних смуг на жовто-вохристому фоні» та похідне утворення «**Бурундуковий**... Прикм. до **бурундук**... *Старі бурундукові нори*» (т. I, с. 261). Думаємо, що в останньому прикладі виступає форма множини присвійного прикметника, тому вихідною формою тут є *бурундуків, -ова, -ове*, пор. *ластівчин* «прикм. до *ластівка*» — СУМ, т. IV, с. 452; *ховрахів* прикм. до *ховрах*; належний *ховрахові*» та помилковий варіант *ховраховий* «прикм. до *ховрашок*; належний *ховрахові*» — СУМ, т. XI, с. 103». Проте не виключається і дериват — відносний прикметник **бурундуковий**: *бурундукове хутро* (пор. рос. *бурундуковий мех* [48: 702]). Статі **Бурундук**, **Бурундуковий** СУМа до деталей повторено в СУМ-20. У ньому з'явилися паспортизована стаття «**Бурундучок**... Зменш.-пестл. до **бурундук**...» та непаспортизовані реєстрові слова **Бурундученя** «маля бурундука», **Бурундучиха** «самка бурундука», (с. 693). Такі деривати типові для українського словотвору (пор. *галченя, зайчиха, слониха*), але можливі й інші моделі (пор. *тетеря, тетерук, тетерюк* — *тетерка, тетериця, тетерючка* — СУМ X: 102). За потреби можна змоделювати навіть *бронтозавр* — *бронтозавреня, бронтозавриця* або щось інше. Варто зазначити, що слів на позначення самиці та малят від назви гризуна *бурундука* не відзначено в російських говорах [13; 38].

Вітчизняні словники, призначені для широкого користувача, традиційно містять загальноновживану лексику, яка в суспільстві вважається пристойною. Обмежено допускаються територіально-діалектні слова. Є сенс уводити в реєстр словника діалектні лексеми, що мають значний ареал поширення, порівняно часто вживані, у семантиці яких є нюанси, що їх немає в їх нормативних відповідниках. У нормативних лексиконах при залучених діалектизмах мають бути елементарні вказівки, де їх вживають, прямо або через паспортизацію. В іншому разі цінність використаного діалектного матеріалу досить невисока.

Непаспортизовані вузькі діалектизми наявні в СУМі, наприклад: «**Баба**⁵ ...*діал.* Рід великих груш» (т. I, с. 75), «**Бабка**⁸... Петелька, на яку застібають гаплик» (т. I, с. 76). Вони перекочували у СУМ-20: «**Баба**⁵ ...*діал.* Сорт великих груш. *Наїстися баб*» (с. 299), «**Бабка**⁸ ... *діал.* Петелька, на яку застібають гаплик» (с. 301; але в словнику за ред. Б. Грінченка є покликання на джерело та зрозуміліше пояснення:

«Застібка, дротяна петля на одязі, якою застібають за гаплик» — Гр.: 14). Пор. ще у СУМі: «**Бахтір див. бохтар**» (т. I, с. 114), **Бохтар, бохтір... діал.** Оповісник, вістовець» (т. I, с. 223; тут паспортизація: Скл[яренко], Карпати...) і СУМ-20: «**Бахтір див. бохтар**» (с. 384), «**Бохтар, бахтір... діал.** Оповісник, вістовець... (С. Скляренко)» (с. 612). Варіант **бахтир** в обох словниках не паспортизовано. Звідки взявся і навіщо потрапив до реестру поважних праць, незрозуміло.

До СУМа-20 повністю взято з СУМа (т. I, с. 211–212) статтю «**Божистий... рідко.** 1. Те саме, що **божий**. 2. Те саме, що **божественний 1...**» (с. 581). Ілюстрація з твору І. Франка при виділеному першому значенні містить діалектний вираз *день божистий* (пор. *весь день божистий* «протягом цілого дня» [18: 37] у бойківському діалекті: *цілий рік божистий* «увесь рік» [37: 63]), тому не варто було залишати тут позначку *рідко*, а краще, гадаємо, було дати *діал.*

Новинкою у вітчизняній тлумачній лексикографії є подані в кінці тому «Покажчик словосполучень» (с. 718–846) та «Список реєстрових слів» (с. 847–911). Покажчик полегшить користувачеві відшукати потрібну словосполуку, але читач має знати, на якій сторінці вона в СУМі-20. У списку вокабул також необхідні вказівки на сторінку СУМа-20, де надруковано реєстрове слово. Без цього цей індекс не має сенсу. Напевне, було б доцільно мати один «Покажчик» і один «Список» до всього СУМа в останньому його томі.

Як зазначалося, головний науковий редактор В.В. Русанівський підкреслював, що «Словник української мови» 1970–1980 рр. входить до складу нового, 20-томного тлумачного словника. Доповнюють його матеріали нової, електронної картотеки — лінгвістичного корпусу» (СУМ-20, с. 6). До нього «практично повністю включено матеріали фундаментальних словників: «Фразеологічного словника української мови» у двох книгах... та «Словника фразеологізмів української мови» (СУМ-20, с. 56). Із «Передмови» дізнаємося, що спочатку було створено першу редакцію нового Словника — скомпоновано дев'ять термінологічних томів (щоб вони містили, не сказано). Над нею працювало 34 лексикографи, 9 наукових редакторів і головний науковий редактор. Лексикографами першого технологічного тому були науковці ІУМ НАНУ Г.Н. Горюшина, Н.С. Лозова та І.А. Самойлова.

На основі дев'ятох технологічних томів зроблено дев'ять видавничо-технічних томів. У першому томі першої редакції СУМа-20 (А — горішок) вокабули з початковою буквою А (422 с.) опрацювала Г.Н. Горюшина, з початковою літерою Б — Г.М. Сюта — співробітники ІУМ НАНУ.

На базі дев'яти видавничо-технологічних томів першої редакції формується 18 томів другої редакції СУМа-20.

Над опублікованим першим томом другої редакції Словника (літери А — Б) працювали: Л.Л. Шевченко (А — аннамці), В.В. Чумак (аннібалів — аятола, Б — балухи), Г.М. Ярун (балцанка — бенетити), І.В. Шевченко (бенефіс — божеволіти), О.В. Бугаков (Боженька — бусольний), В.М. Білоноженко (бустер — бязь) (СУМ-20, с. 54–55).

У «Передмові» немає навіть згадки, що в СУМі, який увійшов до складу СУМа-20, матеріал на А — Б уклали: А.А. Бурячок (а — багнетний), Г.М. Гнатюк (багnistий — баранячий), В.П. Градова (барахло — безвольно), А.В. Лагутіна (безвстидний — безпідметовий), П.П. Доценко (безпідставний — бентонітовий), А.П. Білоштан (бенуар — богобоящий), І.О. Кільчевський (богобудівник — бравада), Л.К. Рак (бравий — бруствер), С.П. Пригожий (брутальний — [бязь]). Доопрацювали й відреагували в статті П.Й. Горецький та Н.І. Швидка (а — бязь) (СУМ, т. I, с. V).

Фразеологічний словник української мови також не анонімний. Фразеологізми з опорними словами, що починаються буквами **А** та **Б** опрацювала В.П. Забеліна [56: 7]. Тлумачення фразеологізмів теж мають авторів із-поза колективу Українського мовно-інформаційного фонду НАН України.

Наукова етика не дозволяє не відзначати доробку цих лексикографів-першопрохідців. На якій підставі авторство їхніх статей, що взяті до СУМа-20 цілком, без жодних змін, або з незначними, несуттєвими модифікаціями «переадресовано» іншим особам?

Багато таких статей ми розглянули вище.

Для зайвої наглядності дамо порівняно коротку статтю «**Бурчак**, *а, ч.* Дзюркотливий, стрімкий потік води. — *Я поки що шургну у бурчак та поплаваю* (Вовчок, VI, 1956, 313); *Навколо в бурчаках пінилась і клекотіла вода* (Коз., Серце матері, 1947, 71); * У порівн. *Ні, Марко не такий. Він як бурчак, рвав би каміння, рив береги, з корінням вивертав би дерева* (Коцюб., II, 1955, 41)» (СУМ, т. I, с. 262), яку уклав С.П. Пригожий, та статтю «**Бурчак**, *а, ч.* Дзюркотливий стрімкий потік води. — *Я поки що шургну у бурчак та поплаваю* (Марко Вовчок); *Навколо в бурчаках пінилась і клекотіла вода* (В. Козаченко); * У порівн. *Ні, Марко не такий. Він, як бурчак, рвав би каміння, рив береги, з корінням вивертав би дерева* (М. Коцюбинський) (СУМ-20: 693), що її «уклав» О.В. Бугаков. У видавничо-технологічному томі СУМ-20–1 лексикографом вокабул на Б виступає Г.М. Сюта. Пор. ще у словнику за ред. Б. Грінченка: «**Бурчак**, *ка, м.* 1) Журчащий ручей. 2) Струя поточної води, текущої с шумом. *Дзюркотання весняного струмочка — бурчака*. Г. Барв. (308)». То кому ж належить стаття **бурчак**? З усією очевидністю — С.П. Пригожому.

На думку укладачів СУМа-20 (с. 56), їхній твір «є цілком новою лексикографічною працею, оскільки він радикально відрізняється від СУМа». У чому ця радикальність? За таблицею 4.3 у СУМі-20 (с. 56), на букви **А — Б** в СУМі — 6303 словникові статті, в СУМі-20 — 11531 словникова стаття, і збільшення в СУМі-20–2 порівняно із СУМом складає 82,94%, але насправді — лише на 45,34%, тобто **понад половину словникових статей СУМа-20 узято із СУМа**. Звичайно, реєстр СУМа-20 дуже зріс порівняно із СУМом, але не за рахунок питомої української лексики, а запозичених слів-термінів із різних галузей людської діяльності, яким місце — у спеціальних словниках та енциклопедіях

(наприклад, «**Богдо-геген...** титул ламаїського **первосвященника** в Монголії 1641–1924 рр., який в період 1912–1919 рр. мав також повноваження теократичного правителя країни, а в 1921–1924 рр. монарха з обмеженими повноваженнями; особа, що носила цей титул...» — СУМ-20, с. 573).

З погляду лексикографічного СУМ-20 не можна кваліфікувати як принципово новий лінгвістичний продукт у вітчизняному мовознавстві. Але вихід його у світ був сприйнятий як подія в нашій науці. Хотілося б, щоб наступні томи СУМа-20 були оригінальніші та досконаліші.

Про привласнення цілих сучасних словників або їх фрагментів зарубіжні історики науки не пишуть. С.І. Лендау зазначив: «Словники завжди копіювали один з одного, проте нині, на відміну від загальнопоширеної практики сімнадцятого сторіччя, жоден поважний словник не візьме цілі розділи іншої праці й не передрукує їх дослівно» [26: 390]⁷.

Проблема наукової етики залишається. Гадаємо, що один із можливих шляхів її розв'язання — до старої назви «Словник української мови», запозиченої з одинадцятитомного тлумачного словника, на титульній сторінці додати: «видання 2-е, доповнене», опублікувавши передмову до СУМ і назвавши авторів його та редакторів.

1. Атлас української мови. — К., 1988. — Т. 2. — 520 с. + 407 карт.
2. Ахматова О.С. Словарь лингвистических терминов. — М., 1966. — 607 с.
3. Біблія. Книга Священного Писання Старого та Нового Завіту / Переклад Патріарха Філарета. — К., 2004. — 1413 с.
4. Балог В.О., Лозова Н.Є., Тищенко Л.О., Тищенко О.М. Нові й актуалізовані слова та значення. — К., 2010. — 277 с.
5. Білоноженко В.М., Бурячок А.А., Винник В.В., Гнатюк Г.М., Родніна Л.О. та інші. (усього 11 осіб). Обережно — плагіат // Літературна Україна. — № 40 (4856): 18 листопада 1999 р. — С. 4.
6. Ваврик В.О. Святе Письмо: книги, переклади, пояснення // Слово Доброго Пастиря. — Р. VII. — Ч. 7–8. — [Нью-Йорк], 1956. — 64 с.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / 170 000. — К. — Ірпінь: «Перун», 2001. — 10+1427 с.
8. Вихованець І., Непокупний А., Ткаченко О. Про новий тлумачний словник української мови // Мовознавство. Доповіді та повідомлення на IV Міжнародному конгресі українців [в Одесі]. — К., 2002. — С. 17–21.
9. Воронай О. Звичаї нашого народу / Етнографічний нарис. — Мюнхен, 1958. — Т. 1. — 455 с.
10. Гак В.Г. Словарь // Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. — М., 1990. — С. 462–464.
11. Горбач О. До видання Максимовичевого «Лексикону» // *Maximowicz J. Dictionarium latino-slavonum. 1718–1724. Facsimile* О.Норбачsch curavit. — Р. II. — Romae, 1991. — С. 26–28.
12. Гулак-Артемівський С. Запорожець за Дунаєм / Опера на три дії. Лібретто С. Гулака-Артемівського. — К., 1983. — 150 с.

⁷ У цій книжці є великий цікавий розділ «Правові та етичні аспекти лексикографії» (с. 390–410).

13. *Даль В.* Толковый словарь живого великорусского языка.. — М., 1955. — Т. 1. — 699 с.
14. *Денисов П.Н.* Основные проблемы лексикографии: Автореф. дис. ...докт. филол. наук. — М., 1976. — ??с.
15. Етимологічний словник української мови. — К., 1982. — Т. 1. — 631 с. (С. 136;) — К., 2006. — Т. V. — 703 с.
16. *Жайворонок В.В.* Біблеїзми // Українська мова: енциклопедія / Вид. 3-є, зі змінами і доповненнями. — К., 2007. — С. 48 — 49.
17. *Железняк І.М., Корепапова А.П., Масенко Л.Т., Стрижак О.С.* Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі. — К., 1985. — 254 с.
18. *Желеховский Е., Недільский С.* Малорусско-німецкий словарь. — Львів, 1886. — Т. 1. — 598 с.
19. *Лларіон* митрополит. Етимологічно-семантичний словник української мови / За ред. Ю. Мулика-Луцика. — Вінніпег, 1979. — Т. 1. — 365 с.
20. *Касарес Х.* Введение в современную лексикографию / Перев. с испан. — М., 1958. — 354 с.
21. *Кобів Ю.* Словник українських наукових і народних назв судинних рослин. — К., 2004. — 800 с.
22. Краткий церковно-богослужебный словарь / Для толкового чтения книг, уяснения смысла Богослужения и обрядов Православной Церкви. — М., 1997. — 318 с.
23. *Левицкий В.В.* Этимологический словарь германских языков. Supplement — 2. — Черновцы, 2012. — 60 с.
24. Лексикон латинський Є. Славинецького, «Лексикон словено-латинський» Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського / Підгот. До видання В.В. Німчук. — К., 1973. — 541 с.
25. Лексикон словенороський П. Беринди / Підгот. тексту і вступ. стаття В.В. Німчука. — К., 1961. — 273 с.
26. *Лендау С.І.* Словники: Мистецтво та ремесло лексикографії / З англійської переклала О. Кочерга. — К., 2012. — 480 с.
27. Медичний ілюстративний словник Дорланда / Вид. 30-е. — Т. 1: українсько-англійський. — Львів, 2007. — 1201 с.
28. Молитовник. — К., 1999. — 507 с.
29. *Навальна М.* Динаміка лексикону української періодики початку ХХІ ст. — К., 2011. — 325 с. (С. 134.)
30. Назви рослин в українських загальномовних словниках / Науково-методичні рекомендації: [Упорядн. В.І. Чопик, О.П. Гайдученко]. — К., 2000. — 77 с.
31. *Никифор* архимандрит. Иллюстрированная полная популярная библейская энциклопедия. — М., 1891 (репринт 1990 р.). — 902 с.
32. *Николаев С.И.* Литературные занятия И. Максимовича // ТОДРЛ. — Л., 1985. Т. 40. — С. 385 — 399.
33. *Німчук В.* Українські переклади Святого писання // Das Ukrainische als Kirchensprache. Українська мова в церквах. — Wien, 2005. — S. 15–64.
34. Новий Завіт / Переклад о. Турконяка. — К., 2000. — 317 с.
35. Новий тлумачний словник української мови у чотирьох томах /42000 слів/ / Рекомендовано Міністерством освіти України для студентів вищих та середніх навчальних закладів / Укладачі: Василь Яременко, Оксана Сліпушко. — К., 1998.
36. *Номис М.* Українські приказки, прислів'я и таке інше. — С-Пб., 1864. — 304 с. + XVII с.
37. *Опишкевич М.Й.* Словник бойківських говірок. — К., 1984. — Ч. 1. — 495 с.
38. Полный словарь сибирского говора. — Томск, 1992. — Т. 1. — 288 с.
39. *Піпаш Ю., Галас Б.* Матеріали до словника гуцульських говірок : Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області. — Ужгород, 2005. — 265 с.
40. *Порудоминский В.* Повесть о Толковом словаре. — М., 1981. — 125 с.
41. Прийдіте поклонімося: молитовник. — Рим, 1991. — 1023 с.
42. *Прокопович Феофан.* Сочинения. — М., Л., 1961 — 502 с.
43. *Пуряева Н.* Словник церковно-обрядової термінології. — Львів, 2001. — 156 с.

44. Рихло П. Плагіат // Лексикон загального та порівняльного літературознавства. — Чернівці, 2001. — 636 с.
45. Російсько-український словник / Ред. С.І. Головащук, Л.А. Коробчинська, М.М. Пилинський. — К., 1968. — Т. 2. — 756 с.
46. Святе Письмо Старого та Нового Завіту / Повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, араміїськими та грецькими текстами. — Рим, 1963. — XXI + 1070 + 353 с.
47. *Слободський С.* протоієр. Закон Божий / Підручник для сім'ї і школи / Переклад ... О.І. Кислюка. — К., 1996. — 571 с.
48. Словарь библейского богословия / Под ред. Ксавье Леон-Дюфура... — Брюссель, 1990. — 1288 + X с.
49. Словарь современного русского литературного языка — М.; Л., 1950. — Т. 1. — ??? с.
50. Словарь украинского языка. Собранный ред. ж. «Киевская старина» / Ред. с добавл. собствен. материалов Б.Д. Гринченко. — К., 1909. — Т. 4. — 563 с.
51. Словник української мови / Зібрала редакція журналу «Киевская Старина» / Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко / 3-є видання, виправлене й доповнене, за редакцією акад. Сергія Єфремова та Андрія Ніковського. — К., 1927. — Т. 1. — 428 с.
52. Словник української мови». — Т. 1: А–Б. — К.: Наук. думка, 2010. — 911 с.
53. Службеник. — К., 1999. — 484 с.
54. Сучасний тлумачний словник української мови / За ред. д. філол. н., проф. В.В. Дубічинського. — Харків, 2006. — 1008 с.
55. *Тараненко О.О.* Новий словник української мови (концепція і принципи укладання словника). — К.; Кам'янець-Подільський, 1996. — 170 с.
56. *Удяк Г.І.* Поетична ангелологія та проблеми її інтерпретації (у європейській літературі доби романтизму) / Автореф. дис. канд. філол. наук. — Тернопіль, 2004. — 18 с.
57. Фразеологічний словник української мови. — К., 1993. — Кн. 1. — 528 с.
58. *Черных П.Я.* Историко-этимологический словарь современного русского языка. — М., 1993. — Т. 1. — 622 с.
59. *Щерба Л.В.* Опыт общей теории лексикографии // *Щерба Л.В.* Языковая система и речевая деятельность. — Л., 1974. — С. 265 — 304.
60. *Этимологический словарь славянских языков: праславянский лексический фонд / Под ред. чл.-кор. АН СССР О.Н. Трубачева.* — М., 1974. — Вып. 1. — 214 с.
61. *Яременко В.* Домагаюся права ... на плагіат // Літературна Україна. — 2 грудня 1999 р. — № 43 (4859). — С. 3.
62. *Dubois J., Giacomo M., Guespin L., Macellesi Ch., Macellesi J. — B., Nevel I. — P.* Dictionnaire de linguistique. — Paris, 1973. — 516 p.
63. *Kluge.* Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Bearbeitet von Elmar Seebold / 24., durchgesehene und erweiterte Auflage. — Berlin; N. York, 2002. — 1023 S.
64. *Zgusta L.* Manual of Lexicography. — Praha, 1971. — 360 p.

Vasyl Nimchuk (Kyiv)

ON MODERN UKRAINIAN INTERPRETATIVE LEXICOGRAPHY

The article discusses the structure of existing Ukrainian language dictionaries, full of their registers, the relevance of specific remarks, accurate explanations of word semantics, quoted material for certification. Attention is paid in full or partial assignment of the work creators Academic Ukrainian dictionary in 11 volumes by the authors of new explanatory dictionaries, scientific ethics in lexicography.

Key words: lexicography, glossary, interpretation of semantics, plagiarism, research ethics.

УДК 81-115

Валентина Перебийніс (м. Київ)

СТУПЕНІ ГЕНЕТИЧНОЇ СПОРІДНЕНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ З ІНШИМИ СЛОВ'ЯНСЬКИМИ МОВАМИ: СТАТИСТИЧНИЙ ПІДХІД

У статті описано статистичний підхід до визначення ступенів генетичної спорідненості слов'янських мов шляхом попарного зіставлення мов за диференційними ознаками, що відображають фонетичні закони історичного розвитку слов'янських мов. Якщо певна диференційна ознака властива обом порівнюваним мовам, то вона є об'єднувальною, і роз'єднувальною, якщо властива лише одній із зіставлюваних мов. Що більше об'єднувальних ознак мають дві зіставлювані мови, то вищим є ступінь їх спорідненості.

Ключові слова: слов'янські мови, генетична спорідненість, об'єднувальна диференційна ознака, роз'єднувальна диференційна ознака, статистичний підхід, таблиця спряжених ознак.

Визначення генетичної спорідненості мов — завдання порівняльно-історичного мовознавства. Виходячи з твердження про походження кожної мови з єдиного джерела, або прамови, ця галузь мовознавства зосереджується на дослідженні тих змін, які відбуваються в діалектах певної прамови і приводять до розщеплення кожного з них на самостійні мови. Ці зміни стосуються фонетичної, граматичної й лексичної систем і, якщо вони регулярні, приводять до встановлення законів розвитку мов. Зіставлення мов за цими законами, тобто регулярними змінами, має результатом визначення генетичної спорідненості мов і побудову генеалогічного дерева мов, виокремлення мовних сімей, груп і підгруп. Як твердять мовознавці, які виконують такі дослідження, найточніші результати дають дослідження фонетичних законів, на яких, власне, базується порівняльно-історичний метод.

Але якими б ефективними не були фонетичні закони, їх дія не є абсолютно рівномірною, тому існують різні ступені спорідненості мов, визначені за фонетичними законами. Встановити ці ступені можна за допомогою статистичних методів. Одним із них є визначення спряженості ознак, або коефіцієнта подібності [3: 123-125]. В основі цього методу лежить зіставлення диференційних ознак, за якими порівнюють мови. Схема його застосування така:

© В.І. ПЕРЕБИЙНІС, 2012

ISSN 1682-3540. Українська мова, 2012, № 3

31

Таблиця 1. Співвідношення диференційних ознак у двох мовах.

2-а мова	+	–	Разом
1-а мова			
+	a	b	a+b
–	c	d	c+d
Разом	a+c	b+d	a+b+c+d

1. Укладають список диференційних ознак (ДО), наприклад, фонетичних законів. Їх використання є доцільним тому, що вони досить формалізовані, і їх визначення не становить труднощів. А відомо, що точне визначення одиниць підрахунку — одна з основних вимог до організації статистичних досліджень.

При цьому кожна ДО повинна бути однозначною, тобто відображати тільки одну зміну. Якщо звук прамови дає різні рефлексії, тобто, змінюється по-різному в різних умовах історичного розвитку, встановлюється кілька ДО. Наприклад, прадавній звук ***ě** дає рефлексії **i**, **e**, **a**, **o** (див. стор. 33), отже, встановлюється чотири ДО, за якими розрізняються мови.

2. Встановлюють список мов, які будуть досліджувати.

3. Кожну з відібраних мов зіставляють зі списком ДО, щоб встановити, які ДО властиві мові, а які не властиві. Будують таблицю, у верхньому рядку якої перераховують мови. Якщо ДО властива мові, то на перетині відповідного стовпчика й рядка ставлять +, а якщо не властива, ставлять – (Табл. 2).

Таблиця 2. Наявність чи відсутність ДО в зіставлених мовах.

ДО	Укр.	Рос.	Блр.	Чеш.	Слц.	Плс.	Блг.	Срх.	Слв.
* ǎ > o	+	+	+	+	+	+	+	+	+
* ě > o	–	+	+	–	–	+	–	–	–
АКАННЯ	–	+	+	–	–	–	–	–	–
el > olo	+	+	+	–	–	–	–	–	–
el > le	–	–	–	+	–	+	–	–	+
el > lie	–	–	–	–	+	–	–	+	–
ьг > og	+	+	+	–	–	–	–	–	–
ьг > ag	–	–	–	–	–	+	–	–	–
ль > l	+	+	+	+	+	+	+	+	+
ль > ly	+	+	+	+	+	+	–	–	–
ль > l'o	+	+	+	–	–	–	–	–	–
x > x'	–	+	–	–	–	–	–	–	+
x > š	+	+	+	+	+	+	+	+	+

і т.д., усього 180 рядків.

4. Для кожної пари зіставляваних мов будують таблицю спряжених ознак 2×2 (див. Табл. 1). У ній чотири поля: **a**, яке характеризується двома плюсами, тобто, містить ДО, притаманні обом мовам, **b** (+ -), ознака властива першій мові й не властива другій, **c** (- +) ДО властива другій і не властива першій, **d** (- -) ДО не властива обом мовам.

Таким чином, ознаки, що містяться в полях **a** і **d**, є об'єднувальними, оскільки вказують на однакові характеристики зіставляваних мов, а ДО в полях **b** і **c** є роз'єднувальними. Співвідношення цих двох груп ДО визначатиме ступінь подібності, або генетичної спорідненості, зіставляваних мов. Чим більше ДО в полях **a** та **d**, тим подібніші мови.

5. Вираховують кількість ДО в кожному з чотирьох полів, щоб використати відповідні числа у формулі, за якою обраховують коефіцієнт подібності, або генетичної спорідненості, зіставляваних мов **Q**. Можна побудувати проміжну таблицю, в якій у верхньому рядку вказано поля **a**, **b**, **c**, **d**, а лівий крайній стовпчик указує пари зіставляваних мов (Табл. 3).

6. Для кожної пари мов вираховують показник генетичної спорідненості за формулою:

$$Q = \frac{ad - bc}{ad + bc}$$

Будують зіставну таблицю показників генетичної спорідненості зіставляваних мов (Табл. 4).

Опишемо хід нашого дослідження.

Список досліджуваних слов'янських мов складається з дев'яти мов: українська (Укр.), російська (Рос.), білоруська (Блр.), чеська (Чеш.), словацька (Слц.), польська (Плс.), болгарська (Блг.), сербохорватська (Срх.), словенська (Слв.).

За науковими джерелами [1; 2] відібрано 180 диференційних ознак, що відображають фонетичні зміни, які відбувалися в процесі становлення та розвитку слов'янських мов, наприклад:

*ě > і Укр. — *міра, місяць*

*ě > е Укр. — немає, Рос. — *мера, месяц*, Блр. — *мера, месяц*

*ě > а Укр., Рос. — немає, Блр. — *вяра, звяр*

*ě > о Рос. — *мед*

х > š Укр., Рос., Блр. — *муха, мушка*

Дія цих та інших ДО різна: є такі, що властиві всім зіставляваним мовам, інші — частині мов, а ще інші — виокремлюють якусь одну мову. За результатами аналізу функціонування ДО будують таблицю, у якій знаками + і - відображають наявність чи відсутність кожного ДО у мові (Табл. 2).

Аналіз таблиці 2 показує, що ДО функціонують по-різному: одні є об'єднувальними, оскільки кожна пара зіставляваних мов характеризується або двома плюсами, або двома мінусами, що свідчить про

генетичну спорідненість. 30,56% ДО властиві всім дев'яти мовам, але немає жодної ДО, яка була б не властива всім мовам, тобто не характеризується б жодним плюсом. І це закономірно: якщо ДО не має плюсів, то вона не притаманна слов'янським мовам взагалі, тому використовувати її для класифікації цих мов недоцільно.

17,78% ДО виокремлюють одну мову за рахунок присвоєння їй знака +, тоді як усі інші мають знак —, або тому, що вона характеризується знаком —, а всі інші — знаком +. Частіше інших виокремлюються чеська й болгарська мови. Це можна пояснити тим, що обидві вони зазнали значного впливу: чеська — німецької, а болгарська — турецької мови, що знизило ступінь генетичної спорідненості цих мов з мовами слов'янськими.

Взагалі за кількістю плюсів і мінусів, присвоєних аналізованим мовам, ДО розподілилися так:

9 плюсів, мінусів	— немає	— 55 ДО, або 30,56%
8 плюсів, 1 мінус	— 11 ДО, або 6,11%	
7 плюсів, 2 мінуси	— 6 ДО, або 3,33%	
6 плюсів, 3 мінуси	— 13 ДО, або 7,22%	
5 плюсів, 4 мінуси	— 17 ДО, або 9,44%	
4 плюси, 5 мінусів	— 11 ДО, або 6,11%	
3 плюси, 6 мінусів	— 25 ДО, або 13,89%	
2 плюси, 7 мінусів	— 21 ДО, або 11,67%	
1 плюс, 8 мінусів	— 21 ДО, або 11,67%	
Разом	— 180 ДО, або 100%	

Взагалі в таблиці 2 є 1620 позицій (180 x 9), із них у 970 маємо плюс (59,88%) і в 650 — мінус (40,12%).

Отже, генетична спорідненість слов'янських мов більшою мірою зумовлена тим, що ДО властиві мовам, ніж тим, що вони їм не властиві.

Цікаво, що у випадку, коли виокремлюються три мови за генетичною спорідненістю, то частіше за все це східнослов'янські, які протиставляються іншим 12 разів, з них 11 — за знаком плюс. Західно- та південнослов'янські виокремлюються всього за чотирма ДО кожна. Це спостереження наводить на думку, що ступінь спорідненості східнослов'янських мов вищий, ніж мов двох інших підгруп.

Отже, як уже зазначалося раніше, основними для визначення ступеня генетичної спорідненості мов є показники полів **a** та **d**, які відображають однакову дію ДО в зіставлених мовах, тому чим більша їх кількість, тим більший ступінь спорідненості цих мов.

Визначення ступеня генетичної спорідненості аналізованих мов здійснюється шляхом побудови таблиць спряжених ознак, як про це йшлося вище. Щоб полегшити побудову таблиць 2×2, укладаємо проміжну узагальнену таблицю, в якій наводяться дані про кількість показників **a**, **b**, **c**, **d** для кожної пари мов. Вона не тільки полегшує побудову таблиць 2×2, а й забезпечує перевірку результатів майбутніх підрахунків за даними цих таблиць.

Ступені генетичної спорідненості української мови з іншими слов'янськими...

Таблиця 3. Кількість a, b, c, d у парах мов.

Пари мов	a	b	c	d
Укр-Рос	101	17	16	46
Укр-Блр	109	10	10	51
Укр-Чеш	78	39	27	36
Укр-Слц	77	41	23	39
Укр-Плс	80	38	24	38
Укр-Блг	81	37	21	41
Укр-Срх	81	37	18	44
Укр-Слв	74	43	22	41
Рос-Блр	107	10	13	50
Рос-Чеш	76	41	29	34
Рос-Слц	80	38	22	40
Рос-Плс	82	35	23	40
Рос-Блг	82	35	21	42
Рос-Срх	79	38	21	42
Рос-Слв	76	41	21	42
Блр-Чеш	76	43	29	32
Блр-Слц	80	39	21	40
Блр-Плс	84	35	21	40
Блр-Блг	78	41	23	38
Блр-Срх	79	40	20	41
Блр-Слв	72	47	25	36
Чеш-Слц	90	15	12	63
Чеш-Плс	84	21	21	54
Чеш-Блг	78	27	24	51
Чеш-Срх	77	28	22	53
Чеш-Слв	76	28	20	56
Слц-Плс	81	20	24	55
Слц-Блг	76	25	26	53
Слц-Срх	79	22	20	59
Слц-Слв	76	25	21	58
Плс-Блг	74	31	28	47
Плс-Срх	69	36	29	46
Плс-Слв	69	36	28	47
Блг-Срх	81	21	18	60
Блг-Слв	77	25	19	59
Срх-Слв	85	14	11	70

Аналіз цієї таблиці показує, що найвищі показники **a** та **d** припадають на пари східнослов'янських мов: Укр-Рос 147, Укр-Блр 160, Рос-Блр 157. Цього рівня досягає лише пара Чеш-Слц 153. Отже, ці дані підкріплюють нашу думку про найвищий ступінь генетичної спорідненості східнослов'янських мов.

Наступний етап — побудова таблиць 2×2 для всіх 36 пар аналізованих мов. Наведемо два приклади таких таблиць: для мов з найвищим і найнижчим показником **a**.

		Укр-Блр		
Укр \ Блр		+	-	Разом
+		109	10	119
-		10	51	61
Разом		119	61	180

		Плс-Срх		
Плс \ Срх		+	-	Разом
+		69	36	105
-		29	46	75
Разом		98	82	180

Виразуємо коефіцієнт генетичної спорідненості Q для кожної з цих пар:

$$Q_{\text{Укр-Блр}} = \frac{109 \times 51 - 10 \times 10}{109 \times 51 + 10 \times 10} = \frac{5559 - 100}{5559 + 100} = \frac{5459}{5659} = 0,97$$

$$Q_{\text{Плс-Срх}} = \frac{69 \times 46 - 29 \times 36}{69 \times 46 + 29 \times 36} = \frac{3174 - 1044}{3174 + 1044} = \frac{2130}{4218} = 0,51$$

Як бачимо, дійсно, величина коефіцієнта спорідненості мов зменшується зі зменшенням показника a .

Звертає на себе увагу той факт, що в таблицях 2×2 наявні суми $a+b$, $a+c$, $b+d$, $c+d$, які не використовуються в нашій формулі. Справа в тому, що існує інша формула для вираховування Q , де ці суми використовуються:

$$Q = \frac{ad - bc}{\sqrt{(a+b)(a+c)(b+d)(c+d)}}$$

Виразуємо Q для мов Укр-Блр і Плс-Срх за цією формулою:

$$Q_1 = \frac{5559 - 100}{\sqrt{119 \times 119 \times 61 \times 61}} = \frac{5459}{\sqrt{52693081}} = \frac{5459}{7263} = 0,75$$

$$Q_2 = \frac{2130}{\sqrt{105 \times 98 \times 75 \times 82}} = \frac{2130}{7912} = 0,27$$

Як бачимо, числові значення Q менші, але це не означає, що змінився ступінь спорідненості, просто, обчислення тут ведеться, так би мовити, в іншому масштабі. І це треба враховувати при зіставленні коефіцієнтів: зіставляти можна лише ті, які вираховані за тією самою формулою. Ми будемо використовувати першу формулу, за якою обраховано всі коефіцієнти, наведені в Табл. 4.

Найвищі коефіцієнти спорідненості мають східнослов'янські мови. Показник Q для східнослов'янських мов знаходиться в межах 0,97 – 0,89, тоді як для західнослов'янських його межі становлять 0,93 – 0,80, а для південнослов'янських 0,94 – 0,81. Отже, південнослов'янські мови ближчі до східнослов'янських, ніж західнослов'янські.

Ступені генетичної спорідненості української мови з іншими слов'янськими...

Таблиця 4. Коефіцієнти генетичної спорідненості слов'янських мов.

	Укр.	Рос.	Блр.	Чеш.	Слц.	Плс.	Блг.	Срх.	Слв.
Укр.		0,89	0,97	0,45	0,50	0,54	0,62	0,69	0,52
Рос.			0,95	0,37	0,59	0,60	0,65	0,61	0,56
Блр.				0,32	0,59	0,64	0,52	0,60	0,37
Чеш.					0,93	0,82	0,72	0,73	0,77
Слц.						0,80	0,72	0,83	0,78
Плс.							0,60	0,51	0,52
Блг.								0,85	0,81
Срх.									0,94
Слв.									

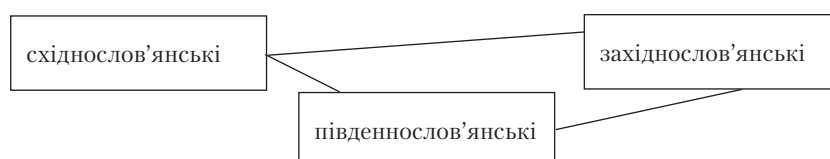
Західнослов'янські мови теж об'єднуються за спорідненістю, але на такому ж рівні спорідненість словацької мови із сербохорватською. Їх коефіцієнти спорідненості дещо нижчі, лише чеська та словацька мови мають Q вищий за 0,90.

Таку ж картину спостерігаємо й у південнослов'янських мовах: лише одна пара мов, сербохорватська і словенська, мають високий коефіцієнт спорідненості.

Спорідненість західнослов'янських мов зі східнослов'янськими описується Q , що знаходиться в межах 0,64 — 0,32, а для південнослов'янських Q становить від 0,69 до 0,37. Отже, цей показник свідчить, що за генетичною спорідненістю східнослов'янські мови становлять ядро слов'янських мов, від якого південно- та західнослов'янські мови перебувають на різних відстанях.

По відношенню до західнослов'янських мов південнослов'янські мають показник Q від 0,83 до 0,51.

Отже, ієрархію слов'янських мов можна зобразити так:

Найнижчі коефіцієнти спорідненості у чеської мови з російською та білоруською мовами, що можна пояснити значним впливом німецької мови на чеську; так само низька спорідненість характерна для білоруської та словенської мов. Взагалі спорідненість чеської мови зі східнослов'янськими мовами нижча, ніж з південнослов'янськими.

Розподіл мов за ступенем генетичної спорідненості має таку картину:

0,97– Укр-Блр	0,65– Рос-Блг
0,95– Рос-Блр	0,64– Блг-Плс
0,94– Срх-Слв	0,62– Укр-Блг
0,93– Чеш-Слц	0,61– Рос-Срх
0,89– Укр-Рос	0,60– Рос-Плс, Плс-Блг, Блр-Срх
0,85– Блг-Срх	0,59– Рос-Слц, Блр-Слц
0,83– Слц-Срх	0,58– Рос-Слв
0,82– Чеш-Плс	0,54– Укр-Плс
0,81– Блг-Слв	0,52– Укр-Слв, Блр-Блг, Плс-Слв
0,80– Слц-Плс	0,51– Плс-Срх
0,78– Слц-Слв	0,50– Укр-Слц
0,77– Чеш-Слв	0,45– Укр-Чеш
0,73– Чеш-Срх	0,37– Рос-Чеш, Блр-Слв
0,72– Чеш-Блг, Слц-Блг	0,32– Блр-Чеш
0,69– Укр-Срх	

Цікаво, що всього п'ять угруповань за ступенем генетичної спорідненості: кожна пара мов характеризується своїм коефіцієнтом.

У порівняльно-історичному мовознавстві генетична спорідненість базується на аналізі фонетичних, граматичних і лексичних змін протягом історичного розвитку мови. У цьому дослідженні враховано тільки фонетичні зміни. Як уявляється, корисно провести дослідження окремо для кожної групи ДО і з'ясувати, які ДО і як саме впливають на ступінь генетичної спорідненості мов. Якщо виявиться, що їх дія збігається, об'єднання результатів цих досліджень, можливо, уточнять наш результат.

1. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов // За ред. О.С. Мельничука. — К.: Наук. думка, 1966. — 588 с.
2. *Лекон І.* Насоки в развою на фонологичните системи на славянските езици. — София, 1960.
3. *Перебийніс В.І.* Статистичні методи для лінгвістів. — Вінниця: Нова книга, 2002. — 168 с.

Valentina Perebeynoss (Kyiv)

DEGREES OF GENETIC AFFINITY OF THE UKRAINIAN LANGUAGE
FOR OTHER SLAVIC LANGUAGES: A STATISTICAL APPROACH.

A statistical approach to establishing degrees of genetic affinity of Slavic languages is described. It is based on a comparison of languages in pairs by differential features (DF) reflecting phonetical laws of their historical development. If a DF is characteristic of both compared languages it is called a uniting DF. The DF characteristic only of one of the two languages is called a separating DF. The more uniting differential features are peculiar to the compared languages, the higher the degree of their genetic affinity is.

Key words: Slavic languages, genetic affinity, a uniting differential feature, a separating differential feature, statistical approach, a table of conjugate features.

УДК 81'367'42

Інна Завальнюк (м. Вінниця)

ЕКСПРЕСИВНИЙ СИНТАКСИС ПРОЗИ МИХАЙЛА СТЕЛЬМАХА

У статті проаналізовано домінантні засоби експресивного синтаксису прози Михайла Стельмаха, з'ясовано їхнє функціонально-стилістичне навантаження.

Ключові слова: експресивний синтаксис, парцельовані конструкції, приєднувальні конструкції, неповні речення, еліптичні речення, вставні одиниці, повторення.

На особливу увагу в системі мовних засобів художнього стилю заслуговує синтаксис речення, бо це саме та сфера мовної структури, яка безпосередньо віддзеркалює результати взаємодії всіх її рівнів. Синтаксичні засоби мають величезні експресивні можливості, що виявляються передусім у їхній здатності стилістично варіюватися, передають найтонші відтінки думки [15: 150].

Експресію синтаксичних одиниць пов'язують з „так званим аранжуванням смислів чи видозміною функціональної перспективи висловлення“ [5: 274], мовні механізми експресивності — з людським чинником, а її техніку — зі стилістичними фігурами, прийомами, до яких належать явища неповноти речень, приєднування, парцеляції тощо.

Над проблемами експресивного синтаксису як окремого напрямку синтаксичних досліджень в українському мовознавстві працюють С.Я. Єрмоленко [10; 11], А.П. Загнітко [12; 13], Н.В. Гуйванюк [3; 4] та ін. Виокремлюючи афективний бік у семантиці синтаксичної конструкції, дослідники оперують низкою співвідносних понять: афективне, експресивне, емоційне, оцінне, образне, стилістично забарвлене тощо [12: 520–521], стрижневим із яких постає, на думку Н.В. Гуйванюк, поняття експресії, а інтенсивність, емотивність, оцінність та образність слугують її субкатегоріями [4: 270]. Кваліфікація експресії як явища дає змогу розмежовувати в синтаксисі два напрями. Перший пов'язує експресивне з поняттям суб'єктивної модальності, яку нерідко

трактують як факультативну ознаку речення, хоч побутує думка, що за формального невираження суб'єктивна модальність наявна в реченні імпліцитно. Другий напрям висуває поняття суб'єктивно-експресивних форм синтаксису як засобів експресивного вираження, які ґрунтуються здебільшого на процесах синтаксичного розчленування [1: 84–87].

Визначаючи статус експресивної синтаксичної конструкції, традиційно спираються на два критерії: прагматико-стилістичний, вектор якого спрямований на виразність і певний ефект впливу, та формальний, зорієнтований на наявність синтаксичного розчленування. Структурного вираження експресії досягають переміщенням змістового центру конструкції на неочікувану позицію. Саме тому засоби експресивного синтаксису є універсальними складовими конструювання будь-якого художнього тексту, зокрема й творів Михайла Стельмаха.

Ідіостиль Михайла Стельмаха є неповторним, оскільки своїм джерелом має народнопоетичну творчість, ґрунтується на мовноестетичних знаках національної культури й, основне, сформований у душі народно-мовної стихії. Яскравий знавець багатств української мови, її необмежених виражальних можливостей, власну творчість присвятив відображенню глибинних площин народного життя, визначальних ознак української ментальності, змалюванню типових народних характерів [22: 5]. Саме тому творча спадщина письменника-подолянина посідає особливе місце в українській літературі. Авторське бачення, сприйняття таких вагомих величин, як земля і людина, його осягнення етико-філософської системи народного буття знаходить особливий відгук в українській суспільній думці сьогодні, коли самоусвідомлення набуває виняткового значення.

Єдність комунікативно-прагматичної та естетичної функцій авторських текстів значною мірою зреалізують експресивні синтаксичні побудови, які входять до системи образних засобів, формують художній образ. Проблема функційних виявів таких конструкцій у художній оповіді Михайла Стельмаха потребує ґрунтовного вивчення. Саме в розв'язанні цих питань вбачаємо **актуальність** пропонованої розвідки.

Метою статті є виявлення типових експресивних синтаксичних одиниць у творах Михайла Стельмаха, з'ясування специфіки їхнього функціонування, особливостей формально-синтаксичної та семантико-синтаксичної організації в художньому контексті. Її **завдання**: 1) виокремити домінантні засоби експресивного синтаксису в творах письменника; 2) простежити їхнє стилістичне навантаження в художньому тексті; 2) визначити роль засобів експресивного синтаксису в створенні індивідуально-авторської мовної картини світу.

Як слушно зауважує Н.М. Івкова, проникнення засобів експресивного синтаксису до українського писемного мовлення спричинене граматичним ладом української мови, основу якого становить розмовне мовлення, що характеризується внутрішньою членованістю цілісних змістових єдностей [14: 4]. Набір засобів експресивного синтаксису в художньому стилі залежить передусім від творчої особистості пись-

менника, його ідейно-естетичної концепції, світобачення. Різноманітні експресивно-оцінні засоби, які Михайло Стельмах використовує в синтаксисі власної прози, можна об'єднати у дві групи: 1) структури, запозичені з іншого стилю, переважно з розмовного; 2) актуалізовані (передусім парцельовані і приєднувальні) конструкції, що постали внаслідок розчленування синтаксичної одиниці, а також деякі засоби емоційного синтаксису.

Синтаксичні моделі, запозичені письменником із синтаксису розмовного мовлення, також можна поділити на дві групи: 1) ті, що демонструють експліцитну специфіку усного синтаксису; 2) ті, що репрезентують його імпліцитну специфіку. До першої групи належать різні види розчленувань (парцеляція, приєднування), повторення, вставні та вставлені одиниці, тобто надлишкові матеріальні елементи. Другу групу формують неповні речення, еліптичні структури, діалогічні побудови „питання – відповідь“, перервані та незакінчені речення, безсполучникові складні речення і под., тобто економні форми синтаксису.

З-поміж експліцитних структур у мовотворчості Михайла Стельмаха найактивніше використані парцельовані і приєднувальні конструкції, вставні одиниці та лексичні повторення з синтаксичним поширенням.

Явища парцеляції та приєднування є ознакою індивідуального стилю письменника й підпорядковані його естетичним настановам. Ці явища простежуємо лише на рівні предикативних частин речення.

Парцелювання складносурядних і складнопідрядних речень, на нашу думку, спричинене орієнтацією автора на прагматику, потребою посилити, актуалізувати важливу частину повідомлення, оптимізувати вплив на емоційну та інтелектуальну сфери читача.

За нашими спостереженнями, найпоширенішою в мовотворчості Михайла Стельмаха є парцеляція підрядних частин складнопідрядних речень, що відбувається внаслідок зміни їхнього комунікативного завдання. Двосегментна вимова речення вже „свідчить про розмежувальну увагу нашу до тієї чи тієї частини речення“ [16: 378]. Цю увагу посилюють наявністю довшої паузи, яка надає синтагмам додаткової змістової вагомості й сприяє інтонаційно-змістовому відокремленню однієї з них – головної частини від підрядної. З'являється певна переривчастість, різкість, що призводить до посилення експресії та інформативності синтаксичної конструкції. До того ж, у разі парцеляції актуалізуються і головна, і підрядна частини.

У досліджених творах письменника переважає парцелювання відрізків, що за своєю структурою і змістом відповідають підрядній причинній та цільовій частинам. Найактивнішими сполучними засобами поєднання парцельованої підрядної частини з головною є сполучники *бо*, *щоб*, *пор.*: *Від цих слів Мірошніченко мимоволі червоніє... **Бо мало не кожної ночі доводиться кульчитись як не в клуні, то в якомусь стогу на лузі чи в скирті на полі*** [20: 14]; *Може, з похорону та й зразу*

на весілля? **Бо Совіцька власть усе дозволяє!** [20: 10]; *Ось наклали на мужика хліб, хай і так, але нехай не грабують його всі, кому не лінь, нехай уже тоді він має захист від власті. **Бо, виходить, платиш не одну, а три продрозверстки*** [20: 52]; *...Про всякий випадок недовірливо поглянув на матір, чи не дізналась вона про мою розмову з Юхримом, а тепер і підсміюється наді мною? **Бо в нас і дома, і в селі ніколи не переводилась насмішка і перець на язиці*** [18: 478]; *Оце б годилося голові земкомісії зараз, для великої правди, зїсти грудочку землі. **Щоб пам'ятав, [на яке діло вибирали його]*** [20: 23];

Названі типи детермінантних складнопідрядних речень стилістично нейтральні в українській мові, але, функціонуючи у творах письменника як парцельовані конструкції, набувають певної експресії, що створюється виокремленням, увиразненням причини, мети тощо [17: 67]. Це контрастний, свіжий, несподіваний стилістичний прийом актуалізації думки, стильова домінанта художньої оповіді Михайла Стельмаха.

Парцелювання складносурядних речень у мові його творів відбувається рідше, ніж парцелювання складнопідрядних, що, очевидно, зумовлено відсутністю формальної залежності компонентів структури складносурядних речень, через що кожне відчленоване речення можна вважати самостійним. До того ж, така парцеляція менш помітна в художньому контексті, що, можливо, також впливає на їхнє обмежене виокремлення.

Парцеляція в межах складносурядного речення мотивується потребами видозміни інтонування речення й акцентування, виділення інформації, що сприяє її актуалізації та інтонаційному вичленуванню, проте це не порушує змістової і структурної взаємодії сурядних частин, що підтверджується й відповідними змістовими відношеннями між ними [2: 24]. Водночас здатність до парцеляції складносурядних речень неоднакова. Вона залежить від зумовленості частин, семантичної самостійності, самодостатності, адже слабка мотивованість і граматичний зв'язок бази і парцелята притаманний саме складносурядній структурі.

Як засвідчує обстежений матеріал, найчастіше зазнають парцеляції складносурядні речення з протиставними семантико-синтаксичними відношеннями між їхніми частинами, оформлені за допомогою сполучників *але, та*: *Поцілуйко оглянувся... **Але** навколо побачив тільки нарости землянок і розхристане, де-не-де огорожене воринням, дрібнодвір'я* [18: 203]; *Потім я висипав у поділ сорочечки хлопчика насіння з однієї кишені і взявся за другу. **Але** жінка зупинила мене* [18: 484]; *Отак вперше нечиста сила хотіла розлучити мене з друкованим словом. **Та** це було не найгірше* [18: 470]; *Там я мав і покаятись, і набратися розуму... **Та** я не дуже цим і журився...* [18: 454].

З-поміж різних типів приєднувальних конструкцій у творах Михайла Стельмаха найактивніше функціонують повні приєднувальні структури, що приєднуються до основного речення власне приєднувальним сполучниками *та й*, рідше — *а ще*, які підсилюють стилістич-

не значення додаткового повідомлення, зауваження, оцінного судження цих речень. Напр.: *Це вже діло партизанське. **Та й** жінка у мене чутка, наче тиха вода [18: 95]; — *Ти поменше думай про всяке таке, бо в світі є над чим кращим думати. **Та й** погостюй у нас ще з денюк [18: 101]; Мене все життя ваблять і хвилюють зорі — їхня довершена і завжди нова краса, і таємнича мінливість, і дивовижні розповіді про них. **Та й** перші спогади мого дитинства починаються з зірок [18: 556]; Скільки їх [битків] у кишеню покладеш? **Та й** потовчуться вони там на кашу [18: 475]; Так, наче казку, говорить моя мати. **А ще** вона каже, що найбільше див у світі робиться влітку на світанні, це саме тоді, коли мені так хочеться спати [18: 489]. Загалом повні приєднувальні речення із цими сполучниками зближують мову художніх текстів з розмовним мовленням, слугують засобом додаткової характеристики, нерідко містять модальний відтінок, певне авторське ставлення до описуваних життєвих явищ.**

Значно рідше засобом зв'язку приєднувального речення з основним слугують частки та вставні слова, напр.: *...Відразу пропала надія на книжки, що лежать собі поміж залізничкам, синькою і манійкою, не знаючи, як за ними крається чиясь душа. **Навіть** справжня Гивина кумерція не допомогла [18: 475]; Рідня і осінній день плакали над її могилою, а з цвинтарної груші в могилу впала грушка. **Напевне**, для того щоб бабуня й на тому світі садила сади... [18: 561]; Усім припала до серця й картина, де парубок біля криниці обнімав дівчину. **Правда**, дівчата в залі трохи засоромилися від такого лицедійства й посхиляли голови [18: 574].*

Виразний стилістичний потенціал у художньому контексті виявляють фразеологізовані вставні речення **що не кажіть, що й казати, де вже моє не пропадало** і под., які функціонують як структури мовленнєвої образності автора, мови загалом, їхньої розумової та почуттєвої розмаїтості, неповторної індивідуальності. Пор.: ***Що не кажіть**, а іноді це пособляє [18: 457]; **Що й казати**, мало не увесь вік бідна людина ятрить своє серце [21: 193]; *То я, **де вже моє не пропадало**, дам тобі за нього почитати казки [18: 486];* Такі вставні конструкції, на нашу думку, передають найвищий ступінь вірогідності, указують на безальтернативність, а тому здатні надавати художнім текстам довірливого характеру. Вони ніби „вростають“ у речення в ролі стилістичного чинника, здатного маркувати найтривіальніший зміст, знижувати категоричність думки, оптимізувати спілкування, виражати різнопланові емоційні кваліфікації.*

Виразними елементами створення колориту розмовності в мовотворчості Михайла Стельмаха слугують вставні слова на зразок **подейкують, гляди, видать, либонь, даруйте**, якими часто-густо пересипане усне мовлення подолян: *А наша пані, **подейкують**, ще ні разу не бачила, як сонце сходить [21: 228]; **Гляди**, в цьому році не зроби такого [18: 479]; А то, **гляди**, ще й до твоєї земельки доберемося! — обурилася громада... [21: 636]; Отак і пані колись будуть за цю землю лежати в степах, бо, **видать**, інакше не можна [21: 646]; **Либонь**, на його кроки*

здалеку іржанням обізвалися коні [21: 512]; **Даруйте**, любенький Степане Васильовичу, як довго не тягеться ніч, а вранці має розкритися квітка [21: 503].

З-поміж імпліцитних структур, використаних у мові творів Михайла Стельмаха, на особливу увагу заслуговують власне неповні та еліптичні речення, які сприяють посиленню уваги до читача, залучаючи його до активного сприйняття художньої оповіді. Ці синтаксичні одиниці виконують у художньому контексті низку стилістичних функцій — емоційно-виокремлювальну, оцінну, контрастивну тощо.

Неповні речення як синтаксичні одиниці без одного або кількох формально не виражених членів, які потрібні для логічного завершення речення, постають із його граматичної будови та змісту і зрозумілі з контексту, обставин розмови чи внутрішніх лексико-граматичних засобів [9: 145], у мовотворчості письменника мають різний комунікативно-інтенційний зміст: констатація факту, спонукання читача до роздумів за допомогою питання, вираження психологічного стану особи тощо. Домінують неповні двоскладні речення з неназваним підметом або присудком. Опущеного підмета компенсує здебільшого попередній контекст (опущені члени в ньому надалі підкреслюватимемо — *І.З.*), тобто неповні речення (їх виокремлюватимемо жирним шрифтом — *І.З.*) являють собою повідомлення про того самого суб'єкта дії, пор.: **Але бабуся не полюбляє, щоб хтось прислухався до її розмов з садком. Тому зараз тільки підійшла до кількох дерев, потрогала їх руками, щось прошепотіла й незабаром повела мене в хату** [19: 505]; **Аж захекався директор, поки виліз на п'ятий поверх. Посміхаючись і притримуючи масло коліном, натиснув на дзвінок** [19: 431]; **В землянку з обережком хмизу увійшла нахмурена мати. Побачила сина, прояснилась** [19: 112]; **Здається, він навіть помолодшав. Але як міг помолодшати в такий час?** [19: 428]. Редукція підмета спричиняє концентрацію уваги на дієслівності, присудки стають центрами стилістичних особливостей мовлення, надають йому дієвості, посилюють динаміку. Проте основними функціями, що їх виконують неповні речення з неназваним підметом, є емоційно-виокремлювальна та подекуди оцінна.

Редукцію присудка простежуємо здебільшого в діалогічних репліках-відповідях персонажів творів Михайла Стельмаха. Показниками неповноти таких синтаксичних утворень, — вважає Н.М. Дзюбак, — є формально не виражені підмет, додаток при перехідному дієслові чи обставинний компонент, що конкретизує присудок [7: 12]. Неповні речення з невербалізованим присудком мають власну функціональну специфіку в художньому контексті, бо актуалізують найважливіші компоненти змісту, залишаючи невираженими вже вербалізовані в запитанні компоненти, на основі яких будується відповідь, що нерідко складається з кількох речень для акцентування на основних подіях чи супроводжувальних чинниках її реалізації. Напр.: — **Я гляну на неї. — А вона на мене...** [19: 130]; — **А що ж там буде? — Абрикоси і кавуни** [18: 594]; — **Мало що буває на трасі... — Дорожній екцидент тут** [21: 317].

Чільне місце в монологах і діалогах посідають неповні двоскладні речення з неназваним додатком за наявності в реченні головних та інших другорядних членів. Напр.: *А хто з українців не любить пісню? Заспівай мені якусь свою* [21: 48]; *Запниись маминою, Ялосоветко. Мама твоя так цю хустку любила* [21: 93]; — *Ти ж хлопець... А я бриль умію плести... — Найперше для Кирила виплету...* [21: 128–129]. Такі неповні контекстуальні речення виконують контрастивну стилістичну функцію, за допомогою якої „зміст різних фрагментів мовлення протиставляється, щоб зробити прозорішим ілокутивний намір“ [13: 159] — наголосити на експресивно вагоміших означальних чи обставинних характеристиках об'єкта.

Особливим структурним різновидом неповних речень, на думку П.С. Дудика, є еліптичні речення, у яких не виражені переважно ядерні компоненти, до того ж, вони не потребують ні контекстуальної, ні ситуативної компенсації [8: 3]. У творах Михайла Стельмаха найпоширенішими виявилися речення з еліпсисом дієслівного присудка зі значенням буття, наявності: *Це вже в минулому* [21: 290]; *Сильний аргумент проти блискавки* [21: 254]; *Все до нашого берега* [21: 82]; *Смуток в очах* [21: 299]; *Про що ви, дядьку?* [21: 97]. Така поширена елімінація дієслова зумовлена частковою чи й досить очевидною невизначеністю ним „своїх лексичних властивостей, комунікативними завданнями висловлення, його функціонально спрямованістю“ [6: 4–5]. Письменник майстерно використовує еліпсис для посилення динамізму фрази, напруженості зміни дії, увиразнення лаконізму, ліричної схвильованості, розмовних інтонацій.

Оцінність синтаксису мови творів Михайла Стельмаха виявляється також в активізації деяких типів речень, у пристосуванні їх до виконання специфічних завдань мовної організації художнього тексту, у наданні їм специфічних стилістичних функцій. Зокрема, активізація повторень є свідченням стилістичного осмислення слова, намаганням автора тримати читача в процесі народження власних думок. Цей яскравий синтаксичний засіб своїм корінням також сягає розмовного мовлення і є не лише засобом виразності, а й новим елементом інформації в художньому контексті. Пор.: *...скоро сонце зійде, вже он небо грає зорею. Грає зорею!* [21: 59]; *І навіть те, чого вони ждуть од тебе, по суті, стає твоїм добром чи славою. Вони чекають, щоб ти не зледачів, а став справжнім господарем тієї землі, на яку вперше ступив м'якими ноженятами. Вони хочуть бачити в тобі свого батька і брата, а не бурмила, від якого вже зранку тхне самогоном. Вони бажать, щоб їм весело, з піснею, а не з матюком працювалося з тобою. Вони сподіваються, що при тобі земля родитиме не тільки на хлібозаготівлі, податки, натуроплати, зустрічні плани і голову, але й на хлібороба* [18: 66]; *Хіба ж його розум не знадобиться ще при якомусь ділі? Хіба його колишні заслуги, хоча б так не так, не залатають його розгубленості у війну? Хіба ж не він першим із шкури вилазив, руйнуючи хутори і ті хати, які віддалялися від сіл?* [18: 202].

Як слушно зауважує Г.М. Акімова, повторення словоформи, словосполучення чи речення є порушенням синтагматичного ланцюга і вже за цією однією структурною особливістю має змогу перетворитися в експресивний синтаксичний прийом. Конструкції з повтореннями, особливо поширеними, не вміщуються у відомі схеми синтаксичних зв'язків. Слова, що повторюються, ніяк не підпорядковані, а в явищі самого повторення і у відсутності традиційного зв'язку між словами закладені елементи експресії, яка додатково виражається паузою перед словоформою, що повторюється, а також особливою інтонацією її вимови [1: 127].

Отже, засоби експресивного синтаксису у творах Михайла Стельмаха виявляють індивідуальну специфіку, зумовлену їхньою роллю в структурі художнього тексту. Домінантними синтаксичними одиницями постають парцельовані та приєднувальні конструкції, неповні й еліптичні речення, вставні одиниці та повторення, які, підпорядковуючись естетичним настановам письменника, актуалізують інформацію, увиразнюють високохудожню оповідь, надають їй ознак свіжості й оригінальності.

1. Акімова Г.Н. Новое в синтаксисе современного русского языка: учеб. пособ. / Г.Н. Акімова. — М.: Высш. школа, 1990. — 168 с.
2. Вінтонів М. Функціонально-граматичні та комунікативні вияви парцельованих та приєднувальних конструкцій / Михайло Вінтонів // Лінгвістичні студії: зб. наук праць / [наук. ред. А.П. Загнітко]. — Донецьк: ДонНУ, 2003. — Вип. 11. — Ч. 1. — С. 124–129.
3. Гуйванюк Н. Інноваційні процеси в сучасній українській пунктуації / Ніна Гуйванюк // Проблеми унормування української мови: зб. матеріалів розшир. засідання координац. ради „Українська мова“ / [упоряд. В.П. Олексенко]. — К.; Херсон, 2003. — С. 105–122.
4. Гуйванюк Н. Експресивний синтаксис: досягнення і проблеми / Ніна Гуйванюк // Актуальні проблеми синтаксису: міжнар. наук. конф., 19–21 жовт. 2006 р.: матеріали конф. — Чернівці: Рута, 2006. — С. 267–275.
5. Демченко Л.И. Семантические типы предикатов в эллиптических конструкциях / Л.И. Демченко // Проблемы теории членов предложения: сб. доклад. / [отв. ред. В.Н. Мигирин]. — Кишинев: Изд-во „Штиинца“, 1973. — С. 23–36.
6. Денисенко З. Парцеляція як явище експресивного синтаксису / Зоя Денисенко // Мовознавчий вісник: зб. наук. праць / [наук. ред. Г.І. Мартинова]. — Черкаси, 2008. — Вип. 6. — С. 67–73.
7. Дзюбак Н.М. Структурно-комунікативні ознаки неповноти речення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 „Укр. мова“ / Н.М. Дзюбак. — К., 1999. — 20 с.
8. Дудик П.С. Еліптичні речення в українській мові / П.С. Дудик // Українська мова в школі. — 1958. — № 2. — С. 3–7.
9. Дудик П.С. Неповні речення в сучасній українській літературній мові / П.С. Дудик // Дослідження з синтаксису української мови. — К.: Наук. думка, 1958. — С. 129–260.
10. Єрмоленко С.Я. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови) / С.Я. Єрмоленко. — К.: Довіра, 1999. — 431 с.
11. Єрмоленко С.Я. Лінгвостилістика: основні поняття, напрями й методи дослідження / С.Я. Єрмоленко // Мовознавство. — 2005. — № 3–4. — С. 112–125.
12. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис: [монографія] / А.П. Загнітко. — Донецьк: ДонНУ, 2001. — 662 с.

13. Загнітко А.П. Сучасні лінгвістичні теорії: [монографія] / А.П. Загнітко. — Донецьк: ДонНУ, 2006. — 338 с.
14. Івкова Н.М. Фігури експресивного синтаксису в сучасній публіцистичній літературі: дис. ...кандидата філол. наук: 10.02.01 / Івкова Наталія Миколаївна. — Горлівка, 2007. — 218 с.
15. Кожина М.Н. Стилистика русского языка: [учебник] / М.Н. Кожина. — М.: Просвещение, 1983. — 223 с.
16. Пешковский А.М. Русский синтаксис в научном освещении / А.М. Пешковский. — [7-е изд.] — М.: Учпедгиз, 1956. — 511 с.
17. Сербина Т.Г. Парцелляция как особое синтаксическое явление в языке современных газет: дис. ...кандидата филол. наук: 10.02.01 / Сербина Татьяна Георгиевна. — Львов, 1988. — 188 с.
18. Стельмах М. Вибрані твори / Михайло Стельмах / [передм. М. Ткачука]. — К.: Сакцент Плюс, 2005. — 736 с.
19. Стельмах М.П. Гуси-лебеді летять... Щедрий вечір: [повісті] / М.П. Стельмах / [упор. А.А. Поєдинок, Л.А. Лірниченко]. — К.: Рад. школа, 1984. — 273 с.
20. Стельмах М.П. Кров людська — не водиця: [роман]. — К.: Дніпро, 1986. — 348 с.
21. Стельмах М.П. Правда і кривда / М.П. Стельмах // Твори в 6 т. / [упор. Г.Т. Сингаївська]. — К.: Дніпро, 1973. — Т. 4. — 726 с.
22. Ткачук М. Михайло Стельмах / Микола Ткачук // Стельмах М. Вибрані твори. — К.: Сакцент Плюс, 2005. — С. 5–26.

Inna Zaval'niuk (Vinnytsia)

EXPRESSIVE SYNTAX OF THE MICHAEL STELMACH'S PROSE

In the article the dominant means of the expressive syntax of Michael Stelmach's prose are analyzed, their functional and stylistic coloration is clear up.

Key words: expressive syntax, parceled structures, additional structures, incomplete sentences, elliptical sentences, parenthesis, repetitions.

ТРИ БРА́ТИ, ДВА ДУ́БИ

Багато хто неправильно наголошує іменники, поєднані із числівниками *два, три, чотири*, уживаючи **два рази́, три роки́, чотири місяці́**. Потрібно запам'ятати: якщо іменники першої та другої відміни в називному відмінку множини мають наголошене закінчення, то в сполуках із числівниками *два, три, чотири* або в сполуках із складеними числівниками, остання частина яких — числівники *два, три, чотири*, наголос у них падає на основу, пор.: **брати́** (наз. в. множ.) і **три брати́**; **дуби́** (наз. в. множ.) і **два дуби́**; **рази́** (наз. в. множ.) і **два ра́зи, двадцять два ра́зи; роки́** (наз. в. множ.) і **три ро́ки, тридцять три ро́ки; князі́** (наз. в. множ.) і **два князі́; місяці́** (наз. в. множ.) і **чотири місяці́, двадцять чотири місяці́; ложки́** (наз. в. множ.) і **три ло́жки, п'ятдесят три ло́жки; пісні́** (наз. в. множ.) і **дві пісні́, сорок дві пісні́**. Таке наголошення іменників історично зумовлене. Із числівниками *два*, а під його впливом і з *три, чотири*, іменники вживалися у формі двоїни, що мала наголос, спільний із формами однини. Двоїну замінили множиною, але наголос колишньої двоїни зберігся дотепер, про що потрібно пам'ятати, наголошуючи такі іменники.

Катерина Городенська

УДК 811.161.2' 38

Лариса Кравець (м. Київ)

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ДИНАМІКИ МЕТАФОРИ В МОВІ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ ХХ ст.

У статті проаналізовано вплив соціокультурних чинників на зміни метафори в українській поезії ХХ ст. Роль, яку відіграють ці чинники в процесах метафоризації, дала підстави кваліфікувати їх як соціокультурні детермінанти. Встановлено, що соціокультурними детермінантами динаміки метафори є тип художньої свідомості, світоглядна парадигма епохи, популярні філософські вчення, естетичні смаки та уподобання, морально-етичні імперативи, ціннісні орієнтири, традиції та панівна ідеологія.

Ключові слова: *метафора, динаміка метафори, концептуальна метафора, художня метафора.*

Традиція пояснювати мовні зміни впливом соціальних та культурних чинників досить давня в науці. У такому аспекті розглядали еволюцію мов учені французької школи під керівництвом А. Мейє, Женевської лінгвістичної школи, серед засновників якої були Ш. Баллі та А. Сеше; Лондонської школи під керівництвом Дж. Фьорса та М. Холлідея; Лейпцизької школи, Празького гуртка, зокрема В. Матезіус, Б. Гавранек, Й. Вахек, Я. Мукаржовський; Московської школи, а саме Л.В. Щерба, В.М. Жирмунський, Б.О. Ларін, Г.О. Винокур; а також американці Е. Сепір, Б. Ворф, Дж. Мід та ін. У полі зору дослідників перебували різні питання, зокрема й такі, як зв'язок мови й культури, зв'язок мови, суспільства й особистості, функціонування мови в суспільстві.

Мета цієї статті — встановити соціокультурні детермінанти динаміки метафори.

Тенденція розглядати мовні явища у зв'язку з соціальними та культурними чинниками позначилась також на вивченні метафори. У багатьох сучасних вітчизняних і зарубіжних теоріях метафору розглядають як інструмент для створення, моделювання й оцінки соціальних

процесів, як засіб впливу на свідомість соціуму. Вчені на матеріалі політичних, газетних, рекламних та ін. текстів намагаються не тільки пояснити механізм метафори, виявити причини її появи, а й встановити, якою мірою в ній відображені соціальні процеси, психологія маси й окремого індивіда, як метафори впливають на настрої в суспільстві (І.О. Філатенко, Х.П. Дацишин, О.М. Чадюк, А.М. Баранов, Ю.М. Караулов, А.П. Чудінов, Е.В. Будаєв, Дж. Джейнс, Дж. Лакофф, М. Джонсон, М. Луома-ахо, Дж. Люл, А. Мусолфф та ін.).

Художня метафора як мовний, когнітивний і культурний феномен тісно пов'язана із соціокультурним середовищем, у якому вона виникає та функціонує. У кожний новий культурно-історичний період поет працює із певним фондом раніше створених метафор, або використовуючи їх у незміненому вигляді, або трансформуючи і модифікуючи, збагачуючи тим внутрішній зміст слів новими знаннями, новими поняттями людського досвіду. Залежно від інтенції акцентувати, наприклад емоційність або предметність, митець може у своїй творчості активно продукувати індивідуально-авторські метафори, а може, навпаки, переважно послуговуватися традиційними метафорами або поетичними стереотипами. Наприклад, Ю.М. Тинянов, характеризує творчість О. Блока, писав, що “він надає перевагу традиційним, навіть стертим образам (“ходячим істинам”), тому що в них зберігається стара емоційність, трохи оновлена, вона сильніша за емоційність нового образу, оскільки новизна зазвичай відволікає увагу від емоційності у бік предметності” [14: 121].

Творення нових метафор, використання існуючих чи уникання цих художніх засобів пізнання залежить не тільки від індивідуальності митця, а й від епохи, в яку йому випало жити, її світоглядної парадигми, типу художньої свідомості, популярних філософських вчень, естетичних смаків та уподобань, панівної ідеології тощо. Зокрема, реалізм, який надавав перевагу пізнанню, об'єктивному розкриттю сутнісних явищ дійсності, висвітленню впливу соціально-історичних обставин на формування особистості, вимагав від письменника достовірності, точності зображення, що передбачало відмову від метафори та активне використання метонімії. З цього приводу Д.І. Чижевський зазначав: “існує різниця в художньому використанні деталі романтизмом і реалізмом: для першого кожна дрібниця з навколишнього середовища персонажа є символом його внутрішнього світу, для другого окремі деталі — тільки збудники цього внутрішнього світу, симптоми його стану. І якщо метонімічні засоби зображення теж не чужі іншим художнім епохам, то серед них все одно не знайти такої, котра б запропонувала стиль, рівносильний реалізму щодо відмови від метафоричних засобів зображення” [15: 188]. Отже, використання метафори та її динаміка в художній літературі значною мірою залежать від соціокультурних чинників. Роль, яку відіграють ці чинники у процесах метафоризації, дає підстави розглядати їх як соціокультурні детермінанти.

Соціокультурні детермінанти динаміки метафори — це ті соціокультурні чинники, які виступають “рушійною силою” метафоричних змін (стимулюють метафоричний процес) та визначають його внутрішню логіку, напрями змін. Таке розуміння соціокультурних детермінант ґрунтується на концепції О. А. Мамчур, згідно з якою соціальна природа пізнання, його соціокультурна зумовленість і соціокультурна детермінація розмежовуються [8: 32]. Соціокультурна природа пізнання наявна тоді, коли соціокультурні чинники відіграють роль передумов пізнавального процесу. Соціокультурну зумовленість констатують у разі втягування соціокультурних чинників у процес пізнання до такої міри, що неможливо встановити чітку межу між науковим знанням і соціокультурним оточенням, яке в свою чергу впливає на пізнавальний процес через філософію, світогляд, картину світу, ідеали наукового знання. Соціокультурна детермінація передбачає, що соціокультурні чинники виступають у ролі механізмів пізнавального процесу, визначають його внутрішню логіку [8: 32].

Соціокультурні чинники розглядаємо не в руслі традиційного “прагматичного детермінізму” (соціально-політичні відносини, культурно-історична епоха, суспільне середовище), тому що такий підхід визначить лише загальну спрямованість дослідження динаміки метафори. Оскільки метафоричний динамізм безпосередньо пов’язаний із діяльністю творчої особистості, то основним принципом виділення й аналізу соціокультурних чинників обрано антропоцентризм з урахуванням двох типів антропої проєкції світу: індивідуальної та колективної. Відповідно розглядаємо індивідуальну свідомість творчої особистості у зв’язку з суспільною свідомістю, вираженою в мові і культурі певного етносу.

Творчою особистістю (творчою індивідуальністю, індивідуальністю особи митця, авторською індивідуальністю) є суб’єкт художньої творчості з неповторними, притаманними лише йому креативними якостями [7: 461].

На формування творчої особистості впливають і особливості її психосоматичної структури, і соціально-історичні умови, морально-етичні норми, цінності людського життя, панівні політичні ідеї, творчий клімат тощо. Це знаходить вираження в творах митця, його мові, закрема і в метафорі.

Аналіз праць М. Вебера, Т. Парсонса, М.О. Бердяєва, П.О. Сорокіна, Г.І. Райкова, а також В.Г. Дончика, М.М. Ільницького, М. Зубрицької, С. Павличко, Т. Гундорової та ін. дав змогу узагальнити соціокультурні чинники та визначити соціокультурні детермінанти динаміки метафори в мові української поезії ХХ ст.

Соціокультурними детермінантами динаміки метафори є тип художньої свідомості, світоглядна парадигма епохи, популярні філософські вчення, естетичні смаки та уподобання, морально-етичні імперативи, ціннісні орієнтири, традиції та панівна ідеологія.

Художня свідомість є частиною суспільної свідомості, однією з її форм. “Художня свідомість — спосіб розуміння і сприйняття реальності, під час якого міняються вектори сил: не об’єктивні закони природи формують і зумовлюють кінцевий творчий результат, а внутрішній закон особистості, який відображує потребу в перетворенні, зміні світу для себе і себе для світу” [16: 324.] Художню свідомість часто розглядають у зв’язку з тією чи тією історичною епохою, відповідно виділяючи типи свідомості міфопоетичний, античний, середньовічний, періодів Відродження, Просвітництва, Нового й Новітнього часів.

Основу художньої свідомості людини складають уявлення про найбільш загальні джерела існування і духовного розвитку людини. Це, зокрема, уявлення про Всесвіт і місце в ньому людини, про земний світ у всіх його виявах, про життя людини. Ці уявлення в мистецтві кожної історичної епохи постають як образ світобудови, картина світу. Водночас вони не залишаються незмінними з розвитком людства. Динаміка художньої свідомості виявляється у вираженні єдності індивідуальності митця і реальності, якою є сукупність об’єктивних умов людського життя і актуальної в певний період розвитку суспільства світоглядної парадигми [16: 323 — 324].

Світоглядна парадигма — це модель, яка існує в певну історичну епоху і відображає основні наукові та культурні тенденції, цілі, цінності. Таке розуміння світоглядної парадигми сформоване на основі концепції Т. Куна та сучасного загальнонаукового розуміння парадигми, яке відображено в філософських словниках [9: 504]. Світоглядна парадигма задає певне бачення світу, окреслює коло важливих у її контексті питань та встановлює допустимі шляхи вирішення цих проблем. Кожен митець формується під впливом певної світоглядної парадигми, що й знаходить вираження в його творчості.

Зміна світоглядних парадигм, зумовлена прагненням людини до пошуку абсолютної істини й адекватної інтерпретації буття та створення нової моделі світу, безпосередньо позначається на розвитку художньої свідомості та поетичного мовомислення, що виявляється в еволюції мовних засобів (Г. Пауль, С.Я. Єрмоленко, А.К. Мойсієнко, Л.О. Ставицька, Л.І. Шевченко, Г.М. Сютя, О.М. Фрейденберг, Н. Д. Арутюнова, С.С. Гусєв, А.М. Баранов, Ю.М. Караулов, Н.А. Кузьміна, Л.І. Белехова). “Щоразу, коли історія взуває чоботи-сороходи (...), постають очевидні ознаки нової мови, — писав Г. Гадамер. — Я маю на увазі, зрозуміло, не абсолютно нову мову, але і не просто зміни способу вираження одних і тих самих змістів. Разом з новими поглядами зароджується й оформляється і нове мовлення” [2: 49]. Метафора як мовний, когнітивний і культурний феномен виступає безпосереднім учасником еволюційних процесів у поезії, реагуючи на них і формою, і змістом.

На зламі XIX і XX ст. у духовному житті Європи відбулася чергова зміна світоглядних орієнтирів. “На місце філософії позитивізму, яка була підґрунтям реалізму як літературного напрямку, приходять культ інтуїтивної свідомості, ірраціоналізму, “потоків життя”, що долає межі

інтелекту. Інтуїція як шлях осягнення трансцендентного, обґрунтована французьким філософом Анрі Бергсоном та італійським Бенедетто Кроче, стає теоретичною базою літератури: як позитивізм і народництво поступилися місцем “філософії життя”, шопенгауерівській та ніцшеанській ідеям світу як уявлення і волі, так і реалізм почав поступатися місцем модернізмові в багатьох його різновидах” [6: 167]. Модернізм був не єдиним напрямом, а сукупністю значної кількості різнорідних несхожих одна на одну художніх течій. В українській літературі модернізм постав не як опозиція реалізові, а як його поступова видозміна, він виростав із нього, протестуючи проти нього [6: 169; 10: 115].

Естетична переорієнтація відбувалася повільно і супроводжувалася гострими дискусіями між народниками-реалістами і прихильниками нової естетики. Неприйняття побутового реалізму, описовості старої літературної школи і водночас глибокий інтерес до особистості та прагнення розкрити власну творчу індивідуальність змушувала українських поетів-модерністів виробляти нові засоби й прийоми, які передавали інше, відмінне від попередників бачення і переживання сутності реального світу. “В модернізмі, — зазначала С. Павличко, — наративні й логічні моделі поезії змінилися сугестивними, амбівалентними образами й символами” [10: 16]. Письменники поступово переходили від побутописання до психологізму, від зображення до вираження, від опису соціальних явищ до розкриття їх через призму людської душі [6: 271]. Відповідно метафори ставали дедалі поліфонічнішими, асоціативно ускладненими. Л.О. Ставицька наголошувала: “Генетичні витoki образності, яка склалася на початок ХХ ст. і еволюціонувала у подальших десятиліттях, різнотипні за своєю природою, але вони спрямували відповідну лексико-семантичну розбудову кожного конкретного естетичного утворення як у формальному, так і в змістовому планах” [12: 23].

У своїх прагненнях виробити нову художню манеру письма нові поети все ж були не вільні від впливу традиції. Традиція виступає як свого роду “соціальна естафета”, оскільки саме зразки є основою передачі досвіду. Традиція допомагає пристосуватися до нових умов шляхом використання досвіду попередників. Вона забезпечує цілісність суспільства, дає психологічний і фізичний досвід. Традиція виявляється, зокрема, у використанні базових метафоричних моделей, заснованих на архетипах. Закорінені у міфології, вони складають субстратний шар поезій митців і материкової України, і діаспори.

Міфологія була важливим джерелом творчості українських поетів ХХ ст. Репрезентована фольклором, вона, по-перше, була на зламі віків своєрідним регулятором між реалізмом і модернізмом, які перебували в опозиції один до одного [6: 215]. Реалізм сприймався як національна традиція, як “свій”, а модернізм — як імпортований компонент культури, як “чужий”. Адаптувати й засвоїти нове явище допомагав фольклор з закріпленою у ньому системою ціннісних орієнтацій та образами, пов’язаними із національною міфопоетичною свідомістю. По-

друге, міфологізм посилив філософське начало літератури, “поява його була покликана прагненням поглибити людський характер в його соціально-історичній детермінованості, тут змістовий і формотворчий елементи постають у нерозривній єдності, у взаємозумовленості” [4: 239]. У творчості окремих поетів, зокрема Б.-І. Антонича, міфологізм вийшов за межі художнього прийому, перетворившись у “спосіб бачення і розуміння природи і людини” [5: 65].

Про міфологізм української поезії ХХ ст. свідчить, зокрема, наявність у поетичних текстах письменників різних поколінь метафор міфологічного походження. Їх використовували і в незміненому вигляді, і в модифікованому поети, які тяжіли до міфопоетичного, фольклорного світосприйняття. Такі метафори часто трапляються у ліриці початку ХХ ст., зокрема в символістів, імпресіоністів, є вони і в поезії “шістдесятників”. Метафори міфологічного походження були також органічним матеріалом творчості і для українських поетів з раціоналістичним світоглядом. У творах одних митців вони виконували переважно емоційно-експресивну функцію (В. Сосюра, Г. Чубач, М. Лукіт та ін.), у других — концептуально-моделювальну (Б.-І. Антонич, представники Празької школи, І. Калинець, М. Вінграновський та ін.). Широке вживання метафор міфологічного походження у поетичних текстах письменників різних естетичних уподобань дає підстави погодитися з думкою представників ритуально-міфологічної критики (Є.М. Мелетинський) про міфологічне підґрунтя самої художньої фантазії, психіки письменників.

Динаміка метафори у ХХ ст. залежала не тільки від індивідуально-авторських уподобань та панівної естетичної парадигми, а й від суспільно-політичної ситуації у країні. Упродовж майже всього минулого століття українська література розвивалася під впливом радянської ідеології.

Ідеологія — це система поглядів та ідей, а також система цінностей, які повинні бути прийняті суспільною більшістю. Ідеологія виступає основою формування в суспільстві системи соціально-значущих цінностей і ціннісних орієнтацій його членів. Формування ціннісних орієнтацій відбувається шляхом популяризації певної ідеології через систему соціальних інститутів, а також мистецтво, зокрема й літературу [9: 247].

З метою утвердження радянської ідеології в українській художній літературі того періоду активно використовували метафору як ефективний засіб впливу на громадян. Значна частина українських поетичних текстів радянських часів є своєрідним депозитарієм ідеологічних метафор (шлях до комунізму; партія — дороговказ, провідир, провідна зоря; Радянський Союз — сім'я народів; сонце правди; народи-брати тощо). На процесах метафоризації поезії ХХ ст. позначились також революції, війни, колективізація, індустріалізація, освоєння космосу, а також перехід від радянського до пострадянського суспільства.

Зовсім в інших соціокультурних умовах формувалася українська еміграційна література. Хоч існують різні думки стосовно того, що об'єднувало поетів Празької школи чи Нью-Йоркської групи, спільним для них усе ж є перебування поза мовно-ментальним простором українського етносу, відсутність тиску тоталітарного режиму, а також тісний зв'язок з українською духовною традицією.

Поети Празької школи, волею обставин виштовхнуті за межі України, перебували в постійному відчутті втраченої Батьківщини. Звідси історіософські мотиви, романтичне оспівування рідної природи, тематика боротьби, що відображено і в метафорах. Їхня поезія “відчула й передала втрату не тільки сподіваних ідеалів, а й рідної землі, Батьківщини, що викликало в ній історичні мотиви в своєрідному аспекті — оживлення історії в собі, присутність у єстві ліричного героя далекого і близького минулого через зміщення часових та просторових площин. Чужина — прихильною чи ворожою вона б не була — породжувала в поетів комплекс біженця, якого постійно супроводжує “хрест доріг”, що його кожному треба нести на свою Голгофу” [6: 440]. На творчість Є. Маланюка, Ю. Клена, Л. Мосендза та Олени Теліги, тобто поетів “вістниківської квадриги”, відчутно вплинула також ідеологія головного редактора журналу “Вістник” Д. Донцова. У поезіях цих авторів “метафора чину” домінує над “метафорою споглядання” [6: 445].

Поети Нью-Йоркської групи вирости і сформувалися як митці за межами України. Тому, як слушно наголошує Г. М. Сюта, “психологічний комплекс “втраченої батьківщини” не став креативною “домінантною спонукою” у мовотворчості Б. Рубчака, Б. Бойчука, Е. Андієвської, Ю. Тарнавського. Вони позиціонували себе як нове покоління митців, які свідомо “вибрали Україну” [13: 10]. Спрямувавши свою творчість у сферу нереперентної (незображальної) лірики, поети Нью-Йоркської групи відмовилися від традиційних образ- й текстотворення та пропагували повну творчу свободу. Твори окремих письменників, наприклад Е. Андієвської, — це “суцільна метафора, розрахована на те, що різні читачі зрозуміють її по своєму” [11: 372]. Свідомий нахил до сюрреалізму зумовив появу нових несподіваних метафоричних проєкцій: холодні коліна // паперу (Ю. Тарнавський), більма питань болять (Б. Рубчак), слово квітневоп'яне // не оживляло жил (Б. Рубчак), магнітне поле роздумів (Е. Андієвська), від дійсності лишився лиш надгризок (Е. Андієвська). Неприйнятною для цих поетів була і концепція служіння народів. Вони вважали, що митець повинен формувати літературу народу, що означало частково формувати і сам народ. Своєю творчістю поети Нью-Йоркської групи, з одного боку, утверджували національну специфіку української літератури, а з другого — стрімко оновлювали її в дусі тогочасних західних тенденцій. За усієї різноманітності та оригінальності ідіостилів поетів Нью-Йоркської групи “їхня лірика глибинними мільйонними зв'язками тісно пов'язана з українською духовною традицією, в ній дивовижно матеріалізується архетипний матеріал колективної духовності нашої нації, захований у

підсвідомій психіці” [1: 8]. Виявляється це, зокрема, у використанні архетипних метафоричних моделей, на основі яких часто творяться нові метафори у творах цих поетів.

Зміна ідеологій у суспільстві, заперечення попередньої й утвердження наступної, передбачає зміну системи цінностей, а також зміну ключової метафори. Наприклад, перехід від радянського до пострадянського суспільства ознаменувала метафора будівництва — перебудова. Водночас перехід від тоталітарного до демократичного суспільства викликав ідеологічну кризу, яка позначилася і на розвитку літератури. Проте не можна стверджувати, що зміни, які відбувалися в українській літературі кінця XX ст., були зумовлені тільки зовнішніми чинниками. Значною мірою вони були спричинені внутрішньолітературними процесами.

Формою переходу від радянського до пострадянського мистецтва, за словами Т. Гундорової, став кітч — мікромодель масової культури, за сіб перекодування мистецтва [3: 5, 246]. Кітч, як доводить дослідниця, був наявний і в класичній українській літературі, проте в пострадянську епоху він мав своєрідний вияв. “У культурі нового часу кітч стає рецептивною проблемою і пов’язується з питанням цінності — той чи інший твір ототожнюється з кітчем залежно від естетики твору і смаків реципієнта. У цілому кітч проявляє і формує соціальне несвідоме і є своєрідним стилем (чи анти-стилем) культури, яка сформувалася на основі дисгармонії елітарної та популярної свідомостей” [Там само: 5]. В українській поезії пострадянського періоду кітч, зокрема, виявляється в автоматизмі мовлення, нарцисичній дзеркальності мовомислення, іронії [Там само: 246]. Метафори цього періоду часто мають еротичний, сексуальний, фізіологічний зміст, що відповідає “низовій” культурі.

Детермінувальний вплив на процеси метафоризації можна поділити на каузальний та акаузальний. У разі каузального впливу використання відповідних донорських та реципієнтних зон метафори визначають тип художньої свідомості, світоглядна парадигма епохи, популярні філософські вчення, морально-етичні норми, життєві цінності, традиції, панівна ідеологія. Результатом такої детермінації є переважно вживання традиційних метафор та поетичних стереотипів.

Акаузальний вплив пов’язаний із випадковою детермінувальною дією соціокультурних чинників на процеси метафоризації. У результаті такого впливу частіше з’являються оригінальні індивідуально-авторські метафори. Водночас чіткої закономірності використання чи появи певних метафор під каузальним чи акаузальним впливом немає.

Отже, в художній метафорі поєднуються і взаємодіють суб’єктивний та об’єктивний фактори пізнання дійсності: індивідуальний та національний світогляд, індивідуальні та колективні, соціально відібрані оцінки позначуваного. Тип художньої свідомості, світоглядна парадигма епохи, популярні філософські вчення, естетичні смаки й уподобання, морально-етичні норми, життєві цінності, традиції, панівна ідеологія стимулюють процеси метафоризації та визначають їх внутрішню

логіку, напрями змін; тобто є соціокультурними детермінантами динаміки метафори. Зокрема, названі соціокультурні чинники визначають вибір як донорських зон, так і реципієнтних, їх деталізацію та напрями процесів метафоризації.

1. Астаф'єв О. Передмова / О. Астаф'єв // Поети "Нью-Йоркської групи". Антологія. — Харків : Веста : Вид-во "Ранок", 2003. — С. 3 — 42.
2. Гадамер Г.-Г. Актуальность прекрасного / Г.-Г. Гадамер. — М. : Искусство, 1991. — 367 с.
3. Гундорова Т. Кітч і література / Тамара Гундорова. — К. : Факт, 2008. — 282 с.
4. Ільницький М. На перехрестях віку : у 3 кн. / Микола Ільницький. — К. : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2008. — Кн. I. — 838 с.
5. Ільницький М. На перехрестях віку : у 3 кн. / Микола Ільницький. — К. : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2008. — Кн. II. — 2008. — 703 с.
6. Ільницький М. На перехрестях віку : у 3 кн. / Микола Ільницький. — К. : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2009. — Кн. III. — 2009. — 904 с.
7. Літературознавча енциклопедія: у 2 тт. / [авт.-укл. Ковалів Ю. І.]. — К. : ВЦ "Академія", 2007. — Т. 2. — 2007. — 624 с.
8. Мамчур Е.А. Социокультурная детерминация научного познания. (Дискуссии в современной постпозитивистской философии науки) / Е.А. Мамчур // Вопросы философии. — 1987. — № 7. — С. 31–41.
9. Новейший философский словарь / [гл. науч. ред. и сост. А.А. Грицанов]. — Мн. : Изд-во В.М. Скакун, 1998. — 896 с.
10. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі: [монографія] / Соломія Павличко. — К. : Либідь, 1997. — 360 с.
11. Русанівський В.М. Історія української літературної мови / В.М. Русанівський. — К. : "АртЕк", 2001. — 392 с.
12. Ставицька Л.О. Естетика слова в українській поезії 10-30 рр. ХХ ст. / Л.О. Ставицька — К. : Правда Ярославичів, 2000. — 156 с.
13. Сюта Г. Лінгвосвіт поезії авторів Нью-Йоркської групи : [монографія] / Галина Сюта. — К. : Інститут української мови НАН України : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. — 164 с.
14. Тынянов Ю.Н. Поэтика. История литературы. Кино / Ю. Н. Тынянов. — М. : Наука, 1977. — 575 с.
15. Чижевський Д.І. Порівняльна історія слов'янських літератур: у двох книгах / Д. І. Чижевський. — К. : ВЦ "Академія", 2005. — 288с.
16. Шехтер Т.Е. Динамика художественного сознания / Т.Е. Шехтер // Методология гуманитарного знания в перспективе XXI века. К 80-летию профессора М.С. Кагана. Материалы международной научной конференции. Серия «Symposium». — СПб. : Санкт-Петербургское философское общество, 2001. — Выпуск №12. — С. 323 – 326.

Kravets Larysa (Kyiv)

SOCIOCULTURAL DETERMINANTS OF METAPHOR DYNAMICS IN THE LANGUAGE OF THE TWENTIETH CENTURY UKRAINIAN POETRY

The article analyses the influence of sociocultural factors upon the changes of metaphor in the Ukrainian poetry of the 20th century. The role that these factors play with regard to metaphorization processes yields grounds to classify them as sociocultural determinants. It has been established that to the sociocultural determinants of metaphoric dynamism belong the type of artistic consciousness, the outlook paradigm of the epoch, popular philosophical doctrines, aesthetic tastes and inclinations, moral and ethical imperatives, values, traditions, and prevalent ideology.

Key words: metaphor, metaphor dynamics, conceptual metaphor, artistic metaphor.

УДК 81'373.421

Тетяна Коць (м. Київ)

ПРИКМЕТНИКОВИЙ СЛОВОВІР У МОВІ ПУБЛІСТИЧНОГО СТИЛЮ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ І ТЕНДЕНЦІЇ ГРАМАТИЧНОЇ НОРМИ

У статті проаналізовано словотвірні процеси в мові публіцистичного стилю початку ХХ століття у зв'язку з тенденціями динаміки літературної норми. Особливу увагу звернено на функціонування словотвірних варіантів. Узагальнено основні напрямки лексичних і граматичних змін.

Ключові слова: *словотвір, мовна норма, варіант, похідне слово, історія літературної мови.*

Прикетник за словотвірними показниками розташований між іменником і дієсловом, суфіксальною словотвірною активністю нагадуючи іменник, а префіксальною дієслово. Мова преси початку ХХ століття відбиває процеси доби і вводить у загальнономовний словник цілий ряд відіменних та віддієслівних прикетників. Це насамперед слова на означення явищ суспільно-політичної сфери, національного, культурного, духовного життя народу, які характеризуються неоднорідною семантикою і різним формальним вираженням. Неологізми публіцистичного стилю 10–30-х років ХХ століття, як правило, творилися за законами мови і тому органічно входили в літературний слововжиток.

Функція афіксів граматичної ад'єктивності полягала в остаточному оформленні за допомогою словотворчих засобів формально-граматичних перетворень атрибута, його закріпленні у присубстантивній позиції та морфологізації [8: 72]. У досліджуваний період найпродуктивнішими були моделі, в яких словотворчий суфікс виявляв категоріальне значення «такий, що характеризується семантичними відтінками відповідно до твірної основи».

© Т.А. КОЦЬ, 2012

ISSN 1682-3540. Українська мова, 2012, № 3

57

У мові преси було багато новотворів доби, які за формальними і семантичними ознаками повністю відповідали внутрішнім законам мови і тому швидко закріплювалися в літературному вжитку: *академічний, організаційний, перекладний, авторський, видавничий, гуртківський, освітній*, напр.: *Мені здається, що академічним установам, а також таким інституціям (учредженням) як Земство та Громадянський комітет слід-би негайно розв'язувати гострі питання сучасності* (ВС, 22.07.1917); *Оригінальні та перекладні статті все частіше з'являються на сторінках нашого видання* (ВГ, 12.09.1918).

Мова 10–30-х років демонструвала також тенденції прикметникового словотвору, які не сприйняла сучасна літературна мова. Одним із найпродуктивніших було творення прикметників із суфіксом **-ов-/-ев-** — похідних від різних іменникових основ: і власне українських, й іншомовних. Багато з них у процесі мовного розвитку витіснилися прикметниками з іншими суфіксами: *оперовий, кабінетовий, бюджетовий, кредитовий, конкурсний, спортовий, голодний, пам'ятевий, процентний, резервний, предметний, запасовий, полюсовий*, та ін., напр.: *Друга більшовицька навала в початку лютого цього року внесла деякі відміни в життя оперового театру* (Укр., 23.08.1919); *Тільки шляхом зміцнення нашого господарства й бюджетової сфери ми зможемо дати рішучу одсіч нашим класовим ворогам* (ГН, 17.07.1927); *На 11-те вересня Кубанською областною продовольчою управою призначається нарада для розв'язання проблем резервового фонду* (В, 01.04.1927). За аналогією без суфікса **-н-** утворювався похідний прикметник від іменника *дух* — *духовий*, напр.: *Виходячи з самісінької глибини народнього життя, народньої душі, мова росте, розвивається поруч з тим, як росте й розвивається духове життя народу і його культура взагалі* (Ч, 17.09.1917). Такі відіменні деривати значно переважали порівняно над формами з суфіксом **-н-**, які вживалися переважно в мові східноукраїнської періодики, пор.: *бюджетний, кредитний, предметний*, напр.: *Працююча людність свідомо, що саме їй належить наповнювати бюджетний фонд* (НП, 12.08.1928). О. Сиявський зазначав, що «наросток **-овий** часто чергується з іншими прикметниковими наростками, зокрема з **-ний**, при тім часто й значіння слова змінюється з зміною наростка, але не так, щоб можна було визначити відмінність **-овий** супроти інших, напр.: *розумовий* (прикметник відносний) — *розумний* (інше значіння, між іншим, з ступенюванням — *розумніший*...), але в *роковий* — *річний, оксамитовий* — *оксамитний*... вже немає такої відмінності» [14: 138]. Згодом словотвірні варіанти або розподібноувалися у значенні, або один із них зникав як надлишковий. При визначенні тенденцій розвитку словотвірної системи треба звернути увагу й на такі важливі лінгвістичні моменти, які регулюють участь функціонально однопланових суфіксів у творенні відносних прикметників за відсутності семантичних обмежень. Одним із таких визначальних, на думку А.П. Грищенка, чинників, пов'язаних із закріпленням форманта **-ов-, -ев-** у словотвірній

системі української літературної мови, є обов'язкове збереження кінцевих приголосних деяких суфіксів або ж однофонемних суфіксів, якими закінчуються похідні твірні основи [4: 154]. Тут, звичайно, можливі часткові морфологічні зміни у складі відповідних морфем твірних основ, які уможливають збереження задньоязикових приголосних. Перед суфіксом **-н-** морфологічна видозміна цих фонем є неодмінною умовою дериваційного процесу. Тому в літературній мові в словотворенні відносних прикметників суфікс **-ов-/-ев-** репрезентує здебільшого випадки, коли твірні основи мають у своєму складі кінцеві морфеми **-к-**, **-ок-**, **-ик-/-ник**, **-ак-/-як-**, **-ечк-**, напр.: *казка* — *казковий*, *світанок* — *світанковий*, *містечко* — *містечковий* [4: 155]. При творенні відносних прикметників від девербативних за походженням іменників жіночого роду — назв дій, сформованих за участю суфікса **-к-** (*пересадка*), а також іменників жіночого роду на **-иц(я)** (*дільниця*) закріпився суфікс **-н-** [6: 262-263]. Незаперечною умовою словотворення відносних прикметників на **ов-/-ев-** стала також цілком виразна тенденція 20–30-х років ХХ століття уникати не властивий звуковій структурі слова збіг приголосних, що типове для похідних від запозичених іменників (*ансамблевий*, *оркестровий*) [6: 264]. М.А. Жовтобрюх стверджує, що суфікс **-ев-** закріпився у прикметниках з основою на м'який приголосний, а також після шиплячих, коли на склад з цим суфіксом падає наголос. В ад'єктивах, утворених від іменників, що позначають предмети і мають основу, яка закінчується на **-р**, усталився суфікс **-ов-** незалежно від місця наголосу, напр.: *двір* — *дворовий*. Якщо наголос падає на корінь або на закінчення, вживається суфікс **-ов-**, напр.: *лісовий*, *польовий* [6:264].

Л.А. Булаховський зазначає, що наголошення з цими суфіксами не набуло ознак виразної системи. Деякі утворення (наприклад, низка назв культурних понять) відбивають вплив польської мови з її наголосом на останньому складі слова [1: 24-25]. Такі зразки знаходимо і в мові художньої літератури початку ХХ століття: *Пливли згадки про модних тенорів і баритонів, сопрано і контральто, критики модних опер і оперових будинків, вирази ентузіазму до голосів і для співацьких гонорарів* (М. Грушевський).

Деякі, поширені в 10–30-ті роки ХХ століття, прикметники з суфіксом **ов-** згодом відтіснилися на периферію словотвірної системи української мови, напр.: *парадовий* (пор. *парадний*), *смоловий* (пор. *смолистий*), *гранітовий* (пор. *гранітний*). Про це свідчать ремарки *рідковживане* і *застаріле* в Словнику української мови в 11-ти томах (К., 1970–1980; далі — СУМ).

Сучасна українська літературна мова часто зберігає словотвірні зразки на **-ов(ий)** з тим значенням, яке вони мали на етапі входження в словотвірну систему, тобто в 10–30-ті роки ХХ століття. Слово *випусковий* мало значення «той, хто випускає черговий номер газети, журналу», напр.: *Випусковий редактор намагався широко подати думку простих людей про зросійщення наших шкіл, про руйнацію дитячих*

душ (ВС, 22.04.1917); **Випусковий** взяв підписану коректуру і в'яло промовив: — До побачення! (М. Хвильовий); пор. у сучасній мовній практиці: ...не пройде повз найменшу дрібничку, дасть слушину пораду **випусковому** з висоти свого досвіду. Ось чому працівники редакції спокійні за газету [Літературна Україна], коли біля талера — Ніна Бондар (ЛУ, 10.08.1989). За словом *випускний* уже в другій половині ХХ століття закріпилося значення «призначений для випускання чого-небудь» або ж «який стосується випуску з навчального закладу», пор. *випускний клас, диплом, журнал, вечір, екзамен, клапан, отвір*.

Продуктивність творення прикметників із суфіксом **-н-** пояснюється унікальними морфологічними особливостями самого афікса, здатного поєднуватися з будь-яким приголосним. Такий тип часто витісняв з ужитку інші словотвірні варіанти. Так, із поширених у мові 10–30-х років прикметникових форм *виховний* — *виховавчий, характерний* — *характеристичний* літературна мова сприйняла моделі з суфіксом **-н-**. Варіанти з афіксами **-авч-**, **-ичн-** ми сьогодні кваліфікуємо як елементи словотвірної системи української мови конкретного часового зрізу — початку ХХ ст.: *Майже всі делегати зазначали, що у нас ще не досить добре стоїть виховавча робота серед членів нашого товариства* (ГН, 12.09.).

В ад'єктивах часто конкурували також суфікси **-ськ-** і **-ичн-/ічн-**: *філософський* — *філософічний, пацифістський* — *пацифістичний; -ч- і **-н-**: *споживчий* — *споживний*.*

Пошуки нових форм вираження того чи того словотвірного значення призводили до популяризації моделей прикметників, утворених за зразками інших мов: *дискусійний* — *дискутивний, провокаційний* — *провокативний*, напр.: *Взагалі відношення до жидів Денікінської влади **провокативне** і безчоловічне* (Укр., 05.09.1919). Такі тенденції знаходять своє продовження в сучасній мовній практиці, пор.: *Дев'ять іноземних посольств, два міністерства закордонних справ та п'ять культурних центрів забезпечили **презентативну** програму кінодебютів з Німеччини, Франції, Великобританії, США* (ГУ, 15.11.1994).

У мові преси початку ХХ ст. як варіанти функціонували прикметники: *кровавий* (*крівавий*) — *кров'яний, військовий* — *війський*, напр.: *На тім тижні у Японії сталися **кріжаві** події* (М, 02.01.1912); *Великі **кров'яні** події на Балканах розколошкали мусульманський мир* (М, 05.01.1912); *Економічне життя в так званому південно-західному краї йде своєю особною мирною стежкою і забуває про **військові** потяги* (Укр., 19.08.1919); *Стукотять колеса **військового** поїзда і важко дихає паровоз* (ВУНР, 21.12.1917). Давні форми *кровавий, кривавий* згодом заступилися словом *кривавий*, яке засвоїла літературна мова із значенням «з якого тече, виступає кров», «залитий кров'ю, закривавлений» (див. СУМ — Т. IV. — К., 1975). Прикметник *кров'яний* засвоївся у вжитку зі значенням «виготовлений із крові». На периферію мовного вжитку, як стилістично забарвлене, відійшло слово *війський* (СУМ подає ремарку «урочисте»).

У мові початку ХХ ст. вживалися також віддієслівні прикметники, які не закріпилися в літературному вжитку: *примежний, передуючий*, напр.: *Було б у нас і досі таке лихо, яке отсе тепер твориться в Московії та **примежних** наших землях північних, якби не вдалося більшовиків вигнати з України й одмежуватись од Московії* (ВГ, 31.09.1918); *За минулий рік Рада НК освіти УСРР продовжувала роботу **передуючих** років* (ЛНМ, 07.10.1923).

Оцінна функція публіцистичного стилю позначилася на творенні складних прикметників з емоційно-експресивним значенням: *україножерський, українолюбний, націотворчий*, напр.: *Розуміється, що ця **україножерська** агітація дала за короткий час криваві наслідки* (Укр., 30.09.1919); *Щоб забезпечити **націотворчий** чинник, а також можливість нашої людности мати місця по школах, які перелюднені, надалі приймати осіб не **українського** громадянства заборонено* (Укр., 19.09.1919).

Активні словотвірні процеси супроводжувалися пошуками морфологічного оформлення прикметникових дериватів.

Як засвідчують граматики, на початку ХХ ст. уже був усталений поділ прикметників на тверду та м'яку групи з відповідними типами відмінювання, які без змін успадкувала сучасна українська літературна мова. Проте в деяких випадках простежуються динамічні процеси морфологічної норми. У 10–30-ті рр. у місцевому відмінку однини прикметників функціонували варіантні закінчення **-ім, -ому**. Продуктивними були форми на **-ім**. У виборі правильної форми саме їм надавалася перевага: *на добрім/на доброму* [17: 118], *на воронім коні/на вороному коні* [12: 155], *на добрім* [15: 81], *на малім* [19: 28]. У мові преси також переважали короткі форми прикметників: *Позавчора в **Українськiм** клубі одкрито нову організацію українського жіноцтва під назвою «Союз Українок»* (Укр., 07.09.1919); *Але своїм розумом і щирим серцем цей чоловік побачив **на кращім, яскравішiм** прикладі сучасну російську політику і зумів передбачити наслідки для України* (М, 19.05.1912).

Варіантні форми прикметників у місцевому відмінку однини проіснували в мові довгий час, і лише в 50-ті рр. ХХ ст. прескриптивна норма засвідчила витіснення їх з ужитку. Граматики зауважили, що «...у сучасній мові короткі форми прикметників належать до категорій пережиточних» [10: 48]. Нормативними було визнано їх вживання тільки в присудковій функції (*повинен, винен, варт*). У всіх інших випадках неповні форми прикметників були кваліфіковані як стилістично забарвлені, фольклорні елементи [10: 48].

На початку ХХ століття ще не було загальноприйнятої концепції про творення ступенів порівняння прикметників. Ступеневими вважалися поєднання прикметників з прислівниками *дуже, надто, надзвичайно* [11: 83]. Г. Шерстюк зазначав, що ступені порівняння прикметників утворюються за допомогою суфіксів **-iш(ий), -iш(а), -iш(е), -щ(ий), -ч(ий)**: *червоніший, глибший, кращий, солодчий* [18: 27].

В. Коцовський та І. Огоновський нормативними вважали суфікси **-ьш(ий)**, **-ійш(ий)**: *мильший, милійший, яснійший, студенійший* [9: 40]. С. Смаль-Стоцький зазначав, що обидва прикметникові суфікси мають давнє походження і зафіксовані вже в пам'ятках XI ст., проте перший поширений у східній частині України, а другий у західній [15: 82]. Варіантне хитання ступеневих прикметникових форм засвідчує також мова східної і західної періодики: *Сумні думки наганяє та кривда, що діється **слабшим, вбогіцим, одсталім*** (Г, 12.01.1912); *Є в нас у ці тяжкі дні одна сила, що могла б урятувати і школу й націю нашу, коли б вона сама була **свідомійша** національно: тая сила — кооперація* (ВГ, 12.10.1918); *В обсягу промислового і торговельного господарства націоналізації всіх **важнійших** галузів промислу та передачі під догляд Українського Сейму місцевих органів самоврядування та робітничих комітетів всього промислового, торговельного і продовольчого господарства...* (КД, 19.01.1917). Обидва варіанти представлені і в мові художньої літератури: *...не було в світі люду **одважнійшого*** (П. Куліш); *видніші місця* (Б. Лепкий); *Темрява знов лягла, ще **чорніша, ще глибша*** (Леся Українка); *молодь **молодіша** од усіх* (П. Тичина); ***смівіцими** од них* (М. Драгоманов); ***завзятійший** од всіх* (І. Котляревський). Діалектна мова (один із інтралінгвальних чинників) і вплив російської (екстралінгвальний фактор) позначалися також на поширенні в мові преси варіантних форм найвищого ступеня порівняння прикметників: *Коли б їм сказати, що і **найкрасша** з лиця дівчина, коли вона не мита і розхристана і в подертих лахах, не буде виглядати гарно, то се вони зрозуміють, але скажи їм, що так само і гарну думку треба гарно одягнути у слова, щоби подобалася, то сего вони не зрозуміють* (Б, 07.01.1916); *Германія одна із **самих сильних** європейських держав, вона лежить поруч з Польщею і тягнеться широкою смугою на захід од Польци вздовж берегів Балтійського та Німецького морів* (Укр., 23.08.1919). Неусталеність ступеневих прикметникових форм демонстрували і лексикографічні джерела 10–20-х років: *найяснійший* [7: 108], *найясніший* [13: 81], *найактивніший* [2: 108], *миліший* [3: 212], *найхарактерніший* [2: 25].

До 30-х років ХХ ст. варіант на **-ійш(ий)** вийшов з ужитку. Це засвідчує мовна практика: *найсильніші, солодші, смівіші* (М. Рудницький); *Розуміється, що правительство дуже добре знає, що політичного Українського антидержавного руху нема й сліду, що Український народ як нація набагато **лояльніший**, і, що Український рух є наскрізь культурний — без усякої домішки політичного сарказму* (ГН, 12.07.1927). Такі форми пропонувала також західноукраїнська граматики 1931 року А. Штефана та І. Васка.

Мова преси початку ХХ ст. відігравала важливу роль у нормалізації словотвору, у відборі й закріпленні у вжитку єдиних взірцевих мовних одиниць, в усуненні позасистемних і стилістично не дифенційованих явищ.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Б	— Буковина	Г	— Гасло
ВГ	— Вологодська газета	ГН	— Геть неписьменність
В	— Вісти	ГУ	— Голос України
ВС	— Вільне слово	КД	— Козацька думка
ЛНМ	— Література. Наука. Мистецтво	НП	— Наддніпрянська правда
ЛУ	— Літературна Україна	Укр.	— Україна
М	— Маяк	Ч	— Чорноморець

1. *Булаховський Л.А.* Український літературний наголос. — К., 1947. — 234 с.
2. *Гладкий М.* Правописний словник-показник. — К.: Київ-друк, 1929. — 42 с.
3. *Голосевич Г.* Правописний словник. — Нью-Йорк — Париж, 1994. — 460 с.
4. *Грищенко А.П.* Суфіксальний словотвір прикметників // Словотвір сучасної української літературної мови. — К., 1979. — С. 114-121.
5. *Жовтобрюх М.А.* Мова української періодичної преси (кінець XIX — початок XX століття). — К.: Наук. думка, 1970. — 304 с.
6. *Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М.* Курс сучасної української літературної мови. — К.: Наук. думка, 1959. — 354 с.
7. *Іваницький С.* Російсько-український словник. — Вінниця, 1918. — Т. II. — 266 с.
8. *Ковалик І.І.* Вчення про словотвір. — Львів, 1961. —
9. *Коцовський В.* Методична граматики руської мови для IV класу шкіл 5-ти і 6-ти класових. — 2-е видання. — Львів, 1912. — 75 с.
10. Курс сучасної української літературної мови / за ред. Л.А. Булаховського. — К., 1951. — 408 с.
11. *Левіцький М.* Українська граматики для самонавчання. — Катеринослав; Ляйпціг: Українське видавництво в Катеринославі, 1923. — 197 с.
12. *Наконечний М.* Українська мова: програма-конспект з додатком про новий правопис український. — Х.: Рух, 1928. — 240 с.
13. Правописний словничок української мови. — К., 1922. — 260 с.
14. *Синявський О.* Норми української літературної мови. — К.: Література й мистецтво, 1931. — 368 с.
15. Словник української мови. — Т. I–XI. — К.: Наук. думка, 1970–1980.
16. *Смаль-Стоцький С., Гартнер Ф.* Граматики руської мови. — Відень, 1914. — 202 с.
17. *Тимченко Є.* Українська граматики. — К.: Час, 1917. — 168 с.
18. *Шерстюк Г.* Коротка українська граматики для школи. — Полтава: Український учитель, 1907. — Ч. I. — 64 с.
19. *Штефан А., Васко І.* Граматики української мови. — Мукачево: Вид. Учит. Т-ва Підкарпатської Русі, 1931. — 64 с.

Tetyana Kots (Kyiv)

WORD-BUILDING OF ADJECTIVE IN PUBLICISTIK LANGUAGE
AND TENDENCIES OF GRAMMATICAL NORM

The article present an analysis of word-formative processes in publicistic language used in the early 20-th century in the context of literary Ukrainian. Special attention is paid to the functioning of morphological variants. The main changes in the lexical system are generalized as well.

Key words: word-building, literary norm, variant, derivative word, history of literary language.

УДК 811.161.2.373

Людмила Устенко (м. Київ)

ВІДБИТТЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНОГО АРСЕНАЛУ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША В СУЧАСНІЙ ЛЕКСИКОГРАФІЇ

У статті проаналізовано сучасні фразеологічні словники української мови з погляду кількісного та якісного реєстру фразеологічних одиниць, що трапляються у творчому здобутку Пантелеймона Куліша. Зафіксовано й описано фразеологізми, що не ввійшли до фразеологічних та тлумачних словників. Увагу зосереджено на перспективі укладання Словника фразеологізмів у творах П. Куліша.

Ключові слова: фразеологія, фразеологічна одиниця, лексикографія, фразеологічний, тлумачний словники.

Фразеологічний фонд української мови формувався протягом багатьох століть під впливом різних чинників як внутрішньомовного, так і позамовного характерів. Це зумовило надзвичайну «жанрову» різноманітність і здатність аналізованих виражальних засобів до насичення певними моделями фразеотворення на подальших етапах розвитку. Безпосереднім виявом цього стала стратифікація фразеологічної підсистеми за генезою фразеологізмів, зокрема тривала конкурентна боротьба за різний тип співвідношення розглянутих одиниць народнорозмовного та книжного походження в новій українській літературній мові. Певною мірою ці процеси й на сучасному етапі навряд чи можна вважати до кінця завершеними. Національна фразеографія залишається порівняно молодого галуззю нашої філології, хоч деякі її риси можемо знайти вже в практиці середньовічних словникарів. У новітню добу, у перших граматичних і лексичних кодексах сучасної української літературної мови, фразеологічний матеріал посів чільне місце, проте тільки ХХ ст. стало періодом цілеспрямованого опису фразеології в кодексах різної ваги. Початки української фразеографії закладено в «Кратком малороссийском словаре» О. Павловського, доданого до «Граматики малороссийского наречия» (1818), «Мало-

© Л.Ф. УСТЕНКО, 2012

російських пословицях и поговорках» (1843) В. Смирницького, «Галицьких приповідках і загадках» (1841) Г. Ількевича, «Словаре мало-російських ідиомов» (1861) (уміщений у 3-му томі «Старосветского бандуриста» М. Закревського), «Українських приказках, прислів'ях і такому іншому» (1864) М. Номиса, «Галицько-руських народних приповідках» (1901–1910) І. Франка та деяких інших виданнях. За сучасною класифікацією названі праці розглядають як пареміологічні збірники, у яких широко використано фразеологічні одиниці (далі — ФО) з різним ступенем фразеографічного опрацювання й неоднаковою повнотою опису. У другій половині ХХ ст. виокремлюється в окрему наукову галузь пареміологія. Це знайшло свою реалізацію у випусках збірників прислів'їв, приказок, крилатих висловів тощо («Українські прислів'я та приказки» (1976; 1984); «Шляхами народних приповідок» (1994); «1000 крилатих виразів української літературної мови» (1964) і «Крилаті вислови в українській літературній мові» (1975) А. Коваль та В. Коптілова та ін.). Закріпленню фразеології без пареміологічного матеріалу сприяли тлумачні фразеологічні словники літературної мови (двотомний «Фразеологічний словник української мови» (1984) Г. Удовиченка; одностомний тлумачний «Фразеологічний словник української мови» (1998) В. Ужченка та Д. Ужченка; перекладні фразеологічні словники, зокрема «Російсько-український словник сталих виразів» (2002) І. Виргана та М. Пилинської за ред. М. Наконечного; комбіновані праці М. Коломійця та Є. Регушевського «Словник фразеологічних синонімів» (1988) та «Словник фразеологічних антонімів української мови» (2006) В. Калашника й Ж. Колоїз та ін.).

Найповніше українська фразеологія описана у двотомному «Фразеологічному словнику української мови» (1993, друге видання — 1999), а також у «Словнику фразеологізмів української мови» (2003), який можемо з певним застереженням розглядати як скорочений варіант згаданого академічного двотомника (видання 2003 р. поступається за кількістю фразеографічно опрацьованих одиниць перед своїм попередником). Багато фразеологічних одиниць наведено в «Словнику української мови», який вийшов у світ у 1970–1980 рр. Проте реєстрові одиниці цього кодексу, на думку Н. Неровні, не завжди відповідають засадничим принципам визначення природи ФО: деякі наведені у словнику звороти, кваліфіковані як фразеологізми, насправді не є ними, а містять ознаки авторських образних висловів, інші не позначають назв понять, а виконують роль суджень, серед вокабул трапляються й фразеологізми з неточним визначенням меж одиниць, з неправильним називанням вихідної форми тощо [8: 158].

Усі названі вище сучасні словники цікавлять нас як фразеографічні джерела, що використовують ФО, засвідчені в різножанрових творах П. Куліша. Побіжний аналіз мовотворчості письменника показав, що майстерне використання фразеологічного багатства як народнорозмовного, так і книжного реєстрів стало чи не найвиразнішою прикметою авторського стилю П. Куліша.

У цій статті поставлено за мету дослідити кількісне та якісне фразеографічне опрацювання ФО, дібраних із творчого доробку П. Куліша, у сучасних словниках української мови. Як відомо, творчість письменника протягом тривалого часу не була об'єктом мовознавчих досліджень, оскільки в радянську добу вульгарно-соціологічне літературознавство визначило йому роль протагоніста Т. Шевченка, «провідника буржуазно-націоналістичного крила» Кирило-Мефодіївського товариства й «реакціонера» тощо. За умов такої характеристики реальне вивчення Кулішевої творчості крізь призму лінгвістичних методів також припинилося, хоч роль письменника в розбудові нової української літературної мови була першорядною й незаперечною. Досить тільки зауважити, що в сучасній гуманітаристиці утвердилася думка про П. Куліша як автора й реалізатора альтернативного сценарію розвитку нової української літературної мови. Проте навіть за умов вільної культурної й наукової діяльності в окремі роки зламу ХІХ–ХХ ст. українське громадянство «нотуючи його теорії староруської та новоруської мови, рідко бралось за оцінку його великих зусиль, відданих на справу формування українського «високого» стилю» [3: 248]. Вивчення Кулішевого доробку наражалося на напружене сприйняття українськими інтелектуальними колами не тільки в радянську добу. М. Зеров ще наприкінці 1920-х років з приводу неповної рецепції творчості письменника зауважував: «Кілька причин зложилось на те, що Куліш-поет і досі не зайняв належного йому місця в наших літературних оцінках. Одна із них (і, можливо, найголовніша) полягає в різкій окресленості, непримиренності його громадсько-культурної позиції, що раз у раз зачіпала українське громадянство, незмінне перешкоджаючи йому підійти до життєвого набутку письменника з об'єктивною міркою та супокійним настроєм» [3: 247].

У вітчизняному словникарстві ідіости́ль П. Куліша описаний частково, навіть у лексикографічних кодексах дорадянської доби творчість письменника подана вибірково, що зумовлено як станом тодішнього загального словникарства, так і початковим етапом авторської лексикографії. Напр., у Грінченковому словнику в ролі джерельної бази подано 16 Кулішевих творів, що вийшли друком від 1850-х до 1900-го р. Проте серед реєстрових одиниць цього лексикографічного видання, на цей момент дослідження, виявлено небагато фразеологізмів, запозичених з ідіостилю письменника. Іншими словами, фразеологічний фонд П. Куліша в «Словарі української мови» лексикографічно описаний не повною мірою. Лексикографічні праці, що з'явилися в другій половині ХХ ст., оминають чи недосконало відбивають багатий фразеологічний арсенал письменника. До таких, напр., належить двотомний «Фразеологічний словник української мови» (1984) Г. Удовиченка, який містить близько 7500 ФО. За словами В. Ужченка та Д. Ужченка, видання «є найповнішим словником національної фразеології для свого часу» [13: 411], а проте в ньому зовсім немає ілюстрацій з творчого доробку П. Куліша.

У «Словнику фразеологічних синонімів» М. Коломійця та Є. Регушевського наведено лише шість ілюстрацій з Кулішевих творів. Напр., **і ціни нема́** «який високо цінується, має велику цінність»: (*Вся [Маруся] в золоті, в шовках. Там одна плахта — павине перо — пар двох волів чумацьких сто́яла, а коралям і ціни нема* [5: 38]); **зна́ти, як свої́ п'ять пучо́к** «дуже добре розумітися у чому-небудь, розбиратися в чомусь»: (*— Низове товариство закликало мене до коша, бо я всі гирла, як свої́ п'ять пучо́к, знаю* [5: 57; СУМ, VIII: 411]); **не по нутру́** «не подобається»: (*— Ми між людьми будемо жити по-людськи, а кому в нас не по нутру, той нехай іде на Січ* [5: 78]); **убрати́ в шори́** «поставити в залежність»: (*— Козаки самі там [у таборі] пораяються, а нашому брату дають оглоблею по гамалику! — Що ж оце? Дак це нас козаки, мабуть, убрали в шори?* [5: 92]); **зада́ти перцю́** «побити»: (*— А побратим же твоїй де? — спитав Петро. — Побратимові, — каже, — моему тепер доволі діла. Хочемо задати перцю́ городовій старшині, так шатається тепер по всіх усюдах* [5: 96]); **форту́на послужі́ла** «поталанило комусь»: (*— Той же зоставсь ув убожестві, а йому́ фортуна на війні послужила, у старшину, у значне козацтво ускочив* [5: 105]). Саме з таким прикладом-ілюстрацією ФО **форту́на послужі́ла** подана й у Словнику української мови [9, VII: 343]. Цікаво, що лише дві з названих ФО проілюстровані прикладами з творів П. Куліша у СФУМі: зворот **і ціни нема́** супроводить наведена цитата [10: 430], а фразеологізм **форту́на послужі́ла** витлумачено на прикладі іншого речення: (*— Не послужила фортуна горопасі. Тільки стялись на шаблях, зараз так і положив його вражий кармазин* [10: 215]). У СФУМі зафіксовано ФО **по нутру́** «подобатися, відповідати чийм-небудь бажанням, смакам і т. ін.», яка супроводжується іншою цитатою з твору П. Куліша: (*— А більш, — каже [кобзар], — мені не по нутру́ ота мізерна пиха, що розвелась усюди по Гетьманщині. Почали значні козаки жити на лядський кшталт із великої розкоші* [10: 443]). Як бачимо, укладачі СФУМу подають цей фразеологізм у стверджувальній формі, бо, на їхню думку, вислів **по нутру́**, ужитий із часткою **-не**, не має додаткового семантичного навантаження, оскільки згадана частка — це тільки заперечення.

Якщо «Словник фразеологічних синонімів» М. Коломійця та Є. Регушевського за допомогою прикладу: (*Козаки самі там [у таборі] пораяються, а нашому брату дають оглоблею по гамалику! — Що ж оце? Дак це нас козаки, мабуть, убрали в шори?* [5: 92]) пояснює ФО **убрати́ в шори́**, то СФУМ у цьому ж таки реченні виокремлює для тлумачення фразеологізм **да́ти по гамалику́** «побити кого-небудь» [10: 188]. Жоден із сучасних словників не наводить цей приклад-ілюстрацію з метою пояснення ФО **наш брат** «ми; такий, як ми; подібний до нас» [див. 10: 37; 2: 60; 9, V: 239; 4: 199; 12: 12].

Значно більше ілюстративного матеріалу, дібраного з творів П. Куліша, подано до реєстрових одиниць в однотомному тлумачному «Фразеологічному словнику української мови» (1998) В. Ужченка та Д. Ужченка, який містить близько 2500 найуживаніших фразеологізмів

сучасної української літературної мови. Автори наводять двадцять один приклад із цитатами з Кулішевого доробку, здебільшого розмовного й просторічного походження, з них — дев'ятнадцять з історичного роману «Чорна рада», по одному прикладу — з оповідання «Мартин Гак» та з поеми «Маруся Богуславка». У згаданому словнику шість речестрових одиниць (**полага́ти бо́ки** «побити когось», **капу́стяна (ку́ряча і т. ін.) голова́** «некмітлива, нерозторопна, неуважна людина», **не па́ра** «неоднаковий; не підходить до пари», **розм'я́кло (пом'я́шало) се́рце в ко́го** «хто-небудь розчулився, став добрим, лагідним», **відва́жити со́лі** «відповісти уїдливо, грубо», **покида́ти бі́лий (цей, сей) сві́т** «помирати») супроводять такі самі ілюстрації, як і в аналогічних вокабулах СФУМу, хоча до ФО **покида́ти бі́лий (цей, сей) сві́т, капу́стяна (ку́ряча і т. ін.) голова́, розм'я́кло (пом'я́шало) се́рце в ко́го** в словнику В. Ужченка та Д. Ужченка наведені значно довші цитати: (— *Я вже, братику, — обернувся Кирило Тур ізнов до Петра, — покидав зовсім сей світ...*[10: 534]; — *Я вже, братику, — обернувся Кирило Тур ізнов до Петра, — покидав зовсім сей світ...уже був і ногу поставив на поріг, щоб іти в далеку дорогу* [12: 165]; — *Ми плачемо. А Кирило Тур тоді: «Не плачте, курячі голови! Вам треба радуватись, а не плакати:* [10: 157]; — *Ми плачемо. А Кирило Тур тоді: «Не плачте, курячі голови! Вам треба радуватись, а не плакати: не в Гадяч я одвезу вас, а в Хмарище»* [12: 31]; *Покинувши дочці своє поранне [порання] коло печі, сіла сердешна мати кінець столу да так же то гірко почала плакати, що й старе запорозьке **серце трохи пом'яшало*** [12: 168]; *Сіла сердешна мати кінець столу да так же то гірко почала плакати, що й старе запорозьке **серце трохи пом'яшало*** [10: 640]). ФО **відва́жити со́лі** у СФУМі ілюструється, навпаки, цитатою за обсягом довшою: (*А Черевань: — Здається, Сомко налаяв Іванця свинею, чи що? — Не свинею, а собакою, да... ще не на самоті... — Га-га-га! — засміявся Черевань. — **Одважив солі добре!** — каже Божий Чоловік, — да зробив негаразд* [10: 96–97]; — *Га-га-га! — засміявся Черевань. — **Одважив солі добре!** — каже Божий Чоловік, — да зробив негаразд* [12: 171]). Вибрані зі словника В. Ужченка та Д. Ужченка ФО **[і, аж] землі ва́жко** «дуже багато»; **нагада́ти ко́зі сме́рть** «примусити кого-небудь згадати те, що для нього дуже важливе й болюче, а всім іншим уже набридло», **дове́сти до слі́з ко́го** «змусити плакати кого-небудь, викликати плач у когось»; **вихо́дити з хлі́бом-сі́ллю до ко́гось** «урочисто зустрічати кого-небудь», **гордува́ти хлі́бом-сі́ллю чи́йм, чи́єю** «не бажати підтримувати дружні стосунки» не зафіксовані у СФУМі. Ці звороти супроводять такі цитати з творів П. Куліша: (— *Хотіли слобонити [звільнити] рідну сторону від напасників, а розплодили таких драпак, що аж землі важко під ними* [12: 56]; — *Ну що ти з сими бабами чинитимеш? І поранне покинули! Уже правда, що тільки **нагадай козі смерть!** Що ж! Хіба мені самому пекти млинці для пана отамана?* [12: 72]; — *Мамо, сестро! Годі вам не знать чого убиватись! Хіба ви не знаєте жартів запорозьких? Наш брат і жартує так по-ведмежи, що іншого й **до сліз доведе*** [12: 175]; —

*Чи давно ж ми були в вас із батьком Хмельницьким? Тоді ви з **хлібом-сіллю** виходили до нас назустріч, з плачем і радістю нас привітали... [12: 191]; — Хіба ми не тії ж козаки? — підхопила громада, позакладавши із зневагою руки за пояси. — Хто жив із нами запанібрата, дак тепер **гордує** нашим **хлібом-сіллю!** [12: 191]).*

Перекладний «Російсько-український словник сталих виразів» І. Виргана та М. Пилинської (2000) подає п'ятдесят один приклад з творчого доробку П. Куліша. У цій праці з арсеналу П. Куліша поряд з народнорозмовними фразеологізмами, напр., **у голові клоччя** «нерозумна людина»: (*Мені намороки забито киями, а в вас, мабуть, ізроду в голові клоччя* [2: 215]), автори подають також цитати, що ілюструють ФО високого стилю, книжного або гібридного — книжно-народнорозмовного — походження, напр., **чолóm бїти** «просити кого-небудь про щось»: (*Шапки скиньте перед дідом, чолóm йому бийте* [2: 42]), **визівнути дұха** «померти, загинути»: (*Бити коло стовпа киями поти, поки і дұха визівнув*) [2: 292]. До видання залучено не тільки ілюстративний матеріал з хрестоматійного роману «Чорна рада», а й з поетичних творів П. Куліша («Національний ідеал»), із перекладного доробку Майстра (переклади Байрона). У Словнику І. Виргана та М. Пилинської виявлено небагато ілюстрацій до реєстрових одиниць, що збігаються з відповідним матеріалом СФУМу. Напр., **держати перёд** «іти попереду»: (*Мати з дочкою сіли в ридван, а Черевань не покидав таки козакування [козакування] — поїхав на прощу верхи. Шрам із ним держав перед того поїзду*) [10: 191–192]; (*Шрам із ним [Череванем] держав перед того поїзду*) [2: 141].

«Словник фразеологічних антонімів української мови» В. Калашника та Ж. Колоїз наводить десять цитат-ілюстрацій з творів П. Куліша до ФО, зафіксованих у його ідіостилі. Більшість із них супроводять ті самі приклади, що й у СФУМі. Напр., **гладити за шерстю** «догоджати кому-небудь»: (*Утремо ми запорожцям носа, як колись візьме наша, а тепер поки що треба гладити за шерстю* [4: 74; СФУМ: 148]); **танцювати під дұдку** «діяти під впливом когось»: (*А незабаром почав [Юрко] верховодити всіма парубками в селі; всі вони танцювали під його дұдку* [4: 171; 10: 707]); **пливти, куди вода несé** «підкорятися обставинам, діяти пасивно»: (*— Ні порадою, ні силою не переможеш нашого товариства. Лучче пливти, куди вода несé* [4: 237; 10: 520]).

Академічний «Словник української мови» в 11-ти томах (1970–1980) містить приблизно 134000 реєстрових статей, витлумачує й велику кількість ФО, подаючи приклади їхнього вживання в різних контекстах. За нашими підрахунками, у СУМі наведено 146 зворотів, що ґрунтуються на цитатах з творів П. Куліша: СУМ, V — 11 зворотів; СУМ, VI — 13 зворотів; СУМ, VII — 15 зворотів; СУМ, VIII — 18 зворотів; СУМ, IX — 48 зворотів; СУМ, X — 41 зворот. Серед одиниць, дібраних з мовотворчості письменника, велику частину становить народнорозмовна фразеологія, що подекуди має зневажливе, вульгарне забарвлення. Напр., ФО **покривити губу** «зробити гримасу, що виражає

незадоволення, презирство, насмішку і т. ін.»: (— *Ова!* — *гукнув тут на всю світлицю Кирило Тур, показавшись у дверях. Увійшов у хату, не знімаючи шлика, узявсь у боки да й дивиться на Шрама, покрививши губу* [9, VII: 47]); **прегіркий п'яниця** «той, хто дуже багато п'є, пиячить»: (*Був собі колись якийсь-то циган, та такий же то прегіркий п'яниця, що й не приведи господи! Чи є у його яка копійчина, так і несе її у шинк, чи яка жупанина — він і її туди ж пре!* [9, VII: 526]); **промочити гортань** «випити (переважно про спиртні напої)»: (— *Потривай, пане гетьмане, розкажу все...; дай перше промочити гортань* [9, VIII: 238]); **розвішати уші** «довіриливо слухати що-небудь, забуваючи про все інше»: (— *І тобі отсе, запорожцеві,.. не сором признатись? — каже Шрам, бо й він, старий, розвішав уші, як поніс той свої баяндраси*) [9 VIII: 636]); **розпустити морду** «поводити себе гордовито, пихато»: (*Чого се розпустив морду, як халяву? Та се не Січ: тут тобі гетьман не свій брат* [9, VIII: 783]).

У СУМі, серед ФО, дібраних з Кулішевих творів, трапляються й книжні звороти, напр., церковнослов'янськи **суєта суєт** «те, що не має ніякого значення, цінності; марнота марнот»: (*Усяке багатство, усяка слава — усе воно суєта суєт: і шабля, й булава з бунчуком.. поляжуть колись поруч із мертвими кістками*) [9, IX: 829]); **покриє вічна тьма** «про небуття, що настане після смерті»: (*Як зникну і мене покриє вічна тьма, Заплач* [9, X: 348]).

Проте в СУМі можна виявити багато ФО поза реєстром, серед прикладів-ілюстрацій, зокрема в цитатах з творів П. Куліша, використаних для тлумачень реєстрових слів «**промантачити**», «**стогнати**» знайдено такі фразеологізми: **спустити з рук** «позбутися кого-небудь, чого-небудь»: (— *Ні, не против [достатки] я, не прогайнував, не промантачив, не проциндрив без пуття; усе спустив з рук, аби б тільки як-небудь прикрити ваші злидні* [9, VIII: 222]); **аж зуби зціпив** «стримуючи свої почуття, бажання, напруживши всі сили»: (*Кирило Тур аж зуби зціпив, щоб не стогнати, як почали оддирати її [сорочку] од тіла*) [9, IX: 723].

Усі наведені ФО поповнили фразеологічний фонд нової української літературної мови. Проте не тільки в живомовній практиці, а й у текстах художньої літератури можна виявити багато фразеологізмів, що не зазнали кодифікації на сучасному етапі розвитку. Відомо, що «фразеографія жорстко залежить від ступеня розробки загальної фразеологічної теорії, від конкретних досліджень запасу літературної, арельної, субстандартної ідіоматики, зіставно-типологічних студій» [13: 429]. Крім того, вона безпосередньо залежить від стану авторської лексикографії в певній філологічній школі. Якщо врахувати, що в період активного створення загальнономовних словників ідіюстиль П. Куліша перебував поза центром уваги лексикографів, то й не дивно, що його фразеологія недостатньо вивчена, а через це й не зафіксована в повному обсязі в словниках. Скажімо, не вдалося виявити в лексикографічних кодексах ФО, широко вживані в епістолярній спадщині Майстра. Напр., ФО **лебедіне перо** «талановито, бездоганно зроблена справа»:

(Як надрукувати саму баладу, скажуть: **лебедине перо** в пана Кузьменка; якже все понадрукувати, — скажуть: *індиче!*) [1: 161]; **попутний вітер** «гарні обставини, життя без перешкод»: (*Тим то й щасливі ми, поки несе нас по морю попутний вітер*) [1: 118].

У досліджуваних прозових текстах П. Куліша також засвідчено одиниці, що не зафіксовані в сучасних фразеологічних словниках, напр., **добувати замки** «досягати бажаного»: (*Швиденько ви добуваєте зі своїм сином замки!*) [6: 23]; **лизати полумиски** «догоджати комусь, принижуючись перед кимось»: (*— Да чого доброго й ждати од такого, що полизав лядських полумисків? — каже Шрам. — Уже коли ти був раз Золотаревським, то Золотаренком ізнов не будеш!*) [6: 110]; **провонятися бабою** «бути бабієм»: (*І так братчики трохи не прогнали з куреня, що провонявсь бабою*) [6: 108]). Звичайно, стосовно фразеологічного статусу наведених зворотів може точитися дискусія, адже для введення їх до фразеологічного фонду літературної мови мають бути вагомні підстави: тривале вживання не тільки у творчості інших письменників, а й у літературній мові загалом; зникнення відчуття «шлейфу okazionalnosti» тощо. Проте два останні приклади (**лизати полумиски, провонятися бабою**) містять у собі всі ознаки фразеологізмів, заперечити їхній фразеологічний статус складно, хоч вони виразно стилістично марковані. У першому звороті (**добувати замки**) ще можна виявити певні ознаки okazionalnosti, проте, на нашу думку, вони не відіграють провідної ролі у сприйнятті цієї одиниці.

Сучасна українська лексикографія кодифікує чимало ФО, що функціонують у творчості П. Куліша. Проте повною мірою фразеологічний арсенал письменника лексикографічно ще не описаний, розв'язати цю проблему могло б укладання Словника фразеологізмів у творах П. Куліша. Ця праця сприятиме не тільки залученню до активного шару літературної мови нових ФО, уживаних у Кулішевому ідіостилі, а й стане важливим етапом у вивченні історії формування фразеологічного фонду нової української літературної мови.

1. Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані. — США: Редакція Юрія Луцького / [Передмова Ю. Шевельова]. — Нью-Йорк, Торонто: Українська вільна академія наук у США, 1984. — 324 с.
2. *Вирган І.О., Пилинська М.І.* Російсько-український словник сталих виразів / За ред. М. Ф. Наконечного. — Х.: Прапор, 2000. — 864 с.
3. *Зеров М.* Нариси з новітнього українського письменства // Зеров М. Твори в двох томах. — Т. 2. — К.: Дніпро, 1990. — С. 246–567.
4. *Калашник В. С., Колоїз Ж. В.* Словник фразеологічних антонімів української мови. — К.: Довіра, 2006. — 284 с.
5. *Коломієць М. П., Регушевський Є. С.* Словник фразеологічних синонімів. — К.: Рад. шк., 1988 — 200 с.
6. *Куліш П. О.* Твори / П. О. Куліш: в 2 т. — К.: Дніпро, 1989. — Т. 2. — 586 с.
7. *Муромцева І.П.* Куліш як оновлювач і творець української літературної мови // З історії української літературної мови, — Харків, 2008. — С. 97 — 104.
8. *Неровня Н.* З історії української фразеології і фразеографії та їх сучасні проблеми // Українське мовознавство / Міжвідомчий науковий збірник. Вип. 38 — К.: 2008. — С. 152 — 159.

9. Словник української мови: В 11 т. — К.: Наук. думка. 1970–1980. — Т. 1–11.
10. Словник фразеологізмів української мови : [укл.: В. М. Білоноженко та ін.]. — К.: Наук. думка. 2008. — 1097 с.
11. *Удовиченко Г. М.* Фразеологічний словник української мови: В 2 т. — К.: Вища шк., 1984.
12. *Ужченко В. Д., Ужченко Д. В.* Фразеологічний словник української мови. — К.: Освіта, 1998. — 224 с. [Електронний ресурс]. — Режим доступу до словника : http://Frazeol_slovnuk_ukr_movy_Uzhchenky_1998_OCR.
13. *Ужченко В., Ужченко Д.* Фразеологія сучасної української мови. — К.: Знання, 2007. — 494 с.

Lyudmyla Ustenko (Kyiv)

REFLECTION OF PANTELEIMON
KULISH'S PHRASEOLOGICAL ARSENAL
IN MODERN LEXICOGRAPHY

Modern phraseological dictionaries of Ukrainian language are analysed in the article from the point of view of quantitative and quantitative word-list of phraseological units, which occur in the creative work of P.Kulich. Phrases, which were not included in phraseological and explanatory dictionaries, were fixed and described there. Attention is concentrated on the perspective of compiling of a phrase-book in the works of P.Kulich.

Key words: phraseology, phraseological unit, lexicography, phraseological and explanatory dictionary.

Мовна мозаїка

ХТО ВОНИ: ДАНЦІ, ДАНІЙЦІ ЧИ ДАТЧАНИ?

Сьогодні можна почути три назви жителів (народу) Данії: **данці, данійці та датчани**. А яка з них правильна? Не відповідає усталеним зразкам українського словотворення назва **датчани**, вона з'явилася в усному і писемному вжитку українців під впливом російської мови. Перші дві назви жителів утворені правильно, за допомогою суфікса **-ець** (у формі однини), у множині він має варіант **-ц'**. Але в словах **данець, данці** цей суфікс приєднаний до усиченої основи **Дан-**, а в словах **данієць, данійці** — до неусиченої основи **Даній-**. Здебільшого, утворюючи назву жителя країни чи міста, використовують якийсь один із зазначених способів поєднання з твірною основою: або з усиченою (пор.: **Іспанія — іспанець, Португалія — португалець, Норвегія — норвежець**), або з неусиченою (пор.: **Італія — італієць, Англія — англієць, Бельгія — бельгієць**). На означення жителів Данії, як бачимо, в українській літературній мові є дві можливі назви. Давніші орфографічні словники подавали лише назву **данець** і його форму множини **данці**, новіші орфографічні словники фіксують назви **данець, данці та данієць, данійці**. Ширше вживаними є назви **данець, данці**, тому їх і рекомендує до вжитку.

Катерина Городенська

УДК 811.161.2'373.21

Зоряна Купчинська (м. Львів)

АРХАЇЧНІ ОЙКОНІМИ НА **-ИЧІ** В СИСТЕМІ ПЛЮРАТИВІВ

Глибоку спорідненість щодо категорії числа між апелятивом і власною назвою демонструють ойконіми на -ичі. Загальномовні процеси, пов'язані з суфіксом -ичь, зумовили формування ойконімів на -ичі за різними схемами: одні зберегли свою патронімійність (власне-патронімні), інші частково переходять у посесивно-патронімну групу, а ще одні стають катойконімно-патронімними. Таке розмежування у назвах на -ичі зумовило омонімію (-ичі та -ич(i)), що значною мірою пов'язане із категорією числа.

Ключові слова: *категорія числа, ойконіми на -ичі, назви pluralia tantum.*

Категорія числа на апелятивному та онімному рівнях відрізняються двома критеріями: у загальних назв число пов'язане з граматичним значенням та семантичним наповненням апелятива, а для оніма, зокрема ойконіма, ні одне, ні друге неважливе. Ойконімна система України репрезентує назви або лише в однині, або тільки в множині. Числові пари можуть утворюватися за єдиної умови – коли йдеться про різні об'єкти (*Лісок*: Вл. (УкрАТП, 337, 1653); Льв. (УкрАТП, 885, 1390); Рв. (УкрАТП, 121, 946, 1757, 2055) – *Ліски*: Вл. (УкрАТП, 876, 880, 1408); Жт. (УкрАТП, 419); КП (УкрАТП, 172); Од. (УкрАТП, 953, 1266); Стн. (УкрАТП, 465); См. (УкрАТП, 1054, 2381); Тр. (УкрАТП, 970); Чрг. (УкрАТП, 573, 856, 914), але у цьому випадку про “пари” говоримо умовно, бо ми асоціативно накладаємо категорію числа в апелятивах на географічні назви, що абсолютно суперечить суті цього поняття на онімному рівні. При переході апелятивів, наприклад, в ойконіми, порушується зв'язок граматичного та лексичного значень, що призводить до формалізації граматичного значення і до втрати семантичних контактів. У результаті ми одержуємо ойконім, який відмінюється як апелятив у множині або як плюративний апелятив, однак семантичного зв'язку з формою однини уже немає. Тому ойконім у формалізованій pluralia tantum позначає окремий географічний об'єкт і з часом сприймається

© З.О. КУПЧИНСЬКА, 2012

ISSN 1682-3540. Українська мова, 2012, № 3

73

як одне ціле [7: 70]. Очевидно, що цей процес був пролонгований, доказом чого є певні хитання у вживанні однини і множини в інших слов'янських мовах, напр., пол. *Piesuch* – *Piesuchy* [17: 115–116]. Таке явище спостерігаємо на сучасному етапі в українській мікротопонімії, наприклад: *На Болоті (Болото)* // *На Болотах (Болота)* – назва місцевості біля річки (с. Воютичі Самбірського р-ну Льв. обл.); *Заподрина* // *Заподрини* – частина лісу між горами (с. Топільниця Старосамбірського р-ну Льв. обл.).

Ще О.О. Потебня писав про “множину місця”, виділяючи в цій групі назви вулиць або частин міста, сіл, селищ: *Кожемяки, Сокольники, Хамовники, Скоморохи, Черкаси*. Серед них вичленовував ті, що утворилися від прізвиська родоначальника, першопоселенця: *Деркачі, Бабаї, Огульці*. Виокремлював і такі, що вказують на зв'язок із племенами (*Печеніги, Дуліби*). Учений наводить паралелі з інших слов'янських мов: рос. *Вышатици, Бъшенковичи*, серб. *Петровићи, Поповићи*, болг. *Михалуци, Ганцовци*. Цікаво й те, що О.О. Потебня наводить аналогічні назви в балтійських мовах: за місцем проживання першого поселенця (*Aizurji* – “зарічани”), за власним іменем (*Jurgi, Lauri, Pilupi, por., Юрьи, Лавры, Филиппы*), за іменем по батькові (*Andulaiši, Антоновичи*, від **-aitis, itis = ичь**) [11: 36 – 37].

Про слов'янські географічні назви-плюративи писали: В. Ташицький [22], Г. Гурнович [16], Й. Баль [15], С. Роспонд [19, 20], В. Любась [18], Д.Г. Бучко [2, 3], В.Л. Васильєв [4], О.А. Купчинський [9], В. Шпербер [14], А.П. Корепанова [8] та ін.

Географічні назви *pluralia tantum* різноманітні за своїм походженням, але мають багато спільного на граматичному та топонімному рівнях [13: 78]. Визначальним критерієм характеристики ойконімних плюративів є їх походження. Дослідники ставили питання про виникнення форми множини в географічних назвах різних територій, зокрема германських і слов'янських. Поява цієї форми обумовлена однаковими причинами: 1) формам множини справді відповідає певна кількість предметів (*Brězy, Pjenki*); 2) назва певної місцевості або населеного пункту виникла з форми множини назви одного з предметів на цій місцевості (*Brody* – поле біля броду), тобто від загальних назв або географічних термінів, що позначають місцевий ландшафт тощо; 3) патронімні назви; 4) апелятиви у формі *pluralia tantum*; 5) за аналогією до існуючих назв у формі *pluralia tantum* [8: 97]. Найбільш яскраво представлені дві перші виділені групи в мікротопонімії Львівщини: 1) *Луги* – назва поля (с. Вошанці Самбірського р-ну Льв. обл.); *Задні долиньки* – долина; *Передні долиньки* – долина (с. Мальчиці Яворівського р-ну Льв. обл.); 2) *Малі Броди* – назва долини (с. Любині Яворівського р-ну Льв. обл.); *Гори* – назва лісу, *Черешні* – назва дороги (с. Сарни Яворівського р-ну Льв. обл.); *Потічки* – назва пасовища (с. Дрогомишль Яворівського р-ну Льв. обл.). Зафіксовано чималий відсоток відродинних назв: *Галайки* – назва хутора, від особової назви *Галайко* (с. Любині Яворівського р-ну Льв. обл.); *Раки* – частина сели-

ща, від особової назви *Рак*; *Пилипи* — частина селища, від назви родини *Пилипові* (с. Воля Добростанська Яворівського р-ну Льв. обл.). Не завжди точно можна говорити про мотиваційну базу і в мікротопонімах, наприклад, на **-ани**. Так, назву хутора *Гричани* (с. Сарни Яворівського р-ну Льв. обл.) місцеві жителі трактують як “люди, що їли “гrecу” (гrecку)”, за цим народноетимологічним поясненням все ж проглядається підсвідома пам’ять про те, що такого типу назви вказували на групу людей, об’єднаних певною ознакою. Цілком обґрунтованим може бути і зв’язок цього мікротопоніма з антропонімом *Гричан* (пор., *Грицан*; Фаріон, 175). Назви на **-ичі** — рідкість у сучасній мікротопонімії, це обумовлено тим, що ми сьогодні вже не сприймаємо ці оніми у первинному, патронімному значенні, тому й функція такого суфікса звузилася. Географічні об’єкти одержують назву на **-ичі** в основному через посередництво антропонімів на **-ич**, фактично, поширившись фінально **-і**, ці ойконіми стають відродинними, відтак — омонімічними до патронімних. Наприклад, частина села *Яриновичі* (с. Мальчиці Яворівського р-ну Льв. обл.), як пояснюють місцеві жителі, утворена від прізвища *Яринович* (пор., *Яриновичі*; Фаріон, 321).

До архаїчних ойконімів *pluralia tantum* зараховуємо, передусім, назви на **-ичі** та **-ани**, хоч плюральні відапелятиви належать теж до слов’янської архаїки (*Броды, Белзы, Прилук(ы)* [12: 15 — 18], однак останні не були таким масовим явищем, як назви на **-ичі** та **-ани**, що утворювалися семантичним способом від загальних назв колективів, найдавніші з яких мали етнічно-племінний характер. Це загальнослов’янські типи, які поширені на території всієї Славії, проте не всюди рівномірно. Так, наприклад, велика кількість ойконімів на **-ичі** є на території Польщі (крім півночі), Чехії, лужицьких землях. Значно менше вони представлені у Словаччині, Сербії, Чорногорії, Боснії, Герцоговині, зовсім мало їх у Болгарії та Македонії. Що стосується східної частини слов’янської території, то їх значна кількість сконцентрована у західній, північно-західній, північній Україні та південній Білорусі [21, 6, 9]. Зупинимося на ойконімах на **-ичі**.

Суспільно-історичні основи виникнення географічних назв на **-ичі**, описані в монографії О.А. Купчинського [9: 20 — 38], відіграли вирішальну роль у розщепленні семантичного наповнення суфікса **-ич(і)** і тих формацій, що утворилися за його допомогою в історичному розрізі. Однак важливе й те, яким був зв’язок апелятивів на **-ичі** та онімів з омонімічним суфіксом. Значення ономастичного форманта базується на основі тієї семантики, яка сформувалася впродовж історичного розвитку на рівні апелятива. Ономастичний тип завжди генетично вторинний стосовно апелятивного, однак поступово ономастичні форманти втрачають словотвірні або лексичні значення, характерні для утворень з омонімічними суфіксами у загальних назвах. Зокрема, аналогічний процес “вивітрювання” первинного патронімного значення відбувся у слов’янських прізвищах, що утворилися за допомогою суфіксів із первинним значенням належності. На сучасному етапі в

прізвищах на першому плані так звана “паспортна” функція” [1: 8]. Подібні процеси відбулися і на ойконімному рівні. “Формалізація” функції суфікса **-ич(і)** призвела до того, що практично від будь-якої твірної основи можна утворити ойконім із цим формантом, при цьому майже повністю стерлося значення, яке закладене на рівні загальної назви і частково трансформоване в географічну. Тому, наприклад, зафіксовані нові назви на територіях, для яких не характерні ойконіми на **-ичі**, далекі від первинної патронімії:

Антоновичі, х. до с. Зелений Гай; Кр., Єлисаветградський; **1946** (УкрАТП, 361). **Бердичі**; Дц.; Ясинуватський, Орлівська с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **2001** (ІСОУ, 245); **1946** (УкрАТП, 245). **Галичі**, х. до с. Підлужжя; Пл., Кременчуцький; **2001** (ІСОУ, 245); **1946** (УкрАТП, 1719). **Гузичі**; Пл., Градизький; **2001** (ІСОУ, 245); **1946** (УкрАТП, 60). **Костичі** (колиш. Скортулине, Франкове, Костичево); Мк.; Баштанський, Костичівська с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **2001** (ІСОУ, 246); **1946** (УкрАТП, 873). **Кулиничі**; Хрк.; Харківський, Кулиничівська селищна рада; **2011** (ЕД УАТУ); Хрк., Харківський; **2001** (ІСОУ, 246); **1946** (УкрАТП, 2495). **Пулевичі**, х. до с. Кугіблишева; Мк., Єланецький; **2001** (ІСОУ, 242); **1946** (УкрАТП, 487).

Ті “пізні” назви, котрі належать до ареалу ойконімів на **-ичі**, теж формально утворені, бо в таких випадках спрацьовувала своєрідна “мода” у назвотворенні. Зокрема, у південно-західній, західній, північно-західній, північній, північно-східній частині України засвідчено чималий відсоток саме таких назв. Тут можлива й похибка, бо ці пізно зафіксовані назви могли просто не потрапити у писемні джерела:

Березичі; Вл., Камінь-Каширський; **2001** (ІСОУ, 245); **1946** (УкрАТП, 526). **Кулиничі**; Льв.; Жовківський, Бишківська с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **2001** (ІСОУ, 246); **1946** (УкрАТП, 1144). **Малевичі**, с.; Вл., Маневецький; **1946** (УкрАТП, 1305). **Модричі**; Льв.; Дрогобицький, Модрицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **2001** (ІСОУ, 246); **1946** (УкрАТП, 153). **Підпасичі**; Стн., Отинянський; **1946** (УкрАТП, 649). **Радіоновичі**; Жт., Словечанський; **2001** (ІСОУ, 244); **1946** (УкрАТП, 1502). **Рідковичі**; Др., Мостиський; **2001** (ІСОУ, 243); **1946** (УкрАТП, 459). **Хишевичі**; Льв.; Городоцький, Коропузька с/р; **2011** (ЕД УАТУ).

У деяких випадках йдеться про перенесення назв із додатковим атрибутивним компонентом, наприклад: **Думичі-Замкові**; Льв., Магерівський; **1946** (УкрАТП, 1171). **Думичі**, х. до с. Думичі-Замкові; Льв.; Жовківський, Підліссянська с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **2001** (ІСОУ, 245); **1946** (УкрАТП, 1172). **Думичі**, х. до с. Кам’яна Гора (*Dumycze*); Льв.; Жовківський, Погариська с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **2001** (ІСОУ, 245); **1946** (УкрАТП, 1182); **1893** (SORG, 423).

Аналіз апелятивів із суфіксом **-ич-** у староукраїнській мові проливає світло на те, як на онімному рівні відбувалося розщеплення ойконімів на номінативно-семантичні типи. Суфікс **-ичь** (< *-itj-) надавав дериватам значення присвійності ще у XIV – XV ст. (*братаничь* (ССМ I, 119), *куничии* (ССМ I, 528), *лисичи* (ССМ I, 547), *сестричич*,

сестричича (ССМ II, 341), рідше — походження (*дъдичь* // *дъдич* (ССМ I, 336). “У новоутворень на **-ичь** від основ присвійних прикметників відновлюється патронімічне значення, в той час як у відсубстантивних дериватів на **-ичь** це значення згасає.// Подвійна мотивація назв осіб на **-ичь** присвійними прикметниками та іменниками призводить до появи складних формантів **-(j)ич-, -ович- / -евич-, -инич-**” [1: 21].

Очевидно, на цьому етапі відбувається розмежування і на ойконімному рівні. Одні географічні назви, в основах яких були відсубстантиви на **-ич**, зберегли свою патронімність, і сьогодні ми їх кваліфікуємо як власне-патронімні, інші — поширилися присвійними суфіксами, частина з яких виокремилася у посесивно-патронімну групу, а ще одні — катойконімно-патронімний тип географічних назв теж співвідносний з апелятивами на **-ич**, що вказують на походження (пор., *мъстичь* // *мъстич*; ССМ I, 627). Вагомим чинником у розподілі ойконімів на **-ичі** була сама твірна основа географічної назви, її мотиваційна база (про це — нижче). Що ж до числової форми назв на апелятивному та ойконімному рівнях, то існує велика різниця: для загальних назв число є граматично-семантичною категорією, а для географічних назв формальною. Тому ойконімні плюративи на **-ичі** мають лише формальний зв'язок із апелятивними назвами колективів, груп людей, жителів тощо у формі збірності. Цьому сприяв лексико-семантичний спосіб творення ойконімів на **-ичі**, коли апелятив, не змінюючи своєї множинної форми, онімізувався і ставав назвою поселення, де жив відповідний колектив людей, означений апелятивом. При цьому втрачався семантичний зв'язок множинної форми апелятива із формою *pluralia tantum* ойконіма, який називав лише один об'єкт.

В ойконімах на **-ичі** вичленовуємо такі номінативно-семантичні типи.

I. Патронімний. Назви цього типу вважаються найдавнішими, первинно так називали нащадків спільного предка-патрона, який був засновником роду і відповідно — поселення. Первісні слова, що були назвами дітей або нащадків указанного в основі слова батька чи родоначальника, стають, на основі закону асоціації за суміжністю, назвами місця їх проживання [5: 49]. Однак не завжди основу ойконіма на **-ичі** можна пов'язати з власним іменем. Це, можливо, зумовлено тим, що окремі назви були спотворені часом, і тому ми тепер не знаходимо відповідників у слов'янському антропоніміконі, і не маємо права категорично стверджувати, що це відпатронімне утворення. Крім того, не кожен антропонім, вичленований з ойконіма на **-ичі**, був іменем патрона цих нащадків, які осіли на визначеній території. З цього і починається деяка неточність у кваліфікації цих назв, що зумовлена тим, що суфікс **-ич** формує патроніми чоловічого роду до сьогодні, і сприйняття ойконімів на **-ичі** впродовж багатьох століть відбувається через певні асоціації з іменем по батькові. Тому Л.Л. Гумецька, опрацювавши ойконіми на **-ичі** XIV — XV ст., пише, що немає певності, що деякі назви місце-

востей на **-ич-і, -ов-ич-і, -ев-ич-і** мали в минулому патронімне значення і виникли шляхом переосмислення [5: 49]. Значна частина ойконімів утворилася “за найбільш продуктивним словотворчим типом” топоназв. Фактично колишні патронімні суфікси внаслідок своєї продуктивності в ойконімії в період II пол. XIV і I пол. XV ст. “окам’янили і перетворилися на топоформанти, позбавлені реального значення” [5: 50]. Тому вони могли приєднуватися до різноманітних основ, формально залишаючись при цьому “патронімними”. Провести чітку межу між власне-патронімними та іншими типами ойконімів на **-ичі**, очевидно, на сучасному етапі не зможемо, однак виділяємо критерії, які свідчать про архаїчність назви, відтак про можливий безпосередній зв’язок: ім’я патрона > назва нащадків > назва території, на якій вони живуть. Цими критеріями є: 1) рання фіксація в історичних джерелах; 2) твірними основами цих назв є давні слов’янські композити або відкомполітичні утворення; 3) наявність аналогічних назв у інших слов’янських ойконімних системах.

Боратичі (*Боратичы, Боратици, Боритычи, Boratyczi, Boratycze, Borathycze, Boraticz*); Льв.; Мостиський, Хідновицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **2001** (ІСОУ, 246); **1946** (УкрАТП, 514); **1934** (ПШ, 86); **1905** (ПШ, 311); **1856** (ПШ, 17); **1788** (ЙФМ, 38); **1719** (ЦДІАЛ, 201, 4-6, 174/51); **1669, 1663** (ЦДІАЛ, XIII, I, 1070/191, 393); **1515** (ŽDz, XVIII, I, 126); **1491** (AGZ, XVIII, 289); **1437** (AGZ, XIII, 35). У всіх наступних прикладах подаємо найпізнішу і найранішу фіксацію ойконіма: **Будятичі** (*Бутятичи*); Вл.; Іваничівський, Старолішнянська с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1368** (ЦДІАЛ, 201, 4-6, 246/2 зв.). **Гориславичі** (*Horzeslawicze*); Льв.; Мостиський, Гусакивська с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1437** (AGZ, XIII, 49). **Городиславичі** (*Horodyslawicze*); Льв.; Пустомитівський, Миколаївська с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1441** (AGZ, XIV, 499). **Hoscislawice** (*Ostislawicze*); Доброміль; **1652** (ЦДІАЛ, XIII, I, 1075/178); **1437** (AGZ, XIII, 20). **Гостяничі**; Чернігів – р. Десна; **1160** (Ипат., II, 86). **Добрянничі** (*Dobrinicze*); Льв.; Перемишлянський, Добрянницька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1441** (AGZ, XIII, 106). **Жидятычи** (*Zydathicza*); Львів – Гамаліївка; **1931** (ЛШ, 238); **1405** (AGZ, II, 54). **Жиричі** (*Żyrice*); Вл.; Заболотівський; **2001** (ІСОУ, 246); **1564** (ŽDz, XVIII, I, 190). **Sboratycze**; Перемишляни – Дунаїв; **1405** (AGZ, II, 52); **1404** (ЦДІАЛ, 131, II, 15/1). **Miloslawicy** (*Милославичи*); Київ – на Дніпрі; **1616** (Арх., VII, III, 32); **1492** (Арх., VIII, IV, 115). **Милятичі** (*Milathycze*); Льв.; Пустомитівський, Жирівська с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1446** (AGZ, XIX, 486). **Meletyszczce** (*Meletycze*); Народичі; **1602** (ŽDz, XXI, 79); **1604, 1507** (ŽDz, XXI, 477). **Мишлятичі** (*Mislaticze*); Льв.; Мостиський, Мишлятицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1442** (AGZ, XIII, 124). **Нестаничі** (*Nyesthanicze*); Льв.; Радехівський, Вузлівська с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1512** (MRPS, IV, I, № 1676).

Що стосується ойконімів на **-ович(і) // -евич(і), -инич(і)**, більшість з яких теж мають ранню фіксацію в джерелах, чимало з них утворилося від антропонімних композитів та їх відкомполітичних форм. Твірні основи цих ойконімів репрезентують також і відапелятиви,

похідні від християнських імен, що свідчить про їх дещо пізніше формування. Слід зазначити, що ойконімів на **-ович(і)** // **-евич(і)** значно більше, ніж на **-инич(і)**. Це, очевидно, пояснюється тим, що посесивний суфікс **-ов** // **-ев** міг приєднуватися до різних основ чоловічого роду, а **-ин** — лише до ***-а** основ жіночого (рідше чоловічого) роду. Географічні назви на **-ович(і)** // **-евич(і)**, **-инич(і)** з ранніми джерельними фіксаціями, на наш погляд, належать до проміжного типу, вони не встигли втратити “патронімічності”, але і присвійні суфікси **-ов** // **-ев** та **-ин** ще не надали твірним основам цих ойконімів “приватно-власницької” посесивності, а лише вказували на належність до родича-патрона. Найпереконливіші у цьому плані ті назви, в основі яких є:

- антропоніми та їх варіанти християнського походження: **Андрієвичі** (*Andrejowicze*); Жт.; Ємільчинський, Андрієвицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1581** (ŽDz, XX, 36). **Антоновичі** (*Антоновичи*); Жт.; Овруцький, Словечанська с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1552** (Арх., VII, I, 588). **Арсеновичі** (*Arsonowicze*); Вл., Головнянський, **2001** (ІСОУ, 244); **1558** (AS, VI, 26). **Борисковичі** (*Борисковичи*); Вл.; Горохівський, Бранівська с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1534** (Арх., VIII, IV, 212). **Ваневичі** (*Wanyowicze*); Самбір; **1905** (ПШ, 337); **1456** (MRPS, I, 271). **Ваньковичі** (*Wankowicze*); Др., Рудківський; **2001** (ІСОУ, 243); **1441** (AGZ, XIII, 109). **Васьковичі** (*Waskowicze*); Жт.; Коростенський, Васьковицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1494** (Арх., IV, I, 11). **Waszcowicze**; Мостиська; **1502** (AGZ, XVIII, 557); **1494** (AGZ, XIII, 356); **1437** (AGZ, XII, 27). **Вацевичі**, суч. Залужани (*Вацовичи, Wacowice, Waczowicz, Vaczowicze*); Дрогобич — Самбір; **1934** (ПШ, 51); **1565, 1565, 1566** (Ж, I, 295). **Ганьковичі** (*Chancowicze*); Льв.; Мостиський, Мишлятицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1437** (AGZ, XIII, 40). **Гапоновичі** (*Harpowicze*); Чорнобиль — р. Уж; **1926** (СПКО, 58); **1571** (ŽDz, XX, 28). **Григоровичі** (*Hryhorowiczi*); Вл., Сенкевичівський; **2001** (ІСОУ, 244); **1552** (Арх., VII, II, 159). **Denischowicze**; опустіле с. в околиці Калуша і Войнилова; **1469** (ŽDz, XVIII, I, 31 дод). **Дмитровичі** (*Demetrouicz*); Льв.; Мостиський, Дмитровицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1385** (AGZ, VII, 34). **Дмитровичі** (*Dmitrouicze*); Льв.; Пустомитівський, Винничківська с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1364** (AGZ, II, 3). **Дмитровичі Великі** (*Дмитровичы*); Кв.; Обухівський, Великодмитровицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1518** (ЛМ, I, 1014). **Iwankowicze**; Деражня; **1563** (MRPS, V, II, № 9280). **Iwankowycze**; Смотрицький пов.; **1528** (MRPS, IV, I, № 5348); **1432** (MRPS, IV, III, дод. 666). **Іванковичі** (*Янковичи*); Кв.; Васильківський, Іванковичівська с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1552** (Арх., VII, I, 121). **Іванковці** (*Иванковичи, Иванковичах*); Луцький пов.; **1848, 1838** (ВТК Вол., 21); **1753** (Теод., III, 410); **1573** (ЦДІАК, XXV, I, 14/54). **Івановичи**; Бердичів; **1753** (Теод., III, 409 — 410). **Івановичі** (*Iwanowyczy*); Жт.; Червоноармійський, Івановицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1545** (Арх., VII, I, 126). **Iwanowice** (*Iwanowka*); Бар — Вінниця; **1734** (Арх., III, III, 86); **1616** (ŽDz, XXI, 583). **Iwanowice** (*Iwanowice*); Жидачів; **1766** (ЦДІАЛ, 134, I, 37/2); **1661, 1629** (ЦДІАЛ, 159, VIII,

840/237). **Івановичі** (*Iwanowicze*); Колки — р. Стохід; **1784** (Арх., V, II, 2, 406); **1577** (ŽDz, XIX, 43). **Iwachnowicze**; Червоногородського пов. Подільського воєвод.; **1765** (Арх., V, II, 1, 1750). **Ивачевичи**; Косів; **1519** (РИБ, XX, III, № 77). **Игнатовичи**, тепер Ігнатівці; Хмельницький; **1596** (ЦДІАК, XXII, I, 9/559). **Ільковичі** (*Ilkowicze*); Льв.; Сокальський, Свитазівська с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1548** (MRPS, V, II, № 4577). **Isaykowicze**; Коростень; **1566** (Арх., VII, II, 364). **Isakowicze**; Лоїв — р. Дніпро; **1616** (Арх, VII, I, 300). **Корналовичі** (*Cornielowicze*); Льв.; Самбірський, Корналовицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1375** (ЗНТШ, LXIII, 4). **Левковичі** (*Lewkowicze*); Жт.; Овруцький, Левковицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1571** (ŽDz, XX, 27); **1717, 1574, 1486, 1443** (Арх., IV, I, 2). **Левковичі** (*Левковицы*); Чрг.; Чернігівський, Левковицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1552** (Арх., VII, I, 588). **Лукьяновичи**; р. Сула — Канівський пов.; **1552** (Арх., VII, I, 1020). **Максимовичі** (*Maksymowicze*); Кв.; Поліський, Максимовицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1602** (ŽDz, XXI, 447); **1545** (Арх, IV, I, 48). **Максимовичі** (*Maximowicze*); Др., Самбірський; **2001** (ІСОУ, 243); **1429** (AGZ, XI, 44). **Марковичі** (*Markowicze*); Вл.; Горхівський, Скобелківська с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1501** (АЛМ, № 573). **Markowicze**; Радомишль; **1618** (ŽDz, XXI, 243). **Марковичі** (*Markowicze*); Вл.; Локачинський, Марковичівська с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1505** (АЛМ, № 709). **Марковичі**; Володимирський пов.; **1596** (СРУкр., 412). **Масановичи**; Чорнобиль; **1552** (Арх., VII, I, 588); **1526** (АЗР, II, 168). **Масевичі** (*Masewicze*); Рв.; Рокитнівський, Масевицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1599** (ŽDz, XXI, 417). **Mathiowicze**; Коломия; **1579** (ŽDz, XVIII, I, 105); **1469** (ŽDz, XVIII, I, Дод. 30, 57). **Machnowicze**; Львівський пов.; **1628** (ЦДІАЛ, X, I, 56/127). **Machnowicze**; Вінниця; **1624** (ŽDz, XXI, 322); **1594** (ŽDz, XXI, 390). **Михайлевичі** (*Michalowicze*); Льв.; Дрогобицький, Михайлевицька сільрада; **2011** (ЕД УАТУ); **1444** (AGZ, XIII, 158). **Михайлевичі** (*Michalowicze*); Льв.; Самбірський, Михайлевицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1424** (AGZ, XI, 13). **Михалковичи**; Луцький пов.; **1446** (АЮЗР, I, 18). **Michalowicze**; Поділля; **1469** (ŽDz, XVIII, I, Дод. 40). **Michalowicze**; Київське воєводство; **1613** (ŽDz, XXI, 197). **Матве[е]вичи** (*Matwiewicze, Matwiowicze*); Овруч; **1911** (СпВолГ, 244), **1552** (Арх., IV, I, 58). **Матвієвичі** (*Matwiejowicze*); Кременець; **1576** (Арх., VII, I, 245). **Матвійовичі** (*Żydowce alias Matwiowicze*); Білоцерківське староство; **1616, 1615** (ŽDz, V, 1130). **Никловичі** (*Нокловичи село*); Льв.; Самбірський, Никловицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1291** (АДГВК, 746). **Никонковичі** (*Nykunkowycze*); Льв.; Пустомитівський, Соколівська сільрада; **2011** (ЕД УАТУ); **1448** (AGZ, XIV, 259). **Олешковичі** (*Олишковичи*); Вл.; Рожищенський, Носачевичівська с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1552** (Арх., VIII, VI, 24). **Павловичі** (*Павловичи*); Вл.; Локачинський, Війницька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1536** (AS, IV, 572). **Павловичи** (*Pałowicze, Pawłowicze*); Сокаль; **1700** (ЛДМУМ, Бібл., 200416/105); **1669** (ЦДІАЛ, II, I, 194/1822); **1578** (ŽDz, XVIII, I, 214); **1491** (AGZ, XIX, 389). **Пашкевичи** (*Пашковичи*); Шепетівка — Заслав; **1601** (Арх., VI, I, 291); **1581** (ЦДІАК, XXV, I, 24/76 зв.). **Пилиповичі**

(*Pilipowicze*); Жт.; Новоград-Волинський, Пилиповицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1577** (ŽDz, XIX, 42, 45). **Пилиповичі** (*Pytyrowiczy*); Жт.; Радомишльський, Пилиповицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1545** (Арх., VII, I, 126). **Пилиповичі** (*Philippowicze*); Кв.; Бородянський, Пилиповицька сільрада; **2011** (ЕД УАТУ); **1415** (Proch., 22). **Сидоровичі** (*Sidorowicze*); Кв.; Іванківський, Сидоровицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1545** (Арх., IV, I, 46). **Stepanykowycze** (*Szczepanykowycze*); лівий берег Дністра, півд. с. Жванця; **1532** (MRPS, IV, II, № 16405); **1469** (ŽDz, XVIII, I, Дод. 48). **Тарасовичі** (*Tarasowicze*); Кв., Вищедубечанський; **2001** (ІСОУ, 244); **1545** (Арх., VII, I, 588). **Chdorkowicze** (*Ходорковичи*); Новоград-Волинський; **1628** (ŽDz, XX, 75); **1581** (ŽDz, XX, 40); **1437** (AS, I, 33). **Chodorkowce** (*Chodorkowycze, Chodorkowicze*); Бібрка; **1783** (ЦДІАЛ, ф. 19, оп. IX, 293/?); **1515** (ŽDz, XVIII, I, 156); **1457** (AGZ, XV, 28). **Chodorowicze**; Терехівський пов.; **1566, 1565** (Ж, I, 149); **1469** (ŽDz, XVIII, I, Дод., 33). **Ходоровичи** (*Chodorowiczy*); пограниччя Київського та Брацлавського воєводств; **1601, 1574** (Арх., VIII, I, 198 – 199); **1570** (Арх., VII, I, 227).

• композитні та відкомполітні антропоніми: **Боевичі** (*Buiowicze*); Льв.; Мостиський, Гусаківська с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1408** (AGZ, VI, 15). **Божкевичі** (*Buzkowicze*); Рв., Млинівський; **2001** (ІСОУ, 242); **1545** (Пам., IV, 2, 117). **Боляновичі** (*Bolanowicze*); Льв.; Мостиський, Золотковицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1392** (MRPS, IV, III, № 3605). **Боневичі** (*Bonyewicze*); Льв.; Старосамбірський, Новоміська с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1407** (AGZ, VIII, 50). **Боршевичі** (*Borszowycze*); Льв.; Старосамбірський, Боршевицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1441** (AGZ, XIII, 103). **Воуановуцзе**; Бібрка; **1471** (AGZ, XIX, 514). **Братковичі** (*Bratkowicze*); Льв.; Городоцький, Братковицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1446** (AGZ, XIII, 214). **Братковичі**, суч. Братківці (*Brathkowicze*); Івано-Франківськ; **1931** (СШ, 135); **1447** (AGZ, XII, 161). **Братковичі** (*Brathkowicze*); Стрий; **1931** (ЛШ, 183); **1425** (AGZ, XIX, 573). **Витковичі** (*Витковичи*); Рв.; Березнівський, Вітковицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1567** (РИБ, XXXIII, 1255). **Завидовичі** (*Zawidowicze*); Льв.; Городоцький, Завидовицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1443** (AGZ, XIV, 76). **Замисловичі** (*Замисловици*); Жт.; Олевський, Замисловицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1581** (ŽDz, XX, 38); **1545** (Арх., IV, I, 48). **Зашковичі** (*Zaskowicz*); Льв.; Городоцький, Завидовицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1377** (AGZ, II, 11). **Liubkowicze**; Снятин; **1550** (MRPS, V, II, № 5040). **Lubkowicze**; Овруч; **1731, 1729** (ЦДІАЛ, 201, IV, 523/35); **1618** (ŽDz, XXI, 246). **Любовичи**, х.; Ізяславський; **1911** (СпВолГ, 228). **Любовичі** (*Lubowicze*); Жт.; Малинський, Любовицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1600** (ŽDz, XXI, 38). **Мавковичі** (*Malkowycze*); Льв.; Городоцький, Керницька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1463** (AGZ, IX, 89). **Malewicz**; Олевська волость; **1599** (ŽDz, XXI, 413). **Malechowicze**; Львівський пов.; **1444** (AGZ, V, 145). **Малечковичі** (*Малечковичи, Маличковици, Maleczkowice, Maleczkowicze, Maleczkowycze*); Льв.; Пустомитівський, Солонківська с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1440** (AGZ, XIV, 15). **Malkowicze**; Коростень – Овруч; **1600** (ŽDz, XXI,

62). **Милошовичі** (*Myloschowicze*); Льв.; Пустомитівський, Семенівська с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1443** (AGZ, XIV, 77). **Милянновичі** (*Milanowicze*); Вл.; Турійський, Милянновичівська с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1511** (AS, III, 90). **Мирковичі** (*Mirkowicze*); Луцький пов.; **1596** (СРУкр., 414); **1545** (Пам., IV, II, 83, 112). **Мировичі** (*Mirowicze*); Вл.; Турійський, Кульчинська с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1478** (AS, III, 15). **Нагуєвичі** (*Nahujowicze*); Льв.; Дрогобицький, Нагуєвицька сільрада; **2011** (ЕД УАТУ); **1430** (AGZ, XI, 397). **Nyesznamirouicze**; Жидачів ?; **1446** (AGZ, XIV, 203). **Нижанковичі** (*Nyezankowycze*); Льв.; Старосамбірський, Нижанковицька селищна рада; **2011** (ЕД УАТУ); **1464** (AGZ, XIII, 448 – 449). **Ніговичі** (*Nyehnowicze*); Льв.; Мостиський, Зав'язанцівська с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1450** (AGZ, XIII, 303). **Ніжиловичі** (*y Nezhilowichochъ*); Кв.; Маркарівський, Ніжиловицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1415** (АЗР, I, 37). **Осталовичі** (*Gostalowiczi*); Льв.; Перемишлянський, Осталовицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1442** (AGZ, XIV, 62). **Радовичі** (*Radowickiej*); Вл.; Турійський, Туличівська с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1531** (AS, II, 374). **Радовичі** (*Rodowiczi*); Вл.; Іваничівський, Радовичівська с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1519** (**1579**) (Арх., VIII, IV, 347). **Утіховичі** (*Vsuechowycze*); Льв.; Перемишлянський, Осталовицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1467** (AGZ, XV, 74). **Дорогиничі** (*Dorohiniocze*); Вл.; Локачинський, Дорогиничівська с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1545** (Пам., IV, 2, 113 – 114). **Radynnice**; Поділля – Бар; **1664** (AGZ, XXI, 396). **Radniczi**; Руське воєвод.; **1565** (АДГВК, 900).

Фактичний матеріал викликає певні роздуми щодо шляхів формування ойконімів на **-ович-і** // **-евич-і, -инич-і**: 1) ці географічні назви могли творитися від патронімів в однині, що містили суфікси **-ович** // **-евич, -инич**, потім відбувалося розширення фіналлю **-і**, яка надавала патронімові плюральну форму і одночасно трансформувала власну назву в апелятив, який вказував на групу нащадків, що мали спільного предка, відповідно іменувалися однаковим патронімом. Усі ці міркування найбільше стосуються тих ойконімів, в основі яких лежать повні слов'янські композитні та християнські особові назви. Адже саме від таких основ могли творитися патроніми на **-ович** // **-евич, -инич**; 2) що ж до ойконімів, утворених від скорочених та ускладнених суфіксами композитів та відапелятивних власних назв (що найчастіше вже були прізвиськами, а не іменами), то очевидним є те, що за допомогою “скам'янілих” формантів **-ович-і** // **-евич-і, -инич-і** творилися загальні назви груп нащадків (прямих і непрямих), які мали зв'язок із предком, що “увіковічнися” в твірній основі спочатку в апелятиві назви групи його дітей, а після онімізації за суміжністю цієї загальної назви, – і в ойконімі; 3) історичні фіксації ойконімів на **-ович-і** // **-евич-і, -инич-і** свідчать, що очевидним був значний відсоток назв, які маючи чимало паралельних варіантів, творилися цілком формально. В одному випадку назви на **-ович-і** // **-евич-і, -инич-і** асоціювалися із “патронімійністю” (бо паралельними були теж плюративи, але відродинні назви, наприклад, **Меленевичі** (*Мелени, Meleniach*) **1848, 1838** (ВТК Вол., 18);

1706 (Арх., IV, II, 357); 1692 (Арх., VI, I, 315); 1688 (Арх., III, II, 172); 1543, 1529, 1514 (Арх., VI, I, 7), а в інших вони семантично пов'язувалися із посесивністю (бо в паралелях маємо присвійні форми назв, наприклад, **Меленевичі** (*Meleniowsczyzna*); Коростень; 1848, 1838 (ВТК Вол., 18); 1706 (Арх., IV, II, 357); 1692 (Арх., VI, I, 315); 1688 (Арх., III, II, 172); 1543, 1529, 1514 (Арх., VI, I, 7). **Ущаровичі** (*Uszczarów, Uszczarach, Uszczarowiczy, Uszczarowicze*); Коростень; 1712 (Арх., IV, I, 371); 1617 (Арх., IV, I, 70); 1714, 1547, 1546, 1535 (Арх., IV, I, 29); 1494 (Арх., IV, I, 11). **Довмонтовичі** (*Dowmantow, Dowmontowicze*); Чорнобиль; 1618 (*ŽDz*, XXI, 207); 1585 (Арх., VII, III, 289 – 290).

Саме такий формальний шлях творення пройшли ойконіми на **-ович-і** // **-евич-і, -инич-і**, що засвідчені на сучасному етапі і на тих територіях, де ці формації не є характерними (напр., **Голубієвичі**; Кр.; Компаніївський, Голубієвицька сільрада; 2011 (ЕД УАТУ).

II. Посесивно-патронічний. Виокремлюємо цю групу назв, враховуючи семантику мотивувальної бази ойконімів. На основі цього виділяємо:

• назви на **-ович-і** // **-евич-і, -инич-і**, твірні основи яких містять антропоніми-прізвиська відапелятивного походження. Сюди ж, очевидно, можна було б долучити і значну частину відкомполітичних утворень, серед яких було і є чимало прізвищевих назв. Вагомим аргументом на користь посесивності таких географічних назв є те, що в суфіксальній частині маємо присвійні суфікси перед патронічними, що дає можливість стверджувати попередню належність групи людей тій особі, назва якої є в твірній основі ойконіма. Наприклад, люди, які працювали на *Шишка* чи *Глушка*, бо у них була земля, набували назви *Шишкові* чи *Глушкові* люди, однак з часом зв'язок втрачався між назвою групи людей та першоносієм оніма, і на перший план виходила сема "група людей", за якою традиційно, можливо, формально, закріпився формант **-ич(і)**: **Шишковичи**; Володимир-Волинський; 1490 (AS, I, 91). **Глушкевичи** (*H(u)szkiewiczzy*); Олевськ – р. Уборть; поч. XIX ст. (ГОВГ, 37 – 38); 1552 (Арх., VII, I, 150). Територія України репрезентує значний пласт таких ойконімів: **Балаховичі** (*Bołochowicze*); Рв.; Володимирецький, Балаховицька с/р; 2011 (ЕД УАТУ); 1577 (*ŽDz*, XIX, 46). **Bodenkowicze** (*Bodynkowicze*); Остер; 1624 (*ŽDz*, XXI, 354, 363); 1579 (Арх., VII, III, 26). **Борщовичі** (*Borschowycze*); Льв.; Пустомитівський, Борщовицька с/р; 2011 (ЕД УАТУ); 1442 (AGZ, XIV, 61 – 62). **Брюховичі** (*Bruchowicze*); Вл., Голобський; 2001 (ІСОУ, 245); 1519 (Теод., I, 177). **Брюховичі** (*Brzuchowicze*); Льв.; Перемишлянський, Брюховицька с/р; 2011 (ЕД УАТУ); 1469 (*ŽDz*, XVIII, I, 23). **Брюховичі**, смт (*Brzuchowicze*); Льв.; м. Львів, Шевченківський, Брюховицька селищна рада; 2011 (ЕД УАТУ); 1454 (AGZ, XIV, 401). **Буньковичі** (*Bunkowycze*); Льв.; Старосамбірський, Великосушицька сільрада; 2011 (ЕД УАТУ); 1508 (*ŽDz*, XVIII, I, 112). **Вовковичі** (*Wolkowicze*); Локачі; поч. XIX ст. (ГОВГ, 32 – 33); 1475 (AS, III, 14). **Волчищовичі** (*Wolciszewicze*); Др., Судово-Вишнянський; 2001 (ІСОУ, 245); 1439 (AGZ, XIII, 73). **Вуйковичі**

(*Vikowicze*); Льв.; Мостиський, Твіржанська с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1360** (MRPS, IV, III, Дод, № 207). **Гиновичі** (*Hynowicze*); Тр.; Бережанський, Жуківська с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1456** (AGZ, XIX, 495). **Hitkowiczi**, дво-рище до с. Угриничі (*Hitkowicz*); Камінь-Каширський; **1598** (Пам., III, II, 160). **Гладковичі** (*Hladkowicze*); Жт.; Овруцький, Гладковицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1545** (Арх., IV, I, 44). **Глуховичі** (*Gluchowycz*); Льв.; Пустомитівський, Чижиківська с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1442** (AGZ, XIV, 55). **Глушкевичи** (*Hl(u)szkiewicz*); Олевськ — р. Уборть; поч. XIX ст. (ГОВГ, 37 — 38); **1552** (Арх, VII, I, 150). **Голдовичі** (*Holtowice*); Льв.; Жидачівський, Черноострівська с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1460** (Гал. л., 533). **Голосковичі** (*Holoskowycze*); Льв.; Бродівський, Пониковицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1515** (ŽDz, XVIII, I, 157). **Голубиєвичі** (*Голубієвичи*); Жт.; Народицький, Межиліська с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1496** (АЗР, I, I, № 129, 158). **Городиловичі** (*Hrodyłowycze*); Жовкла — Сокаль; **1934** (ПШ, 38); **1462** (AGZ, XIX, 332). **Нрыbowiczy**; Володимир; **1848, 1838** (ВТК Вол, 14); **1663** (Арх, VII, III, 154); **1577** (ŽDz, XIX, 67). **Грибовичі Великі** (*Grybowicze*); Льв.; Жовківський, Грибовицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1440** (AGZ, XIV, 2). **Грибовичі Малі** (*Grybowicze*); Льв.; Жовківський, Грибовицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1578** (ŽDz, XVIII, I, 76). **Hussacowycze**; Мостиська; **1523** (MRPS, IV, I, 4106); **1504** (AGZ, XVIII, 465); **1438** (AGZ, XIII, 60). **Дідовичі** (*Дидовичи*); Жт.; Новоград-Волинський, Дідовицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1597** (ЦДІАК, XXII, I, 10/41). **Дідовичі** (*Diedowicze*); Вл., Киверцівський; **2001** (ІСОУ, 242); **1578** (Пам., III, 2, 27). **Добаневичі** (*Dobanyewicze*); Судова Вишня; **1934** (ПШ, 110); **1301** (AGZ, I, 5). **Dołobowice** (*Dolobowycze*); Рудки; **1650** (ЦДІАЛ, X, I, 248/29); **1468** (AGZ, XIII, 560). **Drobyschewicze**; Бар — Поділля; **1469** (ŽDz, XVIII, I, 41 дод.). **Дроздовичі** (*Drozdwowicze*); Льв.; Старосамбірський, Дроздовицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1436** (AGZ, XIII, 5). **Дроздовичі** (*Drosdwowicze*); Льв.; Городоцький, Галичанівська с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1391** (ЗНТШ, LXIII, 6). **Дядьковичі** (*Дядковичи*); Рв.; Дубенський, Сатіївська с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1531** (AS, III, 381). **Дядьковичі** (*Дядковичи*); Рв.; Рівненський, Дядьковицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1490** (Пам., I, 2, 1 — 4). **Зубковичі** (*Zubkowiczach*); Жт.; Олевський, Зубковицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1509** (Арх., VIII, IV, 289). **Кличковичі** (*Клечковичи*); Вл., Мацеївський; **2001** (ІСОУ, 243); **1511** (AS, III, 90). **Козаровичі** (*Козаровичи*); Кв.; Вишгородський, Козаровицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1532** (Клеп., 366). **Кокоревичи**; Локачі; **1569** (ЦДІАК, XXVI, I, 1/405). **Kołaczkowcze** (*Colaczkowicze*); Коломия — р. Чорнява; **1579** (АВАК, XIV, 103); **1469** (ŽDz, XVIII, I, Дод. 38). **Колбаєвичі** (*Kolbaiowice*); Льв.; Самбірський, Чайковицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1445** (AGZ, XIV, 192). **Комаровичі** (*Комаровичи*); Льв.; Старосамбірський, Новоміська с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1361** (АДГВК, 790); **1361** (Інкін, 363). **Konkolowicze**; Городок — Комарно; **1456** (AGZ, XIX, 491). **Коростовичі** (*Korostowicze*); І-Фр.; Галицький, Коростовичівська с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1535, 1407** (AGZ, VII, 50). **Крисовичі** (*Crzischowicze*); Льв.; Мостиський, Крисовицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ);

1440 (AGZ, XIII, 91). **Кричевичі** (*Krexzewiczy*); Вл.; Ковельський, Кричевичівська с/р; 2011 (ЕД УАТУ); 1453 (РИБ, XXVII, 97). **Kuchaiowice** (*Kuchajowicze*); Львів — Зубра; 1612 (ЦДІАЛ, X, I, 46/1605); 1446 (AGZ, XIV, 209). **Куликовичі** (*Kulikowicze*); Вл.; Маневицький, Куликовичівська с/р; 2011 (ЕД УАТУ); 1577 (ŽDz, XIX, 46). **Куровичі** (*Curowicze*); Льв.; Золочівський, Куровицька с/р; 2011 (ЕД УАТУ); 1443 (AGZ, XIV, 112). **Łajanowice**; Скала — Подільське воєвод.; 1570 (ЦДІАЛ, 159, VIII, 840/275). **Lethnyowicze**; Подільська земля; 1484 (MRPS, I, № 1659). **Letowicze**; Кременець; 1662 (Арх., VII, III, 143). **Leschcowicze**; Збруч; 1448 (AGZ, V, 163). **Лисовичі** (*Liszowycze*); Льв.; Стрийський, Лисовицька с/р; 2011 (ЕД УАТУ); 1497 (MRPS, II, № 1093). **Макалевиці** (*Моколевичи*); Жт.; Радомишльський, Макалевицька с/р; 2011 (ЕД УАТУ); 1415 (АЗР, I, 38). **Маковичі** (*Моковичи*); Вл.; Турійський, Маковичівська с/р; 2011 (ЕД УАТУ); 1570 (ŽDz, XIX, 24); 1449 (РИБ, XXVII, 111). **Маневичі**, смт (*Маневичи*); Вл., Маневицький; 2001 (ІСОУ, 242); 1543 (AS, IV, 353). **Мармушовичі** (*Marmużewice*), тепер Андріївка; Буськ; XVII — XVIII ст. (Скочиляс, 85, 283); 1499 (AGZ, XIX, 455 — 457). **Мишковичі** (*Myschkowicze*); Тр.; Тернопільський, Мишковицька с/р; 2011 (ЕД УАТУ); 1469 (ŽDz, XVIII, I, Дод. 31). **Мишковичі** (*Myszkowicz*); Жт.; Овруцький, Піщаницька с/р; 2011 (ЕД УАТУ); 1617 (ŽDz, XXI, 592). **Молошковичі** (*Moloczkowycze*); Льв.; Яворівський, Бердихівська с/р; 2011 (ЕД УАТУ); 1456 (AGZ, II, 152). **Морозовичі** (*Mrozowice*); Льв.; Старосамбірський, Торчиновицька с/р; 2011 (ЕД УАТУ); 1442 (Proch., 92). **Motowilowice** (*Motyłowicze, Мотоловичи*); Житомир; 1604 (ŽDz, XXI, 467); 1581 (ŽDz, XX, 36); 1471 (Арх., VII, II, 8). **Мужиловичі** (*Muzyłowicze*); Жт., Ярунський; 2001 (ІСОУ, 243); 1577 (ŽDz, XIX, 44). **Мужиловичі** (*Muschilowicz*); Льв., Яворівський; 2001 (ІСОУ, 243); 1386 (ЗНТШ, LI, 7 — 8). **Musciowicze**; Золочів — Броди; 1613 (ЦДІАЛ, X, I, 47/625); 1578 (ŽDz, XVIII, I, 64). **Muchojedowicze** (*Muchojedowicze, Мухождовичи*); Овруч; 1602 (ŽDz, XXI, 66); 1581 (ŽDz, XX, 42); 1522 (ЛМ, I, 1039). **Orizkowicze** (*Orzeszkowicze*); Жидачів; 1506 (MRPS, III, № 2763); 1428 (MRPS, IV, III, Дод. 626). **Пацковичі** (*Poczkowicze*); Льв.; Старосамбірський, Дроздовицька с/р; 2011 (ЕД УАТУ); 1361 (AGZ, I, 6). **Пикуловичі** (*Pyekulowice*); Льв.; Пустомитівський, Пикуловичівська с/р; 2011 (ЕД УАТУ); 1449 (AGZ, XIV, 278). **Пинезевичі** (*Pieniazewicze*); Жт., Малинський; 2001 (ІСОУ, 242); 1600 (Dz, XXI, 62). **Пироговичі** (*Pirohowicze*); Кв.; Іванківський, Прибірська с/р; 2011 (ЕД УАТУ); 1552 (Арх., VII, I, 588). **Плешевичі** (*Plesewicz*); Льв.; Мостиський, Поповицька с/р; 2011 (ЕД УАТУ); 1385 (AGZ, VII, 34). **Раневичі** (*Raniewicze*); Льв.; Дрогобицький, Раневицька с/р; 2011 (ЕД УАТУ); 1409 (AGZ, IV, 74). **Рыггаревичи** (*Ritterowicze*); Самбір; 1867 (ПШ, 89); 1392 (MRPS, IV, III, Дод. 360). **Роговичі** (*Rohowicze*); Хм.; Полонський, Роговичівська с/р; 2011 (ЕД УАТУ); 1662 (Арх., VII, III, 128). **Роговичі** (*Ro(h)owicze*); Вл.; Локачинський, Козлівська с/р; 2011 (ЕД УАТУ); 1505 (АЛМ, № 709). **Rozdyłowyczi** (*Rodzalowicze*); Рудки — Самбір; 1867 (ПШ, 70); 1469 (ŽDz, XVIII, I, Дод. 4). **Русовичі**

(*Rusowicze*); Вл.; Іваничівський, Морозовичівська с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1570** (ŽDz, XIX, 23); **Сновидовичі** (*Сновидовичи, Snowidowicze*); Рв.; Рокитнівський, Сновидовицька с/р; **2001** (ІСОУ, 242); **1545** (Арх., IV, I, 48). **Старовичі** (*Starowiczy*); Кв.; Іванківський, Оливська с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1552** (Арх, VII, I, 150). **Стрільковичі** (*Strezelikowicze*); Лв.; Самбірський, Стрільковицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1390** (AGZ, VI, 2). **Supronkowce** (*Suprunkowice*); Кам'янець-Подільський; **1616, 1615, 1443** (ŽDz, V, 20); **1392** (ŽDz, V, 21 – 22). **Сусідовичі** (*Sanszyedowicze*); Лв.; Старосамбірський, Сусідовицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1442** (AGZ, XIII, 118). **Тамановичі** (*Tamanowycze*); Лв.; Мостиський, Мишлятицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1408** (AGZ, IV, 15). **Tarhanowice** (*Tharhanowicze*); Самбір; **1711** (ЦДІАЛ, XIV, I, 259/273); **1469** (ŽDz, XVIII, I, Дод. 10). **Тишевичі** (*Tyssewicz*); Хм.; Ізяславський, Тишевицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1583** (ŽDz, XIX, 134). **Тишковичі** (*Тишкевичи, Tyszkiewicze, Tyszkowicze, Тишковичи, Ђышковичи, Tyszkowice*); Вл.; Іваничівський, Грядівська с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1368** (ЦДІАЛ, 201, 4-6, 246/2 зв.). **Тишковичі** (*Teszkowycze*); Лв.; Мостиський, Хідновицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1441** (AGZ, XIII, 104), **Торчиновичі** (*Torczynowycze*); Лв.; Старосамбірський, Торчиновицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1495** (Інкін, 151). **Трушевичі** (*Truschowicze*); Лв.; Старосамбірський, Трушевицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1465** (AGZ, XIII, 462). **Tuzanowicze** (*Tuzanowicze*); Жидачів; **1468** (AGZ, XV, 88). **Турковичі** (*Турковичи, Turkowicz, Туриковичи*); Рв.; Дубенський, Птицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1545** (Пам., IV, 2, 204). **Туровичі** (*Turowice*); Вл.; Турійський, Милянновичівська с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1511** (AS, III, 90). **Turczynowicze**; Київське воєвод.; **1581** (ŽDz, XX, 42). **Ушковичі** (*Ustkowicze*); Лв.; Перемишлянський, Ушковичівська с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1395** (AGZ, II, 36). **Чайковичі** (*Czajkowice*); Лв.; Самбірський, Чайковицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1397** (AGZ, X, 2). **Чижевичі** (*Czyzowicze*); Лв.; Мостиський, Раденицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1449** (AGZ, XIII, 290). **Czykołowicze** (*Чикаловичь*); Чорнобиль; **1855, 1848, 1838** (ВТК К., 2); **1778** (Арх, V, II, 1, 303); **1628** (ŽDz, XX, 75); **1567** (РИБ, XXXIII, 1236). **Чикаловичі** (*в Чикаловичахъ*); Глухів; **1683** (ОЧЕ, VII, 303). **Чоповичі**, смт. (*w Czopowiczach*); Жт.; Малинський, Чоповицька селищна рада; **2011** (ЕД УАТУ); **1769, 1664, 1524** (АВАК, VI, 491). **Чорношовичі** (*Czernuszowicze*); Лв.; Пустомитівський, Чорнушовицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1454** (AGZ, XIV, 405). **Czubarowicze**; Гусятин; **1516** (MRPS, IV, II, № 10944); **1469** (ŽDz, XVIII, I, Дод., 56). **Schankowicze**; Терехівля — Збараж; **1527** (MRPS, IV, I, № 5198). **Szerszniewicze** (*Szerszniewiczzy*); Овруч — Коростень; **1602** (ŽDz, XXI, 71, 90); **1552** (Арх, VII, I, 150). **Шишковичі**; Володимир-Волинський; **1490** (AS, I, 91). **Szmankowice** (*Schmankiwicze*); Чортків — Скала; **1485** (MRPS, I, № 1803). **Щуровичі** (*Szczurowycze*); Лв., Радехівський; **2001** (ІСОУ, 244); **1505** (MRPS, III, № 2144). **Юшковичі** (*Iuschcowicz*); Ходорів; **1938** (ЛІШ, 60); **1441** (AGZ, XIV, 24). **Бабиничі** (*Babinicze*); Жт.; Народицький, Закусилівська с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1552** (Арх., VII, I, 496). **Balincze** (*Balenicze*); Коломия — р. Чернява; **1579** (ŽDz, XVIII, I, 103;

1444 (AGZ, V, 130). **Vobyenycze** (*Bambenicze*); Бучач — р. Стрипа; 1530 (MRPS, IV, II, № 15693; AGZ, II, 68, 69). **Вилоничі** (*Wieluniczy*); Добромиль; 1934 (ПШ, 95); 1407 (АДГВК, 807). **Вичиничі** (*Wiczinizce*); Теробовл. пов.; 1566, 1565 (Ж, I, 151); 1469 (ŽDz, XVIII, I, дод. 49). **Крухиничі** (*Kryuchyniczy*); Вл.; Локачинський, Крухиничівська с/р; 2011 (ЕД УАТУ); 1449 (РИБ, XXVII, 107). **Лисиничі** (*Lysznicze*); Лв.; Пустомитівський, Лисиничівська с/р; 2011 (ЕД УАТУ); 1442 (AGZ, XIV, 61). **Мединичі** (*Medinicza*); Лв.; Дрогобицький, Меденицька селищна рада; 2011 (ЕД УАТУ); 1395 (AGZ, III, 112). **Оргиничі**; Лв.; Дрогобицький, Бистрицька с/р; 2011 (ЕД УАТУ); 1495 (Інкін, 151). **Czemierzynce** (*Czemierzynce*); Перемишляни; 1578 (ŽDz, XVIII, 66); 1389 (AGZ, II, 32). **Шоломиничі** (*Salomonicze*); Лв.; Городоцький, Шоломиничівська с/р; 2011 (ЕД УАТУ); 1437 (AGZ, XIII, 36);

- сюди зараховуємо назви, що вказували на загальну належність людей, їхнє соціальне походження. Їх зафіксовано небагато: **Бискупичі Малі**, тепер Панаївка (*Biskupicze Male, Biskupicze*); Володимир — Волинь — р. Студянка; 1678 (Арх., VII, III, 173); 1577 (ŽDz, XIX, 68 — 69). **Бискупичі Руські** (*Biskupiczy-Ruski, Biskupiczy ziemi*), суч. Нехвороща; Локачі — р. Луга; 1911 (СпВолГ, 24); 1501-1516 (Арх., VII, I, 14). **Бискупичі Шляхетські**, суч. Соснина (*Biskupicze, Biskupiczy*); Володимир; 1765 (Арх., V, II, 1, 92); 1484 (АЛМ, I, 39). **Біскупичі**, тепер Березжанка (*Biskupiczy, Biskupicze*); Луцьк; поч. XIX (ГОВГ, 25); 1662 (Арх., VIII, III, 130); 1545 (Пам., IV, 2, 78). **Княжичі** (*Knyaziczy*); Кв.; Києво-Святошинський, Княжицька с/р; 2011 (ЕД УАТУ); 1415 (АЗР, I, 38). **Княжичі** (*Knyaziczy*); См.; Ямпільський, Княжицька с/р; 2011 (ЕД УАТУ); XVI ст. (ОЧЕ, VII, 353). **Ольжичі**, в околиці с. Літки (*Olyziczy*); Остер — Городець; 947 (Лавр., I, 25). **Холопичі** (*Cholopiczy*); Вл.; Локачинський, Холопичівська с/р; 2011 (ЕД УАТУ); 1577 (ŽDz, XIX, 66). **Пановичі** (*Panowicz*); Тр.; Підгаєцький, Гнильченська с/р; 2011 (ЕД УАТУ); 1395 (MRPS, IV, III, Дод. 376). **Підцаревичі** (*Podczarewicze*); Вл., Колківський; 2001 (ІСОУ, 242); 1583 (ŽDz, XIX, 89). **Поповичі**, до с. Топорова (*Popowiczy*); Лв., Буський; 2001 (ІСОУ, 244); 1546 (Арх. Сб., I, 109). **Поповичі** (*Popowicze*); Вл.; Ковельський, Поповичівська с/р; 2011 (ЕД УАТУ); 1545 (Пам., IV, 2, 77, 187). **Поповичі** (*Popowicz*); Лв.; Мостиський, Поповицька с/р; 2011 (ЕД УАТУ); 1385 (AGZ, VII, 34). **Роровичі**; Житомирський пов.; 1552 (Арх, VII, I, 151). **Хлопчичі** (*Chlorczycze*); Лв.; Самбірський, Новосілко-Гостиннівська с/р; 2011 (ЕД УАТУ); 1360 (АДГВК, 785).

III. Катоїконімно-патронімний. Загальні назви мешканців за місцем проживання, катоїконіми, в українській мові творяться за допомогою визначених суфіксів, зокрема й **-ич(і)**. Відтопонімні утворення на **-ани, -ичі, -ці** могли бути колективно-територіальними прізвиськами, які вживалися в плюральній формі [10: 154]. Серед них виділяємо:

- загальні назви жителів, що утворилися від гідроніма чи ойконіма: **Bahawicze** (*Bahawicze*); Кам'янець-Подільський — р. Баговиця

(СГУ, 28); **1540** (MRPS, IV, III, № 20420); **1469** (ŽDz, XVIII, I, 52). **Бзовичи**; Зборів, коло с. Бзовиця (пор., *Бзинка*; СГУ, 47); **1546** (Арх. Сб., I, 114). **Жеревичі**, очевидно суч. Жерев (*Жеревцы, Zerewies, Zere[wi]cze, Zerew, Zorowcze*); Овруч — р. Жерев (СГУ, 195); **1838, 1848** (ВТК Вол., 17); **1778** (Арх., V, II, 1, 294); **1628** (ŽDz, XX, 69); **1607** (ŽDz, XXI, 96); **1581** (ŽDz, XX, 43). **Креховичі** (*Crechouycz*); І-Фр.; Рожнятівський, Креховицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1469** (ŽDz, XVIII, I, Дод. 35) < Крехів (УкрАТП, Др, 265; Лв. 566). **Обуховичі** (*Обуховичи, Obuchowicz*); Кв.; Іванківський, Обуховицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1552** (Арх., VII, I, 588) < *Обухів* (УкрАТП: Вн., 640; Кв., 1270; См., 1926). **Przegnoiovice**; Городок — Львів; **1658** (ЦДІАЛ, X, I, 74/345). < *Перегноїв // Прогноїв* (УкрАТП: Лв., 465). **Почаєвичі** (*Poczajowicze*); Лв.; Дрогобицький, Почаєвицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1409** (AGZ, IV, 73) < *Почаїв* (УкрАТП: Тр., 1419). **Сарновичі** (*Сарновичи*); Жт.; Коростенський, Сарновицька сільрада; **2011** (ЕД УАТУ); **1545** (Арх., IV, I, 49) < *Сарни* (УкрАТП: Вн., 838, Лв., 863; Рв., 1884, 1949). **Tyszowice** (*Thisszowicze*); Старий Самбір; **1716** (ЦДІАЛ, XIII, I, 1075/1884); **1649** (ЦДІАЛ, XIII, I, 1069/342); **1473** (AGZ, XVII, 91) < *Тиса* (СГУ, 564). **Thysmyenycze**; Івано-Франківська; **1448** (MRPS, I, 43) < *Тисмениця* (УкрАТП: Стн., 877). **Тустановичи** (*Thustanowicze*); Дрогобич — Самбір; **1855** (ПШ, 83); **1387** (MRPS, IV, III, Дод. 323) < *Тустань* (УкрАТП: Стн., 390). (do) **Czerniehowicz** (*we Czernihowcach*); Овруча — р. Норинь; **1696** (Арх., III, II, 334); **1694** (Арх., I, IV, 96) < *Чернігів // Чернихів* (УкрАТП: Чрг., 1; Др., 722; Тр., 304). **Czartkowicze**; Тереховля; **1522** (MRPS, IV, II, № 13353) < *Чортків* (УкрАТП: Тр., 3). **Chołmowiczach**; Луцький пов.; **1679, 1677** (Арх., VII, III, 244) < *Холм* (суч. Польща). **Шишоровичі** (*Szechrowicze*); Лв.; Мостиський, Маломокрянська с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1396** (AGZ, II, 38) < *Шешори // Шишори* (УкрАТП: Стн., 493).

• загальні назви жителів за ознакою місця проживання: **Бережиче** (*Berezycze*); Любешів — р. Стохід; **1646** (АВАК, XXVIII, 238); **1555 — 1556** (ПКПК, 81). **Brzesnycze**; Самбір; **1521** (MRPS, IV, I, № 3925). **Berezowicze**; Коростишів; **1618** (ŽDz, XXI, 217, 228, 258, 274). **Березовичі** (*Березовичь*); Вл.; Володимир-Волинський, Березовичівська с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1287** (Іпат., II, 215). **Berestowicze**; Костопіль; **1765** (Арх., V, II, 1, 74). **Боровичі** (*Borowicze*); Вл.; Маневицький, Боровичівська с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1570** (ŽDz, XIX, 9). **Боровичі** (*Боровичи*); См.; Середино-Будський, Кривоносівська с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1654**, АЮЗР (X, 824). **Боровичі**; Черкаси; **1644** (ГУК, 59). **Вербиці** (*Wierbicz*); Чрг.; Ріпкинський, Вербицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1583** (ŽDz, XIX, 148). **Вербиці**; Луцький пов.; **1576** (СРУкр., 372). **Горбовичі** (*Horbowicze*); Кв.; Києво-Святошинський, Шпитківська с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1624** (ŽDz, XXI, 373). **Горбовичи**; Кременецький пов.; **1650** (Арх., III, IV, 404). **Дубовичи**, с.; Глухівський пов.; **1799 — 1801** (ОЛУ, 151). **Dubovycze**; Калущ; **1515** (ŽDz, XVIII, I, 169). **Zablotowicze** (*Zablothwicz*); Жидачівський повіт; **1612** (ЦДІАЛ, X, I, 46/1099); **1469** (ŽDz, XVIII, I, дод. 20). **Заворичі** (*Zaworzycze*); Кв.; Броварський, Заво-

рицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1616** (Арх., VII, I, 306). **Заворичи**; Козелецький пов.; **1799 – 1801** (ОЛУ, 133); **1691** (ГУК Переяслав, 13). **Zadubrouicze**; Коломия; **1548** (MRPS, V, II, № 4583). **Żamostyczi**; Київ; **1713** (ЦДІАК, II, I, 15/55). **Zaprudyczy** (*Запрудниччи*); Овруцький пов.; **1602** (ŽDz, XXI, 447); **1571** (СРУкр., 44); **1499** (АЗР, I, 195). (z) **Zarudzies**; Коростень; **1609** (ŽDz, XXI, 550). **Лановичі** (*Łanowyczi*); Льв.; Самбірський, П'яновицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1425** (AGZ, XIX, 573). **Лісовичі** (*Лесевичи*); Кв.; Таращанський, Лісовицька с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1665** (АЮЗР, VI, 25). **Łuczycze**; Корець; **поч. XIX ст.** (ГОВГ, 12 – 13); **1765** (Арх., V, II, 1, 73). **Łuczycze** (*Luczycze*); Сокаль; **1751** (ЦДІАЛ, II, I, 219/157); **1495** (AGZ, XIX, 434). **Луциці** (*Łuczycze*); Луцьк; **поч. XIX ст.** (ГОВГ, 25); **1437** (АЛМ, № 6). **Ostrowice**; Сокаль; **1787** (ЦДІАЛ, XIX, XIX, 117). (z) **Olchowicz**; Подільська земля; **1469** (ŽDz, XVII, I, Дод. 46). **Ясеничі** (*Jasieninicz*); Рв.; Рівненський, Верхівська с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1545** (Пам., IV, 2, 81, 105). **Jasienice** (*Jassyenice*); Дрогобич – Турка; **1629** (ЦДІАЛ, ф. 13, оп. 1, 1072/378); **1436** (AGZ, XIII, 14). (we) **Jaszniczach** (*Jasienice*); Київське воєвод. – Іванків – поблизу р. Здвижа; **1652** (ЦДІАК, ф. 11, оп. 1, 14/341 зв); **1581** (ŽDz, XX, 41);

- загальні назви жителів, похідні від назв, що вказували на найдавніші племінні оселі або на пізніші селища полонених чи добровільних переселенців [5: 45]: **Ляховичи**; Київська земля; **1590** (ЦДІАК, XI, I, 2/8 зв). **Liachowicze**; Порицьк – р. Луга; **1545** (Пам., IV, 2, 23, 114). **Ляховичи Зарічны** (*Lachowice Zarieczne*); Стрий; **1863, 1861** (ЛШ, 56, 57); **1819 – 1820** (ЙФМ, 186); **1785 – 1788** (ЙФМ, 186). **Lachovice Podgorne**; суч. Зарічне, Льв., Жидачів; **XVII – XVIII ст.** (Скочилияс, 93, 157, 301). **Ляховичи Подорожии** (*Lachowycze*); суч. Подорожне, Льв., Жидачів; Стрий – р. Ростак Великий; **1863, 1861** (ЛШ, 56, 57); **1819 – 1820** (ЙФМ, 186); **1785 – 1788** (ЙФМ, 186); **1650** (ЦДІАЛ, X, I, 246/489); **1515** (ŽDz, XVIII, I, 166). **Laszkowicze**; суч. Збруч, Хм., Кам'янець-Подільський; **XVII – XVIII ст.** (Скочилияс, 59); **1543** (MRPS, IV, III, № 21006). **Ляшковичі**; Самбір; **1282** (АДГВК, 746). **Полоничі** (*Polonycze*); Льв.; Буський, Задвірська с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1445** (AGZ, XIV, 171). **Połonicze**; Крем'янецький повіт; **1662** (Арх, VII, III, 168). **Убіжичі** (*Убъжичи*); Чрг.; Ріпкинський, Красківська с/р; **2011** (ЕД УАТУ); **1644** (ОЧЕ, VI, 133).

Універсальна категорія числа зумовила формування апелятивів та пропріативів як *singularia tantum*, так і *pluralia tantum*, однак на рівні загальної назви число пов'язане з граматичним та семантичним значенням, а для онімів на сучасному етапі – це лише формальний вияв множини, який зберігає зв'язок із апелятивом тільки у спільній парадигмі. Однак глибшу спорідненість між загальною назвою і онімом демонструють ойконіми на *-ичі* як одні з найархаїчніших типів слов'янських географічних назв. Це, очевидно, насамперед, пов'язане з тим, що вони творилися лексико-семантичним способом від апелятивів на *-ич(і)* за відповідною схемою (ім'я батька, родоначальника,

патрона > назва нащадків > назва території, на якій вони живуть), що і зумовило їх назву — патронімні. Натяки про такі відношення спостерігаємо (дуже рідко) і в сучасній мікротопонімії.

Загальномовні процеси, що пов'язані з суфіксом **-ичь**, зумовили формування ойконімів на **-ичі** за новими схемами, бо з'явилися інші мотивувальні бази та змінювалися суспільно-історичні умови їх появи. Одні географічні назви, що містили відсубстантиви на **-ич**, зберегли свою патронімійність (власне-патронімні), інші — розширившись присвійними суфіксами, частково переходять у посесивно-патронімну групу, а ще одні — катойконімно-патронімні, що вказують на походження і співвідносяться з апелятивами на **-ич**, виокремлюються в третю групу. Отже, посесивно-патронімний та катойконімно-патронімний номінативно-семантичні типи “продовжили життя” патронімним назвам на **-ич(і)**. Таке розмежування в назвах на **-ичі** призвело і до омонімії (**-ичі** та **-ич(і)** в їх трактуванні. У цьому випадку проявляється зв'язок з апелятивами, які вживаються в однині і в множині: власна назва (патронім) *Антонович* > назва родини *Антоновичі* > назва села *Антоновичі*. Такий спосіб творення характерний для відродинних ойконімів на **-и/і**, які експліцитно належать до пізнішого історичного періоду, тому ймовірно, шлях до формування ойконіма такий: власна назва (патронім) *Антон* > *Антонові* нащадки > *Антоновичі* (колектив) > назва села *Антоновичі*. Однак не можна категорично заперечувати і перший варіант, бо назви на **-ичі** творилися і в пізніший період, коли міг спрацьовувати і формальний спосіб творення, за аналогією. Таким прикладом можуть слугувати й омонімні назви на **-ани**, які кваліфікуються в одному випадку як відродинні (**-ани**), а в іншому — як відетнонімні (**-ани**). Таку омонімію на рівні ойконімів експлікуємо апелятивним рівнем, на якому числові пари є закономірними, тому географічні назви на **-и/і**, які граматично й семантично дуже близькі до апелятивних плуративів, й зумовили омонімію на рівні ойконімів на **-ичі**.

СКРОЧЕННЯ НАЗВ ОБЛАСТЕЙ

Вл.	— Волинська	Пл.	— Полтавська
Вн.	— Вінницька	Рв.	— Рівненська
Др.	— Дрогобицька	См.	— Сумська
Дц.	— Донецька	Стн.	— Станіславська
Жт.	— Житомирська	Тр.	— Тернопільська
І-Фр.	— Івано-Франківська	Хм.	— Хмельницька
Кв.	— Київська	Хрк.	— Харківська
Лв.	— Львівська	Чрг.	— Чернігівська
Мк.	— Миколаївська		
Од.	— Одеська		

1. *Азарх Ю.С.* О грамматических и лингвогеографических различиях имен нарицательных и собственных с омонимичными суффиксами // Ономастика и грамматика. — М., 1981. — С. 5 — 29.
2. *Бучко Д.Г.* Відродинні ойконіми польсько-українського пограниччя // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2004. — Вип. 34. — Ч. 11. — С. 154 — 164.

3. Бучко Д.Г. Украинские топонимы на -івці, -инці: Автореф. дисс. ...канд. филол. наук. — Львов, 1972. — 22 с.
4. Васильев В.Л. Архаическая топонимия Новгородской земли (древнеславянские деантропонимые образования). — Великий Новгород, 2005. — 467 с.
5. Гумецька Л.Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XVII століть / Л.Л. Гумецька. — К., 1958. — 298 с.
6. Заимов Й. Заселване на българските славяни на Балканския полуостров. Проучване на жителските имена в българската топонимия / Й. Заимов. — София, 1967. — 352 с.
7. Есперсен О. Философия грамматики. Имена собственные. — М., 1958. — 404 с.
8. Корепаинова А.П. Топо- і гідронімічні типи pluralia tantum басейну Десни (в межах України) // Ономастика. — К., 1966. — С. 96 — 104.
9. Купчинський О.А. Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень (географічні назви на -ичі). — К., 1981. — 251 с.
10. Поротников П.Т. Групповые и индивидуальные прозвища в говорах Талицкого р-на Свердловской области // Антропонимика. — М., 1970. — С. 150 — 154.
11. Потєбня А. Значенія множественнаго числа въ русскомъ языкѣ. Отдѣльный оттискъ изъ “Филологическихъ Записокъ”. — Воронеж, 1888. — 76 с.
12. Роспод С. Структура и стратиграфия древнерусских топонимов // Восточнославянская ономастика. — М., 1972. — С. 9 — 89.
13. Суперанская А.В. Типы и структура географических названий (На материале топонимии СССР) // Лингвистическая терминология и прикладная топономастика. — М., 1964. — С. 59 — 118.
14. Шпербер В. Функция множественного числа при образовании сербо-лужицких названий местностей // IV Международный съезд славистов. — М., 1962. — Т. II. — С. 456 — 457.
15. Bal J. „Niemytowowane” pluralis niektórych nazw terenowych // Onomastica. — Wrocław etc., 1963. — Rocznik VIII, Zeszyt 1 — 2. — S. 171 — 194.
16. Górniewicz H. Rodowe nazwy miejscowe Łużyc. Symbolae philologicae in honorem Vitoldi Taszycki. Prace komisji językoznawstwa, Nr. 17. — Wrocław etc., 1968. — S. 97 — 105.
17. Dejna K. Terenowe nazwy śląskie // Onomastica. — Wrocław, 1956. — Rocznik II, Zeszyt I. — S. 103 — 126.
18. Lubaś W. Słowotwórstwo południowosłowiańskich nazw miejscowych z sufiksami -ci, -ovci, -inci itp. — Katowice, 1971. — 202 s.
19. Rospond S. Patronimiczne nazwy miejscowe na Śląsku. — Wrocław, 1964. — 215 s.
20. Rospond S. Klasyfikacja strukturalno-gramatyczna słowiańskich nazw geograficznych. — Wrocław, 1957. — 73 s.
21. Rospond S. Stratygrafia słowiańskich nazw miejscowych. Próbný atlas toponimastyczny / Stanisław Rospond. — Wrocław etc., 1974. — 238 s.
22. Taszycki W. W sprawie pochodzenia nazw miejscowych typu Konary, Kuchary, Piekary itp. // Rozprawy i studia polonistyczne. T. I: Onomastyka. — Wrocław etc., 1958. — S. 174 — 177.

ДЖЕРЕЛА

- АВАК Акты, издаваемые Виленской археографической комиссией. — Вильно, 1867– 1912. — Т. II — XXXVI.
- АДГВК Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII — першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. — Львів, 2004. — 1286 с.
- АЗР Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. — СПб., 1846. — Т. I — V.
- АЛМ Акты литовской метрики, собранные Ф.И. Леонтовичем. — Варшава, 1896 — 1897. — Т. I. — Вып. 1 — 2. — 200 с.
- Арх. Архив Юго-Западной России, издаваемый Временной комиссией для разбора древних актов. — К., 1859 — 1914. — Т. I — XXXV.

- АЮЗР Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. — СПб., 1863 — 1892. — Т. I — XV.
- ВТК Вол. Военно-топографическая карта Волынской губернии. 1838 — 1848 гг. — М., 1855. — 32 с.
- ВТК К Военно-топографическая карта Киевской губернии. 1838 — 1848 гг. — М., 1856. — 8 с.
- ГОВГ Генеральное описание Волынской губернии. Карта Волынской губернии двенадцати поветов. (Поч. XIX ст.). — Фотокопія № 1721 — IV. Наукова бібліотека державного університету ім. Івана Франка у Львові.
- ГУК Кривошея В. Генеалогія українського козацтва. Нариси історії козацьких полків. — К., 2004. — 395 с.
- ГУК Переяслав Кривошея В. Генеалогія українського козацтва. Переяславський полк. — К., 2004. — 418 с.
- ЕД УАТУ Електронний довідник. Україна. Адміністративно-територіальний устрій. <http://gska2.rada.gov.ua/pls/z7502/a002>
- Ж Жерела до історії України-Руси. — Львів, 1895–1903. — Т. I — VII.
- ЗНТШ Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка.
- Ипат. Ипатьевская летопись. — В кн.: Полное собрание русских летописей. — СПб., 1843. — Т. II. — 1045 с.
- Інкін Інкін В. Сільське суспільство. Галицького Прикарпаття у XVI — XVIII століттях: історичні нариси. — Львів, 2004. — 420 с.
- ІСОУ Бучко Д. Інверсійний словник ойконімів України. — Люблін, 2001. — 326 с.
- ЙФМ Йосифінська (1785–1788) і Францисканська (1819–1820) метрики. Перші поземельні кадастри Галичини. Показчик населених пунктів. — К., 1965. — 356 с.
- Клеп. Клепатский П.Г. Очерки из истории Киевской земли. — Т. 1. Литовский период. — Одесса, 1912. — 477 с.
- Лавр. Лаврентиевская летопись. — В кн.: Полное собрание русских летописей. — СПб., 1846. — Т. I. — 496 с.
- ЛШ Schematismus... archidiaeceseos metropolitane graeco-catholicae Leopoliensis pro anno Domini 1861. — Leopoli, 1861; Schematismus... Metropolitan-Consistorium untersteher den Volksschulen für das Jahr 1863. — Lemberg, 1863. Шематизм архидієцезії греко-католицької Львівської на рік 1882. — Львів, 1882; Шематизм Львівської архієпархії на рік 1931 — 1932. — Львів, 1931. — 336 с.
- ОЛУ Описи Лівобережної України кінця XVIII — початку XIX ст. — К., 1997. — 325 с.
- ОЧЕ (Гумилевский Ф.). Историко-статистическое описание Черниговской епархии. — Чернигов, 1873 — 1874. — Т. VI — VII.
- Пам. Памятники, изданные Временной комиссией для разбора древних актов. — К., 1848–1859. — Т. I — IV.
- ПШ Schematismus... diaeceseos Premisliensis pro anno Domini 1856. — Premisliae, 1856; Схиматисм... епархии перемыской на год... 1868. — Перемишль, 1867; Шематизм... злучених епархій перемиської, самбірської і сяноцької на рік... 1934. — Перемишль, 1934. — 180 с.
- РИБ Русская историческая библиотека. Литовская метрика. — Пб., 1903. — Т. XX; СПб., 1910. — Т. XXVII; Юрьев, 1914. — Т. XXX; Пг., 1915. — Т. XXXIII.
- СГУ Словник гідронімів України. — К., 1979. — 780 с.
- Скочиляс І. Генеральні візитації Київської унійної метрополії XVII — XVIII століть. Львівсько-Галицько-Кам'янецька епархія. Т. 2: Протоколи генеральних візитацій. — Львів, 2004. — 720 с.
- СпВолГ Списокъ населенныхъ мість Волынской губернии. Изданіе Волынскаго Губернскаго Статистическаго Комитета. — Житомиръ, 1911. — 454 с.

- СПКО Список поселень Київської округи. — К., 1926. — 124 с.
- СРУкр. Селянський рух на Україні 1569 — 1647 рр. Збірник документів і матеріалів. К., 1993. — 535 с.
- ССМ Словник староукраїнської мови XIV-XV ст. — К., 1977-1978. — Т. I — II.
- СШ Шематизм... єпархії станіславівської на рік... 1931. — Станіславів, 1931. — 194 с.
- Теод. Теодорович Н.И. Вольнь в описании городов, местечек и сел... Житомирский уезд, Новгород-Вольнский уезд, Овруцкий уезд. — Почаев, 1888. — Т. I. — 431 с.; Ровенский уезд, Острожский уезд, Дубенский уезд. — Почаев, 1889. — Т. 2. — С. 434–1120; Кременецкий и Заславский уезды. — Почаев, 1893. — Т. 3. — 687 с.
- Укр. АТП Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 вересня 1946 року. — К., 1947. — 1064 с.
- Фаріон Фаріон І. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII — початку XIX століття (з етимологічним словником). Львів, 2001. — 371 с.
- ЦДІАК Центральний державний історичний архів України у Києві.
- ЦДІАЛ Центральний державний історичний архів України у Львові.
- AGZ Akta Grodzkie i Ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie. — Lwów, 1869 — 1935. — Т. I — XXV.
- AS Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie. — Lwów, 1890. — Т. 3. 556 s.; 1890. — Т. 4. — 647 s.; 1910. — Т. 6. — 305 s.
- MRPS Matricularum Regni Poloniae summaria... — Warszawa, 1905–1908. — Pars. I–V.
- Proch. Materiały archiwalne wyjęte głównie z Metryki Litewskiej od 1348 do 1697 roku. Wydał A. Prochaska. — Lwów, 1890. — 200 s.
- SORG Special-Orts-Repertorium von Galizien. — Wien, 1893. — 816 s.
- ŹDz Źródła dziejowe. — Warszawa, 1877–1897. — Т. V–XXII.

Zorjana Kupchynska (Lviv)

ARCHAIC PLACE NAMES ENDING IN “-ИЧИ” IN THE SYSTEM OF PLURATIVES

Place names ending in ‘-ичі’ demonstrate deep kinship dealing with the category of number concerning appellative and a Proper name. General language processes correlating with suffix ‘-ич’ have caused place names formation according to different patterns i.e. some of them have preserved their patronymity (patronyms proper), others partially have transferred into possessive — patronymic group and still others have become demonym — patronymic ones. Such differentiation in the names ending in ‘-ичі’ has led to homonymy (-ичі та -ич(i)) which greatly depends on the category of number.

Key words: category of number, place names ending in ‘-ичі’, Pluralia tantum names.

УДК 811.161.2'367

Ніна Яценко (м. Київ)

ПЕРЕКЛАДНЕ ТЕРМІНОЗНАВСТВО В УКРАЇНІ КІНЦЯ ХХ — ПОЧАТКУ ХХІ ст.

У статті проаналізовано досягнення українського термінознавства на початку ХХІ ст. в перекладному аспекті; наукові дослідження покласифіковано за напрямками: лексико-семантичний, герменевтичний, стандартизації та гармонізації, перекладу й термінографії, інформаційних технологій та комп'ютеризації, когнітивний.

Ключові слова: *перекладне термінознавство, науково-технічний переклад, калькування, трансформаційний переклад, фаховий текст, стандарт.*

Перекладне термінознавство — розділ термінознавства, що займається вивченням закономірностей перекладу окремих терміносистем з однієї мови на іншу в його різноманітних виявах, досліджує міжмовні відповідники термінів, а також механізми та способи досягнення різних типів еквівалентності терміносистем текстів оригіналу й перекладу. В українській мові було проведено дослідження термінологій різних галузей знань для з'ясування їх функціонування у науково-технічному перекладі в окремих мовах. Це, зокрема, дослідження Е.Ф. Скороходька “Питання перекладу науково-технічної літератури” [27], З.М. Булат “Питання синонімії науково-технічних термінів-словосполучень (на матеріалі англійської й американської літератури з залізничного транспорту)” [3] (порівняльний аспект), І.В. Корунця “Контрастивна типологічна характеристика форм субстантивних словосполучень англійської та української / російської мов” [15] (типологічний аспект), А.В. Бородіної “Структура сучасної англійської ботанічної термінології” [2] (структурний аспект), Т.Г. Винниченко “Характер функціонування термінологічної лексики у системі підмов” [6], Д.І. Квеселевича “Інтеграція словосполучення у сучасній англійській мові” [12] (семасіологічний аспект), О.І. Павлової “Лексемні і фраземні засоби термінологічної номінації (на матеріалі англійської автомобільної терміносистеми)” [23], І.В. Корунця “Теорія і практика перекладу” [16], Ф.А. Циткіної “Термінологія і переклад” [30].

© Н.О. ЯЦЕНКО, 2012

У мовознавчих дослідженнях початку ХХІ ст. детально розглянуто основні лінгвістичні проблеми та суспільні функції науково-технічного перекладу, чинники, які на нього впливають, способи творення та перекладу термінів досліджених українських і зарубіжних терміносистем. Питання перекладу в термінознавстві стало на порядку денному після того, як українська мова почала набувати реального статусу державної мови. Це викликало дискусії щодо основних засад перекладу іншомовних термінів. Починаючи з 90-х рр. ХХ ст. в українському перекладному термінознавстві актуалізуються нові напрями досліджень, зокрема, лексико-семантичний, герменевтичний, нормоцентричний, термінографічний, інформаційно-технологічний, когнітивно-дискурсивний.

Лексико-семантичний аспект найпотужніше представлений у роботах таких дослідників як М.Б. Білан, Л.І. Вергун, Т.Р. Кияк, П.А. Матюша, А.Д. Олійник, К.С. Французова.

На сучасному етапі інтенсифікації співробітництва між військовими інституціями України та Франції значно зросли обсяги перекладу військових статутних документів сухопутних військ збройних сил Франції, що спричинило вивчення трансформаційних процесів під час перекладу військової документації. Цій проблемі присвячене дослідження М.Б. Білан, у якому детально проаналізовано лексико-семантичні трансформації термінологізації та спеціалізації. Домінування термінологізації дослідник пояснює вживанням досить великої кількості загальноновживаних слів і словосполучень, які в перекладі відтворюються лише за допомогою термінологічних одиниць. Відносно високий відсоток використання спеціалізації М.Б. Білан пояснює розбіжностями семантики вихідної лексичної одиниці та одиниці мови перекладу, що призводить до додавання в трансляті додаткових уточнювальних елементів, тобто спеціалізації значення. Детермінологізація та деспеціалізація виявилися найменш уживаними специфічними трансформаціями, а тенденція до застосування деспеціалізації прямо протилежна іншим типам трансформацій [1: 13 – 14].

Терміносистема освіти, а, ширше, освітня лексика, поряд з терміносистемами права, державного управління та іншими, належить до сфер, розбіжності між якими досить істотні, а це, безумовно, викликає особливий інтерес перекладознавців. До вирішення цієї проблеми в аспекті з'ясування перекладної взаємовідповідності англійської та української освітньої лексики, наявності та ступеня адекватності перекладних відповідників досліджуваної лексики, зіставлення лексико-семантичних полів як цілісних систем у перекладознавчому плані Л.І. Вергун. Опрацьовуючи методику перекладознавчого дослідження лексико-семантичних полів "освіта" двох мов, суттєво відмінних своїм складом та змістом, дослідниця виділяє три типи пар — лексичних корелятивів: 1) пари, конституенти яких мають подібне фонографічне оформлення, а також однакову етимологію (переважно запозичення з латини чи грецької мови); 2) пари, конституенти яких мають різне вербальне

оформлення, а їхні семи частково подібні; 3) лексеми, що не мають відповідника за відсутності референта в цільовій мові або за відсутності стисло вербального оформлення для позначення наявного референта. Труднощі перекладу освітньої лексики англійської та української мов, зазначає Л.І. Вергун, зумовлені не лише різними етапами розвитку та становлення освітньої термінології двох мов, а й ступенем її лексикографічного опрацювання у США, Великобританії та Україні [5].

Комунікативний аспект на тлі лексико-семантичного науково-технічного перекладу розкриває Т.Р. Кияк, зазначаючи, що в текстах головна інформація передається за допомогою одиниць спеціальної мови. Саме тут реалізується прагнення термінів до однозначності, стилістичної нейтральності, повноти номінації тощо, що викликає найбільші труднощі перекладу пов'язані не з перекладом окремих термінів, які зафіксовані у термінологічному словнику, а з передаванням точного змісту кожної фрази, якому далеко не завжди відповідає дослівний переклад. Для цього необхідне деяке знання предмета, про який ідеться. На думку мовознавця, окрім професійних функцій, цільових установок, важливо враховувати два абсолютно різних види перекладу – усний і письмовий, кожний з яких можна поділити на підвиди, що передбачає розрізнення таких видів робіт: 1) письмовий переклад науково-технічної літератури і документів з іноземних мов на мову рідну; 2) письмовий переклад науково-технічної літератури і документів з рідної мови на основні західноєвропейські; 3) усні переклади “з листа” для спеціалістів; 4) усний переклад на переговорах, у роботі комісій, на виставках; 5) усний переклад на конференціях, семінарах, симпозіумах. Дослідник порушує також проблему якості та обсягу перекладу, що залежать від запиту споживачів – інженерно-конструкторського персоналу, наукових співробітників, керівників підприємств, експертів, інформаційних працівників, залежно від потреб яких можна розрізняти переклади: детальний, повний (відповідає тексту оригіналу), адекватний, з особливим наголосом на термінологічні одиниці, такий, що передає зміст оригіналу, має загальноприйняту в мові перекладу термінологію і відповідає нормам мови науково-технічної літератури, якою виконується; фрагментарний, неповний, з точним перекладом лише найважливіших для споживачів місць. Важливим питанням перекладу, вважає Т.Р. Кияк, є термінологічна орфографія, яка передбачає врахування ступеня уживаності того чи того варіанту в конкретній терміносфері певного періоду, що зафіксовано найновішими спеціальними термінологічними словниками. Автор дослідження зосереджує увагу на моделюванні процесу перекладу, адже різні види перекладу потребують різного передавання семантики термінологічної одиниці, врахування поділу одиниць науково-технічного тексту на вузькоспеціальну лексику, периферійну термінологію, загальнонаукову термінолексику і загальнонавчальні слова. Актуальними є загальні практичні рекомендації дослідника щодо перекладу термінів [13].

У контексті розширення міжнародної співпраці виникає потреба вивчення теоретичних і практичних засад перекладацької діяльності в галузі військової справи. У цьому напрямі видається актуальною систематизація лексико-семантичних перекладацьких трансформацій та українських відповідників франкомовних і румуномовних назв військових структур. Аналізуючи різні трансформації, П.А. Матюша розрізняє: генералізацію-конкретизацію, логічний розвиток для надання перекладу прийнятної для мови-реципієнта форми, що супроводжується додаванням чи вилученням окремих слів (одиниць інформації) та синонімічними й антонімічними замінами. Дослідник вважає, що найпоширенішими при перекладі романських військових ергонімів є, передусім, прийоми конкретизації (уживання гіпоніма) та додавання окремих слів; генералізація (уживання гіпероніма), синонімічні заміни, а також подекуди вилучення окремих слів також слугують потребам українських перекладачів, проте меншою мірою [17].

Типологічним різновидам термінологічного перекладу, щоправда, в дещо іншій площині, присвячене дослідження А.Д. Олійника, в якому автор розрізняє чотири основні види перекладу мікроекономічних термінів: *пряме запозичення, калькування, трансформаційний переклад та описовий (deskриптивний) переклад*. Найвагоміше значення має трансформаційний переклад з елементами прямого запозичення. Зіставлення термінологічних еквівалентів мікроекономічного терміна в кількох європейських мовах має перевагу перед орієнтацією виключно на окремо взятую мову через те, що таке зіставлення дає змогу вибрати найоптимальніший відповідник. Дослідник пропонує шкалу оцінювання адекватності різних термінологічних варіантів за критеріями однозначності, відсутності експресії, стислості, системності, повноти вираження, дериваційної спроможності, мовної коректності, що може допомогти у визначенні термінологічної норми. А.Д. Олійник розробляє також поняття еквівалентності оригіналу й перекладу в їх співвідношенні із поняттями адекватності, релевантності, інваріантності тощо. Комунікативна еквівалентність перекладного тексту стосовно оригіналу, вважає дослідник, забезпечується виконанням таких основних вимог: текст перекладу має в максимальному обсязі передавати зміст оригіналу, відповідати нормам мови перекладу, термінологічний корпус економічного тексту мовою оригіналу (L_1) за своїм обсягом і семантичним навантаженням має цілковито відповідати термінологічному корпусові тексту мовою перекладу (L_2). Виконання зазначених вимог часто пов'язане з подоланням різних об'єктивних труднощів: відсутністю відповідних понять у мові перекладу (що призводить до матеріальних запозичень), різною довжиною термінів у L_1 та L_2 , невідповідністю в семантичному навантаженні термінів-корелятів тощо. Саме тому можна говорити про різний ступінь адекватності передавання інформації. Не оминув своєю увагою дослідник і проблему можливих способів уніфікації та стандартизації мікроекономічної термінології, зокрема послідовність процедури впорядкування та стандартизації

терміна, яка повинна складатися з таких етапів: відбір термінологічного корпусу з тексту, розмежування термінів на специфічні та загальнонаукові, розроблення чіткої дефініції термінів, відбір з-поміж груп термінів-синонімів рекомендованого автором варіанта, підбір до терміна-стандарта еквівалентів кількома мовами західноєвропейського ареалу [21].

К.С. Французова, аналізуючи корпоративні терміни, реалії та символи, а також спеціальні корпоративні терміни й терміни-жаргонізми, зазначає, що вимоги до перекладу термінів доповнюються вимогами до перекладу жаргону, професіоналізмів, а також метафор, алюзій, реалій, символів, які слугують підґрунтям корпоративних термінів-жаргонізмів. Розробляючи типологію корпоративних текстів і текстів корпоративної тематики, дослідниця звертає увагу на основні труднощі відтворення в таких текстах корпоративного лексикону. До першої групи труднощів відтворення корпоративного лексикону К.С. Французова відносить: проблеми перекладу, властивості лексичним і фразеологічним одиницям корпоративного дискурсу; труднощі перекладу, пов'язані з відтворенням корпоративних термінів; відсутність двомовних корпоративних словників; наявність частково адекватних словникових відповідників; можливість омонімії. До другої групи труднощів віднесено проблеми перекладу корпоративного лексикону, обумовлені типом корпоративного терміна; труднощі перекладу скорочених корпоративних термінів; розбіжності у значеннях у словниках загальної лексики й спеціалізованих словниках, а також випадки подібності цих одиниць до корпоративного сленгу. Труднощі перекладу корпоративних термінів-жаргонізмів пов'язані з необхідністю збереження, з одного боку, термінологічних ознак лексичних одиниць, а з другого — розмовності. Крім того, є труднощі, пов'язані з розбіжностями лексичних значень у різних лінгвокультурах і трактуванням корпоративного терміна-жаргонізму через інший корпоративний термін-жаргонізм. Найпоширенішими способами і прийомами перекладу корпоративних термінів у внутрішньокорпоративних текстах, вважає дослідниця, є еквіваленти, варіантні відповідники й перекладацькі трансформації та комбінаторні способи перекладу, у корпоративних текстах змішаного типу — варіантні відповідники та перекладацькі трансформації [29].

На герменевтику тексту звернули свою увагу такі дослідники як О.О. Мушніна, П.В. Демешко, О.Г. Павлова, К.С. Макеєв, Н.С. Руденко, Г.С. Соловей.

Мова науково-технічної літератури відрізняється від мови художньої прози певними лексичними, граматичними та стилістичними особливостями. Недостатнє порівняльне вивчення граматичних особливостей перекладу українською мовою англomовної науково-технічної та художньої прози спонукало мовознавців до вивчення цієї проблеми, зокрема до вивчення перекладу граматичних форм і конструкцій у зіставленні з їхніми оригіналами. Так, О.О. Мушніна зазначає, що серед морфологічних труднощів перекладу науково-технічних та художніх текстів

значної уваги заслуговують особливості відтворення форм числа іменників, передачі значень означеного та неозначеного артиклів, відтворення прислівників на **-ly** та форм наказового способу дієслова. Синтаксичні особливості перекладу англійської науково-технічної та художньої літератури дослідниця аналізує на рівні словосполучень (препозитивних дво- й багатокомпонентних атрибутивних груп) та речень (синтаксичних структур, зокрема речень з агентивним підметом, вираженим іменником-неістотою, суб'єктно-предикативних інфінітивних зворотів, каузативних конструкцій, абсолютних зворотів та емпатичних конструкцій). О.О. Мушніна робить висновок, що співвідношення форм однини та множини іменників у мовах оригіналу й перекладу не є однаковим при зіставленні науково-технічних і художніх текстів; здебільшого форми числа англійських та українських іменників збігаються, причому в науково-технічному перекладі відсоток збігу вищий, ніж у художньому перекладі; неозначений та означений артиклі в більшості досліджених випадків перекладу безпосередньо не перекладаються, що є частішим у перекладі науково-технічних текстів; значення артикля передається здебільшого за допомогою зміни порядку слів; серед прийомів перекладу двокомпонентних атрибутивних груп частотнішими в науково-технічному перекладі є перестановка означального та означуваного компонентів, компресія та декомпресія, а частотнішими в художньому перекладі — морфологічні трансформації, перестановка членів означального компонента, іменникове словосполучення, прикладка, аналогічна атрибутивна група, дієприкметниковий зворот, підрядне означальне речення, описовий переклад; в обох видах перекладу більшість англійських речень за агентивним підметом, вираженим іменником-неістотою, відтворюється без зміни їх синтаксичної структури. Певні проблеми викликає переклад суб'єктно-предикативних інфінітивних зворотів залежно від форми (активної чи пасивної) дієслова-присудка. Аналіз перекладів дозволив дослідниці рекомендувати як найчастотніший спосіб перекладу речень з пасивною формою дієслова використання складнопідрядного речення, що ним зазвичай більше (на 23,6%) користуються перекладачі науково-технічних текстів [20].

Проблему *визначення перекладацьких стратегій (релевантності розуміння смислу тексту перекладу, тотожності комунікативних впливів на адресатів оригіналу й перекладу)* на матеріалі німецьких та філософських текстів XX ст. досліджено у праці П.В. Демешко [8], в якій зацентровано увагу на розмитості меж досліджуваної термінології, невизначеності відповідних термінів і понять, на відсутності однозначних дефініцій для термінів, що значно ускладнює переклад філософських текстів. Дослідниця зазначає, що виявлення характеру філософського терміна як звичайного слова в особливій функції визначає стратегію перекладу та конкретні перекладацькі рішення. Проведений аналіз перекладів філософських текстів XX ст. дозволив виявити таку закономірність: ключові для тексту терміни (такі, що входять до термінологічного каркасу тексту) перекладач намагається

відтворити послідовно адекватно й точно, тоді як уживані кілька разів у тексті терміни — досить вільно. Це підтверджує суб'єктивний характер перекладу як герменевтичної процедури розуміння та інтерпретації оригіналу й ревербалізації його смислу в тексті перекладу. Для оцінювання послідовності відтворення термінів під час перекладу дослідниця вводить поняття інтратекстуальної та інтертекстуальної термінологічної (не)гомогенності, тобто послідовності у вживанні одного терміна в перекладі для передавання одного терміна в тексті оригіналу, причому аналіз гомогенності може здійснюватися як на інтра-, так і на інтертекстуальному рівнях. Проведене дослідження показало, що українські переклади німецьких філософських текстів ХХ ст. термінологічно негомогенні на інтертекстуальному рівні (йдеться про вживання різних термінів для передавання того самого терміна в тексті оригіналу, що, на думку дослідниці, є наслідком відсутності систематичної програми з перекладу німецьких філософських творів, а також відсутності єдиної термінологічної бази даних [6]).

Чимало труднощів виникає і під час перекладу наукових термінів у художній літературі, оскільки засоби вираження, властиві мові науки, у художньому тексті змінюються, функції мовних одиниць у різному за жанром середовищі неоднакові. Власне практичному розробленню рекомендацій щодо перекладу термінів у художній літературі присвячена розвідка О.І. Павлової. Дослідниця зазначає, що, входячи до різних жанрів художньо-белетристичного стилю, термінологічна лексика набуває виразних стилістичних функцій, які повинен урахувувати перекладач, її використовують у прямому (у творах на відповідну тему) і переносному (як виразний зображальний засіб) значеннях. Термін зберігає свою номінативну функцію, але, поставлений у невідповідний контекст, може створювати комічний або іронічний ефект. Для перекладу термінів у художньому тексті, на відміну від наукового, здебільшого використовують терміни-еквіваленти, проте можливі й інші трансформації — заміна видового поняття родовим, синонімом, нульовий та описовий переклад. О.І. Павлова рекомендує звернути увагу ще на одну особливість перекладу терміна в науковому тексті — велику взаємозалежність його елементів. Автор уводить терміни з певною метою — створити цілісне сприйняття. Переклад термінів у художніх текстах не обмежений такими жорсткими вимогами, як у наукових працях, від еквівалента не вимагається гранична точність відповідності терміна. У перекладі художнього твору може бути кілька еквівалентів, якщо вони своєю різноманітністю не порушують логічності сприйняття. Термін у художній літературі — це в основному елемент стилю, основа створення художнього образу, проте це не означає, що перекладач може випустити термін або перекласти його нетерміном. Навіть близький за значенням синонім, який належить до терміносистеми іншої галузі науки або сфери життя, може порушити всю цілісність сприйняття художнього твору [24: 195–196].

Чималу увагу в українському перекладному термінознавстві початку ХХІ ст. приділено жанровим особливостям українського перекладу фахових текстів. У цьому напрямі активно працює К.С. Макеєв, який, досліджуючи жанрові особливості українського перекладу німецьких фармацевтичних текстів, порушує проблему аналізу засобів прагматичної адаптації перекладу [19]. Автор розглядає переклад фахових текстів як комплексне явище, яке передбачає не лише роботу з текстом оригіналу, а й вимагає залучення додаткових аспектів — знання фахової мови, усвідомлення особливостей інституційної комунікації, урахування того факту, що фаховим текстам більшою мірою властива деперсоніфікація автора, а також тих обставин, що є неоднаковими в різних країнах. Прагматична спрямованість текстів та коло адресатів тексту перекладу впливають на оформлення його лексичного, граматичного й семантичних рівнів. Під час роботи з фаховими текстами перекладач повинен ураховувати, що терміни підпорядковуються прагматичним відношенням, які в тексті оригіналу й тексті перекладу можуть бути різними, а також інтертекстуальний та власне перекладацький виміри термінологічної гомогенності задля передавання тексту мовою перекладу відповідно до його комунікативної мети [19: 4].

Способам та прийомам перекладу різних груп екологічної лексики, а також одиниць екологічної лексики різного статусу в спеціальних і неспеціальних текстах присвячене дослідження Н.С. Руденко [26], де здійснено аналіз текст-типологічної специфіки вживання екологічної лексики, зокрема в структурі словникової статті термінологічного словника з екології, анотації до наукової статті / дисертації, екологічного звіту, публіцистичної статті екологічної тематики й установлено найзначущіші перекладацькі критерії її відтворення. Важливими для перекладу словникової статті як найбільш жорстко детермінованого тексту, вважає дослідниця, є відтворення її інформативної функції; основною вимогою для перекладу анотації є збереження інформативності й термінологічності; у публіцистичних статтях екологічної тематики переклад семантики екологічних термінів зазнає певного послаблення, тому терміни часто супроводжуються додатковою оцінною, емоційною та образною лексикою. Проте основним завданням перекладу текстів усіх зазначених типів є збереження екологічної семантики. Н.С. Руденко зазначає, що переклад багатьох термінів широкої семантики та контекстуальна конкретизація значення часто вимагають ампліфікації / дописування; у перекладі екологічних термінів, що не мають словникових відповідників, домінує дескриптивна перифраза; екологічні символи у спеціальних текстах передаються переважно інваріантними чи варіантними відповідниками, дескриптивною перифразою, кальками різного типу або комбінованою реномінацією. Якщо у спеціальних текстах екологічні терміни перекладають переважно за допомогою інваріантних та варіантних відповідників, кальок, дескриптивних перифраз, то в неспеціальних текстах такі терміни (переважно це широко відомі терміни та зрозумілі нефахівцям) перекладаються за

допомогою еквівалентних чи варіантних словникових відповідників. З-поміж чотирьох типологічних різновидів екологічної лексики (терміни, реалії, символи, терміни-концепти) найменші труднощі при перекладі, зазначає дослідниця, викликають екологічні терміни, оскільки вони досить широко набувають статусу інтернаціональних або проходять процес кодифікації і, відповідно, одержують прямі відповідники. Головним завданням при перекладі екологічних реалій та екологічних символів є збереження їх поняттєвого компонента, з одного боку, та етноспецифіки (включаючи символічність) – з другого [26].

У дисертації Г.С. Соловей на матеріалі англо-українських, українсько-англійських перекладів політичних текстів різних типів (політична заява, політичне звернення, політична промова, політична стаття, політичний анекдот) запропоновано перекладознавчу класифікацію політичної лексики: (політичні терміни, політичні реалії, політичні символи), а також політичних новотворів (політичні новотвори-терміни, політичні новотвори-реалії, політичні новотвори-символи), серед яких розрізняються неологізми та okazіоналізми, оскільки для різних типів новотворів домінують різні способи перекладу [28]. У дослідженні зазначено, що кожна з груп політичної лексики передбачає різні перекладацькі стратегії і тактики – термінологізація/детермінологізація, збереження/втрата етноспецифіки, символізація/десимволізація, неологізація/втрата нелогічності тощо, що залежить від типу тексту, в якому вони функціонують. Ядерні політичні терміни переважно відтворюють за допомогою словникових відповідників (еквівалентних або варіантних) різними видами калькування; периферійні та маргінальні – за допомогою термінів-кальок, дескриптивних перифраз, комбінованої реномінації, реалій-кальок, варіантних та контекстуальних відповідників, лексико-семантичної трансформації, постійних відповідників, лексико-семантичної трансформації (модуляції), а також структурної транспозиції [28: 16].

Доволі важливою сьогодні є *проблема перекладу термінів у сфері технічного регулювання та стандартизації* з метою гармонізації міжнародних і європейських стандартів. У цьому *нормоцентричному аспекті* активно працюють М.Д. Гінзбург, І.П. Требульова та ін. Дослідники переконливо аргументують, що на сучасному етапі головне завдання державної політики України у сфері технічного регулювання та стандартизації – це запровадити досвід і досягнення розвинених країн у національну економіку та усунути технічні бар'єри на шляху українських товарів на світовий ринок. Зреалізувати це завдання можна лише, гармонізуючи національні стандарти з міжнародними та європейськими. М.Д. Гінзбург та І.П. Требульова на прикладі стандартів для нафтогазового комплексу зазначають, що кількість гармонізованих нормативних документів постійно зростає, проте якість значної частини українських версій цих документів не дуже висока. Основними причинами такої якості, вважають науковці, є сліпе калькування іншомовних конструкцій оригіналу із замінюванням англійських слів

українськими, уведення до стандартів замість правильних українських термінів-англіцизмів. Розкриваючи методіку перекладу міжнародних та європейських нормативно-правових документів, М.Д. Гінзбург та І.П. Требульова звертають увагу на той факт, що існує кілька видів перекладів: чорновий переклад (має неточності в термінології та стислі викладення), робочий переклад (повноцінний, стилістично грамотно відтворює зміст тексту оригіналу, проте має деякі неточності в термінології), переклад для опублікування (повноцінний, стилістично грамотний, правильно відтворює зміст тексту оригіналу НД, з точним застосуванням спеціальної термінології, відредагований науковим редактором, узгоджений із фахівцями). Гармонізований національний стандарт синтаксисом і термінологією має відповідати нормам української фахової мови, безумовно, зберігаючи при цьому ідентичність міжнародному (європейському) стандарту за технічним змістом. Гармонізуванню національних стандартів (на конкретну тему) з міжнародними або європейськими повинно передувати гармонізування відповідних міжнародних термінологічних стандартів і/або розроблення (переглядання) власних термінологічних стандартів, які сприятимуть встановленню єдиної загально визнаної системи українських науково-технічних термінів. У такій діяльності важливо поєднувати фахові знання з власне сучасними тенденціями розвитку української мови [7].

О.В. Перевозчикова, працюючи також над цією проблемою, у статті “Про досвід гармонізації міжнародних стандартів з інформаційних технологій” зазначає, що розроблення корисної та цілісної терміносистеми для всіх верств населення і фахівців (особливо апарата науки інформатики) — це надскладне завдання, розв’язати яке з початку 1990-х рр. намагаються кілька наукових шкіл, публікуючи термінологічні словники. На перший погляд термінологія з ІТ-стандартів здається не виваженою і сленговою, переважно запозиченою з англійської мови. Переклад українською мовою за правописними нормами зазвичай призводить до втрати значення, оскільки не англокалькована, а суто україномовна лексика буде не відповідником, а холостим дуплетом, який не сприймають ІТ-фахівці. Лише за останні 50 років відчувається вплив англійської науково-технічної мови, яку творять не випускники Кембриджа, а Гарварда та Стенфорда. Найпроблемніше завдання перекладу американських науково-технічних текстів пов’язано з формуванням українських відповідників для багатослівних дескрипторів. Тут нормативний список має бути точним і несуперечливим, оскільки прямо впливає на результати контент-аналізу, зокрема на якість інформаційного пошуку. Крім гармонізації міжнародних стандартів, є потреба у виваженій ІТ-системі, яку гостро відчувають розробники, що останнім часом проводять національно-українську локалізацію ІТ [25: 244].

Особливостям перекладу німецькомовних та англомовних законодавчих актів Європейського союзу українською мовою, зокрема у визначенні жанрової та лексико-семантичної специфіки юридичного пе-

рекладу термінів правового євролекту та проблематики їхньої лексичної гармонізації з метою створення перекладного німецько-англійсько-українського глосарію відповідних термінів присвячено працю Д.С. Касяненко [11]. Дослідниця значну увагу приділяє способам перекладу українською мовою німецьких термінів зі сфери європейського права, тенденціям відтворення безеквівалентних інтрагалузевих термінів, а також проблемам перекладу спеціальних термінів-абревіатур і термінів-акронімів, зосереджуючись на спробі впорядкування термінологічного апарату стрижневих понять, нормалізації термінології та її лексичної міжмовної гармонізації. *Лексичну гармонізацію* авторка розуміє як процес термінологічної роботи, спрямованої на забезпечення єдиної узгодженої системи понять і термінів на національному та міжнародному рівнях з урахуванням і мовних відмінностей, і позамовних чинників, з орієнтацією на мову-продуцента, одним із виявів якої є експліцитне записування за допомогою транскодування — транслітерації або транскрипції з урахуванням норм правопису мови-реципієнта [11: 10]. Наголошено, що юридичний переклад залежить від типу юридичного тексту та його жанру (переклад законів, інших нормативно-правових актів, міжнародних угод, конвенцій тощо), комунікативної ситуації (передавання значення в межах однієї правової системи або з однієї правової системи в іншу), функціонального призначення вихідного та цільового текстів (переклад з нормативною метою та з інформативною метою), статусу оригіналу та трансляту (офіційний чи неофіційний переклад). Гетерогенність європейської правової спільноти, філософсько-правові розбіжності національних правових систем держав-членів ЄС, їхні культурологічні відмінності, політика багатомовності, величезні обсяги перекладу законодавчих актів тощо, на думку Д.С. Касяненко, призводять до негативних наслідків контамінації правового євролекту невмотивованими термінами з англійської та французької мов, які ускладнюють і без того тернистий шлях перекладу юридичних текстів. Дослідниця зазначає, що поліфункційність юридичної мови проявляється в різних мовленнєвих жанрах, представлених юридичними текстами, зокрема жанрами законотворчості (тексти законотворчої діяльності), правозастосування (тексти правозастосувальної практики), юридичної публіцистики — тексти правової публіцистики, а також юридичної науки (тексти правової доктрини), характерною ознакою яких є функціонування великої кількості юридичних термінів-скорочень, номенклатурних одиниць та термінів-реалій ЄС метафоричного характеру, переклад яких потребує від перекладача особливої уваги [11: 12]. Найсуттєвішою перекладознавчою проблемою, вважає Д.С. Касяненко, є проблема уникнення міжмовної термінологічної інтерференції, практичний розгляд якої передбачає уведення поняття омонімії у німецькій та українській юридичних терміносистемах. Юридичний термін потрібно розглядати як лінгво-правовий феномен, а також урахувати факт нетиповості інтернаціональних терміноформ для таких функціональних стилів правничої мови ФРН як мова законів, процесуального пра-

ва, діловодства та їхньої типовості для аналогічних українських функціональних стилів мови права. Ця особливість потребує врахування у практиці перекладу й відображення у німецько-українських юридичних словниках [11].

Міжмовну термінологічну омонімію як *проблему термінографії і перекладу* (на матеріалі німецької та української юридичних терміносистем) детально вивчала О.А. Шаблій у контексті вивчення німецької мови як іноземної. Дослідниця запропонувала нові принципи укладання перекладних термінологічних словників навчального типу, зацентрувала увагу при перекладі юридичної термінології на явищі міжмовної термінологічної інтерференції, яка негативно впливає на прагматику перекладацького трансфера, розкрила суттєві культурноспецифічні розбіжності, зокрема розбіжності, які випливають з особливостей національних варіантів німецької мови (в ФРН, Австрії, Швейцарії) та деяких ареальних адміністративно-територіальних особливостей терміновживання (напр., баварських у ФРН). Зіставляючи німецьку (ФРН) та українську терміносистеми права, авторка дійшла висновку, що існує також такий параметр, як нетиповість інтернаціональних терміноформ (для більшості галузей німецької терміносистеми права) та їх типовість — для відповідних галузей української терміносистеми права. Цю особливість юридичної німецької мови, вважає О.А. Шаблій, потрібно враховувати у практиці перекладу і відбивати в німецько-українських словниках [32].

Проблемі створення програмних продуктів англо-українського перекладознавства присвячена дисертація Ю.К. Онищенко, у якій визначено загальний характер здійснення їх локалізації; розкрито основні тенденції і чинники, що впливають на виконання перекладів досліджуваного типу; виокремлено спільні й відмінні риси у терміносистемах англійської та української мов у сфері комп'ютерних технологій; проаналізовано способи відтворення спеціалізованої лексики програмних продуктів українською мовою. Ураховуючи той факт, що термінологічний апарат української мови у галузі комп'ютерних технологій перебуває на ранній стадії свого формування, постійно поповнюючись новими одиницями, дослідниця переконує, що якість наявних перекладів програмних продуктів з англійської мови є низькою, оскільки англійські терміни у сфері комп'ютерних технологій характеризуються високим рівнем метафоричності, багатозначності та омонімії, що в умовах послаблених зв'язків із контекстом створює додаткові труднощі під час добору перекладних відповідників, а отже, труднощі у локалізації комп'ютерної продукції пов'язані з необхідністю пристосування тексту перекладу до нових стандартів та норм цільової мови. Проте українська мова має достатні виражальні засоби для перекладу більшості термінів з англійської мови. Аналіз на структурному рівні дозволив дослідниці встановити, що терміни зі значенням процесу, дії в українській та англійській мовах утворюються переважно шляхом афіксації й основоскладання. Основна проблема перекладу й творення термінів комп'ютерних технологій українською

мовою полягає в доборі адекватного відповідника серед множини можливих функціональних варіантів, а також у врегулюванні та зменшенні інтерферентних впливів на формування термінології та стилістики україномовного дискурсу комп'ютерних технологій і програмного забезпечення [22].

Когнітивно-дискурсивний аспект у перекладному термінознавстві розглядають у своїх дослідженнях О.В. Бурда-Лассен, С.П. Запольських, Є.С. Мовчун.

Переклад як процес декодування ментальної ідентичності нації (на матеріалі українських і німецьких етнолексем міфологічного походження) досліджує О.В. Бурда-Лассен, яка до нових методів перекладу відносить калькування без втрати етнічного колориту, транскрипцію з елементами калькування, калькування з елементами тлумачення, створення неологізму шляхом okazіонального семантичного запозичення або створення okazіонального неологізму, введення етнолексеми міфологічного походження мови перекладу. Дослідниця використовує також відомі методи перекладу, зокрема транскрипцію з елементами тлумачення, або "комбіновану реномінацію", транскрипцію, контекстуальний переклад, пояснення, генералізацію, функціональний аналог, калькування. О.В. Бурда-Лассен зазначає, що міфологічна етнолексика складна для перекладу, оскільки здебільшого не має словникових відповідників [4].

Когнітивні аспекти перекладознавства в контексті вивчення національної специфіки історичних термінів у своїй дисертації розкриває С.П. Запольських [10]. У дослідженні йдеться про "інформативний" тип перекладу історичного дискурсу, який зумовлює виділення історичних термінів як компонентів, що посідають провідне місце в ієрархії текстових цінностей. Створення трансляту історичної розвідки визначається внаслідок двох стратегій: одна з них орієнтована на спосіб висловлювання, характерний для мови перекладу, і використовується для передавання загальних лексико-граматичних елементів; інша орієнтована на специфіку збереження особливостей вихідної форми висловлювання і доречна для передавання історизмів. Для оцінки якості перекладів головними критеріями є правильність відтворення термінології та національно-історичне забарвлення. Труднощі перекладу пов'язані із проблемою відтворення історичних реалій – термінів – ядерних компонентів мікрополів концепту "козацтво", оскільки вони належать до безеквівалентної лексики і мають яскраво виражені соціолокальні, хронологічні та соціокультурні компоненти у складі лексичного значення [Там само].

Опис умов вибору мовних засобів під час перекладу здійснює Є.С. Мовчун [18], акцентуючи увагу на лексико-граматичних особливостях фахової мови, на розбіжностях у терміносистемах двох лінгвокультурних спільнот та віднаходженні необхідних лексичних та синтаксичних засобів для перекладу німецьких фахових текстів українською мовою. Головне завдання перекладача, вважає дослід-

ниця, полягає в точному та коректному відтворенні фахової інформації з уніфікованим вживанням термінологічних одиниць. Труднощі, які виникають при цьому, пов'язані насамперед із демегафоризацією, описовим перекладом, коли метафора втрачає образність, а відтак і когнітивну функцію у тексті перекладу, значною кількістю запозичень з американської англійської мови. Під час перекладу, наголошує Є.С. Мовчун, перекладачеві важливо послідовно дотримуватися стратегії мінімалізації кількості запозичень в українських фахових текстах, зважати на послідовне вживання термінологічних одиниць та утримуватися від відтворення невиправданої дублетності; описовий переклад краще застосовувати для відтворення неологізмів та термінів, створених за англо-американськими словотвірними моделями; запозичення та калькування доцільні для заповнення прогалін у терміносистемах на початковому етапі, причому запозичення краще поєднувати з описовим методом. Водночас дослідниця констатує факт, що в перекладах німецьких фахових текстів з електронної комерції переважають перекладацькі трансформації з додаванням лексичних одиниць, що є наслідком вживання значної кількості англо-американізмів, саме тому перекладачеві випадає не лише забезпечувати якісний переклад, але й дбати про розвиток української терміносистеми у цій сфері та популяризувати українську мову в українському сегменті Інтернету [18: 15].

Фрагментарно лексико-семантичний та герменевтичний аспекти перекладного термінознавства представлено в працях М.М. Дудник, О.В. Константинової та О.П. Чердніченка.

Проблемі співвідношення денотативної і конотативної інформації під час перекладу (на матеріалі текстів публіцистичного стилю) присвячена праця М.М. Дудник, яка встановила, що, як в оригіналі, так і в перекладі, високоефективними засобами передавання конотативної інформації на лексичному рівні є одиниці різних термінологічних систем, тропи (гіпербола, літота, метафора, синекдоха) та стилістичні фігури (індивідуально-авторське образне порівняння, алюзія, антитеза, оксюморон, епітет), інформативність яких розширюється, конкретизується і стає зрозумілою для реципієнта лише шляхом встановлення стилістико-контекстуального та морфолого-синтаксичного взаємозв'язку з іншими інформативними елементами повідомлення. На цьому тлі дослідниця частково акцентує увагу на перекладі термінів залежно від їхнього лексичного оточення, у результаті чого вони можуть передаватися термінами-еквівалентами, термінами-аналогами, адекватними замінами [9].

О.В. Константинова порушує проблему калькування, тобто буквального перекладу елементів терміна з мови-продуцента на мову-реципієнта, як одного із засобів прагматичної адаптації. Серед запозичених термінів оподаткування дослідниця виділяє повні кальки, напівкальки або гібриди, трансформні запозичення [14].

На початку ХХІ ст. в Україні розширилися дослідження в галузі часткових теорій перекладу, що мало на меті визначення особливостей

перекладацької діяльності в конкретному жанрі. Цю проблему, зокрема, порушує О.П. Чередниченко, який зауважує, що розширення сфер застосування української мови вимагає реального вивчення термінологічних та лексикографічних проблем перекладу, оскільки запити суспільства вимагають укладання двомовних та багатомовних глосаріїв у різних галузях знань. Дослідник вважає, що переклади текстів сприяють вирішенню проблеми дефіциту термінів, термінологічних варіацій, зумовлених зокрема наявністю численних термінів іноземного походження (головним чином англо-американського), що є свідченням становлення української термінології, а отже, з'ясування співвідношення усталених та неусталених елементів. Дослідник акцентує увагу на тому, що відсутність стабільності в термінології заважає адекватному перекладові спеціалізованих текстів, саме тому метою термінологів і лексикографів є нормалізація національної термінології, уникнення занадто великої кількості іншомовних елементів [31].

Отже, комплексний аналіз досліджуваних терміносистем як української, так і інших мов дозволяє встановити міжмовні закономірності перекладу. Основою лінгвістичного зіставлення в термінознавстві є визначення тотожних і розрізнявальних ознак порівнюваних термінологічних елементів і терміносистем загалом. Саме порівняльне вивчення внутрішніх і зовнішніх відношень у структурах різноманітних термінологій допомагає глибше проникнути в суть специфіки кожної терміносистеми.

1. Білан М.Б. Лексико-семантичні трансформації у військовому перекладі (на матеріалі статутних матеріалів сухопутних військ збройних сил Франції): Автореф. дис. ... канд. філол. наук / Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2010. — 19 с.
2. Бородин А.В. Структура современной английской ботанической терминологии: Автореф. дис. ...канд. філол. наук / Киевский гос. ун-т им. Тараса Шевченко. — К., 1981. — 14 с.
3. Булат З.М. Вопросы синонимии научно-технических терминов-словосочетаний (на материале английской и американской литературы по железнодорожному транспорту): Автореф. дис. ...канд. філол. наук / АН УССР. Отделение литературы, языка и искусствознания. — К., 1970. — 24 с.
4. Бурда-Лассен О.В. Переклад як процес декодування ментальної ідентичності нації (на матеріалі українських і німецьких етнолексем міфологічного походження): Автореф. дис. ...канд. філол. наук / Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2005. — 20 с.
5. Вергун Л.І. Перекладна взаємовідповідність англійської та української освітньої лексики: Дис. ...канд. філол. наук / Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2004. — 267 с.
6. Винищенко Т.Г. Характер функционирования терминологической лексики в системе подязыков: Автореф. дис. ...канд. філол. наук / Одесский нац. университет им. И.И. Мечникова. — Одесса, 1983. — 20 с.
7. Гінзбург М., Требульова І. Досвід подолання мовно-термінологічних проблем на шляху гармонізування міжнародних і європейських стандартів методом перекладання (на прикладі стандартів для нафтогазового комплексу) // Українська наукова термінологія. — 2009. — № 2. — с. 256 — 269.
8. Демешко П.В. Герменевтичні аспекти українського перекладу німецьких філософських текстів ХХ століття): Автореф. дис. ...канд. філол. наук / Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2001. — 20 с.

9. *Дудник М.М.* Співвідношення денотативної і конотативної інформації при перекладі (на матеріалі текстів публіцистичного стилю): Автореф. дис. ...канд. філол. наук / Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2001. — 19 с.
10. *Запольських С.П.* Концепт “козацтво” в історичному дискурсі: перекладознавчий аспект): Дис. ...канд. філол. наук / Запорізький національний університет. — Запоріжжя, 2004. — 186 с.
11. *Касяненко Д.С.* Особливості перекладу та лексичної гармонізації законодавчих актів ЄС в контексті євроінтеграції України: Автореф. дис. ...канд. філол. наук / Південноукраїнський НПУ ім. К. Д. Ушинського. — Одеса, 2011. — 16 с.
12. *Квеселевич Д.И.* Интеграция словосочетания в современном английском языке: Автореф. дис. ...д-ра філол. наук / КГУ ім. Т. Г. Шевченко. — К., 1985. — 48 с.
13. *Кияк Т.Р.* Термінологія і науково-технічний переклад // Дискурс іноземномовної комунікації (колективна монографія). — Л. : Вид-во Львівського нац. ун-ту імені І. Франка, 2002. — С. 306 — 309.
14. *Константинова О.В.* Структурно-семантичні особливості термінів оподаткування в американському і британському варіантах сучасної англійської мови: Дис. ... канд. філол. наук / Рівне, 2004. — 192 с.
15. *Корунець І.В.* Контрастивна типологічна характеристика форм субстантивних словосполучень англійської та української / російської мов. — К., 1979. — 91 с.
16. *Корунець І.В.* Теорія і практика перекладу. — К., 1986. — 256 с.
17. *Матюша П.А.* Франкомовні та румуномовні назви військових структур в українському перекладі: Дис. ...канд. філол. наук / Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2008. — 209 с.
18. *Мовчун Є.С.* Особливості перекладу українською мовою німецького комерційного інтернет-дискурсу: Автореф. дис. ...канд. філол. наук / Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2010. — 19 с.
19. *Макеев К.С.* Жанрові особливості українського перекладу німецьких фармацевтичних текстів: Автореф. дис. ...канд. філол. наук / Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2010. — 19 с.
20. *Мушніна О.О.* Граматичні особливості українського перекладу англійської науково-технічної та художньої прози: Дис. ...канд. філол. наук. — К. : Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2006. — 250 с.
21. *Олійник А.Д.* Роль запозичень-англіцизмів у розвитку сучасної української мікроекономічної термінології: Дис. ...канд. філол. наук / Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2010. — 19 с.
22. *Опищенко Ю.К.* Локалізація програмних продуктів у англо-українському перекладі: Автореф. дис. ...канд. філол. наук / Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. — К., 2009. — 19 с.
23. *Павлова О.И.* Лексемные и фраземные средства терминологической номинации (на материале английской автомобильной терминосистемы): Автореф. дис. ...канд. філол. наук / Киевский нац. ун-т ім. Тараса Шевченко. — К., 1985. — 24 с.
24. *Павлова О.І.* Проблема перекладу термінів у художній літературі. // Українська наукова термінологія. — 2009. — №2. — с. 191 — 197.
25. *Перевозчикова О.* Про досвід гармонізації міжнародних стандартів з інформаційних технологій // Українська наукова термінологія. — 2009. — №2. — с. 241 — 250.
26. *Руденко Н.С.* Екологічна лексика як об’єкт перекладу (на матеріалі словникової статті, анотації, звіту, а також публіцистичної статті на екологічну тематику): Автореф. дис. ...канд. філол. наук / Херсонський держ. ун-т. — Херсон, 2011. — 20 с.
27. *Скороходько Е.Ф.* Питання перекладу науково-технічної літератури. — К., 1963. — 68 с.
28. *Соловей Г.С.* Політична лексика як об’єкт перекладу (на матеріалі текстів політичних заяв, звернень, промов, статей та анекдотів): Автореф. дис. ...канд. філол. наук / Херсонський держ. ун-т. — Херсон, 2011. — 20 с.
29. *Французова К.С.* Корпоративний лексикон як об’єкт перекладу (на матеріалі корпоративних бізнес-тренінгів, слоганів і презентацій) : Автореф. дис. ...канд. філол. наук / Херсонський держ. ун-т. — Херсон, 2011. — 20 с.

30. *Циткина Ф.А.* Терминология и перевод (к основам сопоставительного терминоведения). — Львов : изд-во при Львовск. гос. ун-те изд. объединения “Вища школа”, 1988. — 157 с.
31. *Чердиченко О.П.* Про мову і переклад. — К.: Либідь, 2007. — 247 с.
32. *Шаблій О.А.* Міжмовна термінологічна омонімія як проблема термінографії і перекладу (на матеріалі німецької та української юридичної терміносистем): Дис. ...канд. філол. наук. — К.: Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2002. — 254 с.

Nina Jatsenko (kyiv)

FOREIGN LITERATURE IN UKRAINIAN TRANSLATION TERMINOLOGY DURING THE END OF XIX – BEGINNING OF XX CENTURIES

The Ukrainian terminology achievements in translations of foreign literature in the beginning of XXI centenary are analyzed and the results of scientific researches are classified by styles as lexico-semantic, hermeneutics, standardization and harmonization, translation of terms, informational technology and computing, cognitive.

Key words: terminology in translation process, scientific and technical translation, making constructions after foreign patterns, transformation in translation texts, professional text, standard.

Мовна мозаїка

ОБИДВА ОКА Й ОБОЄ ОЧЕЙ

Узвичаїлася думка, що іменники середнього роду на -о, -е, -я другої відміни поєднуються переважно з числівником **обидва** (пор.: **обидва ока, обидва вуха, обидва села, обидва колеса, обидва слова, обидва міста, обидва поля, обидва речення, обидва визначення**) і зрідка — з **обоє** (пор.: **обоє очей, обоє вух**). Проте багато із цих іменників в останні десятиліття почали ширше вживати із числівником **обоє**, зокрема зафіксовано в періодичних та інших виданнях **обоє очей, обоє вух, обоє сіл, обоє міст, обоє коліс, обоє вікон, обоє відер, обоє слів, обоє речень, обоє визначень** та ін. Напр.: ...у такому разі необхідно впродовж дня закапувати препарати штучної сльози по 2 краплі 3-5 разів в **обоє очей**; ...у цей час хворі можуть відчувати якийсь особливий запах або раптово оглухнути на одне чи **обоє вух**.; Проте **обоє сіл** — ніби приховані за лісами; **Обоє міст** разом з Варшавою — це три кити, на яких сформувалася сучасна Польська держава; **Обоє коліс** мотоблока ідуть по одному міжряддю; **Обоє вікон** виходили в сад..; А слово “мапа” утворилося від англійської назви карти — а тар. І як тепер критикувати і “карту”, і “мапу”, якщо **обоє слів** іншомовного походження. Деякі з названих іменників (*око, вухо* та ін.) уживали з **обоє** ще класики української літератури, напр.: *А от тепер сказати можна так, Що бачив там він на одне лиш око, А на обоє тільки тут прозрів...* (М. Рильський); [М а ш а:] *Повільно, але недовго наводь дуло, Заплющ одне око...* [О к с а н а:] *А вона обоє заплющує, щоб не так страшно* (І. Микитенко). Були вони і в українських прислів'ях та приказках, напр.: *Лучче одно око своє, ніж чужії обоє*.

Отже, сьогодні маємо підстави скорегувати узвичаєну думку і рекомендувати паралельно вживати числівники **обидва, обоє** з такими найуживанішими іменниками середнього роду, як *око, вухо, село, місто, колесо, вікно, відро, слово, речення, визначення* та ін., пор.: **обидва ока і обоє очей, обидва вуха і обоє вух, обидва села і обоє сіл, обидва міста і обоє міст, обидва колеса і обоє коліс, обидва вікна і обоє вікон, обидва відра і обоє відер, обидва слова і обоє слів, обидва речення і обоє речень, обидва визначення і обоє визначень** тощо.

Катерина Городенська

УДК 811.161.2+811.351.32

Ельвіра Ветрова (м. Макіївка)

ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ПРИВІТАННЯ В РІЗНИХ ЛІНГВОКУЛЬТУРНИХ ТРАДИЦІЯХ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ ТА ЛЕЗГІНСЬКОЇ МОВ)

У статті досліджено особливості функціонування привітальних висловів в українській і лезгінській мовах. Доведено, що привітання посідає особливе місце в мовленнєвому етикеті українців і лезгінців. Воно є категорією універсальною, однак набір структурних компонентів, їх семантичне наповнення та реалізація мають національно специфічний характер, що зумовлено світоглядними уявленнями й віруваннями обох народів, їхніми культурними традиціями, умовами суспільно-історичного розвитку.

Ключові слова: культурні контакти, міжнаціональне спілкування, мовленнєвий етикет, привітання, семантика і прагматика.

Є учасний етап розвитку мовознавства характеризується підвищеною увагою до проблем взаємодії мови й культури. Останнім часом усе частіше з'являються роботи, виконані на стикові лінгвістики, культурології, етнології, соціології, у яких описуються різні типи мовленнєвої поведінки, вивчається національно-культурна специфіка мовних одиниць, визначаються мовнокультурні пріоритети представників різних національностей. Посилений інтерес до таких досліджень пояснюється великими соціальними змінами, які відбулися в сучасному світі: розширення культурних, освітніх, ділових контактів між народами стимулює різні форми міжнаціонального спілкування, що супроводжуються як зближенням, так і роз'єднанням культур та етносів. Розбіжності у вербальній і невербальній комунікації різних народів, неоднакові погляди на поняття «ввічливість» часто призводять до неправильного тлумачення думок, намірів комунікантів, зумовлюють виникнення міжетнічних і міжконфесійних конфліктів. У зв'язку із цим постає гостра необхідність у докладному науковому вивченні, глибокому теоретичному і практичному

© Е.С. ВЕТРОВА, 2012

ISSN 1682-3540. Українська мова, 2012, № 3

111

осмисленні відмінностей у нормах поведінки, мовленнєвому етикеті представників різних культур, що допоможе суттєво спростити процес спілкування, гармонізувати міжнаціональні відносини.

Проблема мовленнєвого етикету в сучасній науці не є новою. Мовознавство накопичило чималий досвід у дослідженні цього специфічного культурного феномену. Теоретичним підґрунтям вивчення мовленнєвого етикету стали праці Е. Бенвеніста, А. Байбурина, А. Топоркова, В. Костомарова, Т. Цив'ян та ін., у яких окреслено походження етикетної поведінки, її взаємозв'язок з моральними нормами й ритуалами, структура етикету, роль соціальних факторів у формуванні етикетних ситуацій та ін.

В останні десятиліття ХХ століття, завдяки передусім роботам Н. Формановської, А. Акішиної, В. Гольдіна, мовленнєвий етикет стає предметом багатьох лінгвістичних досліджень і розглядається в різних аспектах: лінгвокультурологічному (А. Акішина, Н. Формановська), соціолінгвістичному (В. Гольдін, В. Гвазава), прагматичному (Н. Формановська, В. Карасик) та ін. У результаті виявлено різноманітні мовні засоби, що використовуються у спілкуванні в ролі етикетних формул, вивчено їхню семантику й соціально-стилістичну маркованість. Незважаючи на значний інтерес учених до проблем мовленнєвого етикету, комплексних, монографічних робіт з цієї теми надзвичайно мало. Основна частина теоретичних досліджень у цій галузі стосується переважно системи звертань (див., наприклад, роботи В. Гольдіна, А. Балакай, М. Скаба, Л. Рижової, М. Копиленко, І. Щербініної, О. Чеснокової, М. Олікової, Н. Адамушко, Л. Корновенко та ін.), тоді як інші тематичні групи мовленнєвого етикету, які відіграють не менш важливу роль у комунікативному процесі, описані недостатньо. Серед них — привітання.

Довгий час привітання як компонент спілкування не було предметом спеціального наукового розгляду. Упродовж багатьох десятиліть етикетні одиниці, що обслуговували ситуацію зустрічі, сприймалися як стереотипні, статичні фрази, семантично спустошені, а отже, нецікаві для наукового вивчення. Якщо їх описували, то лише з педагогічною метою під час оволодіння певною мовою як іноземною. Унаслідок цього в мовознавстві практично відсутні спеціальні наукові розвідки, присвячені аналізу привітань. Більш-менш докладно ця проблема вивчена в російському мовознавстві. У роботах Н. Формановської, А. Акішиної, В. Костомарова, І. Стерніна, В. Карасика, О. Крилової та ін. привітання розглядається в соціолінгвістичному, стилістичному, семантичному аспектах. Вагомий внесок у розробку теорії привітання зробила Н. Формановська. У багатьох своїх працях з проблем російського мовленнєвого етикету дослідниця детально вивчає функціональні та прагматичні особливості привітальних висловів, умови їх вибору в кожній конкретній ситуації спілкування.

Цінні факти і спостереження над національною специфікою привітань містять українські етнографічні праці, зокрема Я. Головацького

«Слова вітання, благословенства, чемності і обичайності у русинів» (1847), В. Шухевича «Гуцульщина» (1899), М. Сумцова «Культурные переживания» (1890), В. Милорадовича «Житьё-бытьё лубенского крестьянина» (1902).

На початку ХХІ століття інтерес учених до привітання дедалі збільшується. Формуються нові підходи до його вивчення. Якщо раніше привітання розглядали здебільшого в соціолінгвістичному, етнографічному, культурологічному, стилістичному аспектах, то сьогодні актуальним стає розгляд цього важливого компоненту мовленнєвого етикету у принципово новій площині. Пошук нових підходів до аналізу привітань зумовлений практичними потребами часу. Знання національної специфіки етикетних висловів, з яких починається контакт між співрозмовниками, дає ключ до розуміння багатьох особливостей мовленнєвої поведінки народу і є невід'ємним компонентом міжкультурної комунікативної компетенції.

В останнє десятиліття мовознавство вже досягло певних успіхів у розробці цього нового напрямку. Учені помітили, що ситуація привітання у своїй основі універсальна, однак її реалізація, набір структурних компонентів, семантичне наповнення мають культурно-обумовлений характер. Усвідомлення цього факту спричинило появу праць, присвячених дослідженню спільних і відмінних особливостей привітань у різних лінгвокультурних традиціях. На особливу увагу в цьому плані заслуговує монографія Н. Гребенщикової [4], у якій на матеріалі української, російської та білоруської мов вивчається еволюція привітальних висловів, починаючи зі спільнослов'янського періоду, їхня семантична та структурна трансформація, умови функціонування. Цінні зауваження щодо особливостей реалізації привітань та інших етикетних одиниць в епістолярних текстах української та сербської мов містить монографія Л. Попович [9]. Наукові праці такого характеру є, безперечно, вагомим внеском у дослідження проблеми привітання. Разом із тим у сучасному мовознавстві відчувається гостра необхідність у дослідженнях зіставного плану, спрямованих на глибокий аналіз специфіки привітальних висловів у неспоріднених, різносистемних мовах, що є одним з найефективніших способів виявлення національної специфіки комунікативної поведінки представників різних етносів. Особливо це стосується слов'янських і кавказьких народів, у культурі та нормах поведінки яких спостерігається багато суттєвих розбіжностей, що можуть призвести до непорозуміння та конфліктів. У наш час, відзначений серйозними міжетнічними конфліктами на Північному Кавказі, зокрема в Дагестані, знання норм традиційної культури, мовленнєвого етикету північнокавказьких народів є особливо актуальним.

Слід відзначити, що самобутня культура народів Дагестану, унікальні традиції та звичаї, специфічні норми мовленнєвої поведінки не могли не привернути увагу дослідників. Вагомим внеском у розробку цієї проблеми є роботи Б. Бгажнокова, С. Лугуєва, О. Улімбаєвої,

М. Гімбатової та ін. Однак зусилля науковців спрямовані в основному на вивчення етикету загальноновизнаних лідерів кавказької ввічливості — кабардинців, черкесів, абазинів, адигейців, тоді як особливості мовленнєвої поведінки інших, не менш давніх за походженням народів, — лезгинів, агулів, даргинців, аварців — залишаються поза увагою вчених. Що стосується робіт зіставного плану, спрямованих на виявлення відмінностей у мовленнєвому етикеті українців і лезгинів як носіїв різних культур і менталітетів, то вони взагалі відсутні, що й зумовлює актуальність обраної теми.

Мета запропонованої статті — виявити й пояснити причини розбіжностей у семантиці та прагматиці привітань в українській і лезгинській культурах.

Етикетна поведінка в різних народів, незважаючи на зовнішні відмінності, має багато спільних рис. Міжособистісне спілкування будується згідно з усталеними моделями і формами мовленнєвого етикету, які є універсальними і входять до загального простору комунікативної культури (поважне ставлення до старших, батьків, жінок, гостинність, поняття честі, гідності, скромності, толерантності, доброзичливості та ін.). Разом із тим існують етнопрагмалінгвістичні відмінності, які свідчать про варіативність правил міжособистісного спілкування в різних культурах. Розглянемо це на прикладі привітань у мовленнєвому етикеті українців і лезгинів.

Серед значної кількості комунікативних ситуацій привітання посідає особливе місце. Саме з нього розпочинається контакт між співрозмовниками, визначається стиль і тональність усієї подальшої розмови, тому неволодіння цими формами й незнання відповідних етикетних норм можуть призвести до того, що комунікація не відбудеться.

Як відзначають сучасні дослідники, привітання традиційно належить до неінформативних мовленнєвих актів: «Обмін репліками слугує не для обміну інформацією, а для встановлення контакту між співбесідниками або для позначення того, що між ними наявні певні соціальні стосунки. Такими, наприклад, є розпитування про здоров'я при зустрічі <...>» [2: 562].

Цілком погоджуючись із висловленою думкою, відзначимо, що сказане стосується насамперед сучасних привітань, які, справді, характеризуються семантичною спустошеністю, високим ступенем стандартизації і вживаються не стільки для передачі певного змісту, скільки для встановлення контакту між людьми. Однак у минулому привітання виконували інші функції. Дослідники, які вивчали це питання, вважають, що первинна функція привітання — ритуально-магічна: побажання добра, яке бере початок від замовляння, магічний ритуал дарообміну [1: 280 — 281; 8: 50]. Як відомо, магічна функція сформувалася з віри людини в можливість управління подіями реальної дійсності, панування над природою за допомогою слів, різних замовлянь, молитов. Благодатним ґрунтом для появи привітань магічного змісту були соціально-економічні умови дофеодалного періоду історії людства й анімістичні

уявлення людей цієї епохи. Більшість із цих привітань закріпились у мовах усіх народів світу і функціонують до цього часу, втративши повністю чи частково свій первинний магічний зміст. Пізніше у зв'язку із соціальним розширенням суспільства, розвитком мислення людини віра в магічну силу привітання поступово слабшає. Замість неї на перший план виступає моральна функція — висловлення симпатії та доброзичливості.

Із глибини віків українці й лезгини з особливою повагою та шанобливістю ставилися до привітань, вірили в їхню магічну силу, здатність наділяти людину здоров'ям, добром, щастям, мудрістю, впливати на буття і змінювати його. Кожен компонент привітання мав свій глибокий зміст і був уплетений у канву давніх вірувань та уявлень обох народів, співвідносячись з особливостями їхніх ритуалів, традицій, національного характеру.

В Україні, зокрема в селах, із давніх-давен привітання було обов'язковим елементом спілкування, ознакою вихованості та шляхетності. Навіть незнайомця завжди зустрічали щирим і світлим *Добрий день!* Така ввічливість до цього часу зберігається в селах України, зокрема на Гуцульщині, Бойківщині та інших західноукраїнських територіях, де годиться вітатися з усіма, кого зустрінеш на своєму шляху: родича, сусіда, просто подорожнього або незнайомця. Про важливість привітань у житті українців свідчать історичні й етнографічні праці. Наприклад, ще В. Мономах у «Повчанні» радив дітям: «І чоловіка не миніть, не привітавши, добре слово йому подайте» [5: 458]. На необхідності використання привітань у спілкуванні наголошував і видатний український етнограф Я. Головацький: «Ввійшовши в хату або здибавшись, заодно кажуся: *«Слава Богу (слава Ісусу Христу)!*» — *Відповідають: «На віки слава (слава во віки)!*» — Або: *«Помагай Біг вам!*» — *Відповідають: «Дай Боже здоров'я!*» — Перший каже: *«Як ся маєте?»* — Другий: *«Гаразд, Богу дякувати; ви собі як ся маєте?»* — Перший: *«Гаразд, поки здорові, хвалити Бога»* [3: 293].

У минулому відсутність привітання на початковому етапі спілкування могла призвести до комунікативної невдачі, образити співбесідника. Негативні наслідки часто спричиняла не лише відсутність привітання, але і його невідповідність характеру ситуації. Свідченням цього може бути український народний жарт, наведений у праці Номиса: *«Дай, Боже, на пожиток (як колють кабана). Один дурень сказав: «Боже помози», так сміялись з його, поки й вмер — не забули!»* [7: 7].

Не менш важливу роль відігравали привітання і в житті лезгинського народу. Дагестанці, як і інші представники мусульманського світу, з великою повагою та відповідальністю ставилися до привітань, ретельно дотримувалися всіх правил щодо їх використання. Існує давня кавказька легенда, в якій розповідається про те, що якщо двох подорожніх, які зустрічаються на стежці, роз'єднує дерево, то, опиняючись поруч, вони знову повинні привітати один одного. Така увага до привітань має релігійне підґрунтя. Адже всі умови їх використання докладно

прописані у збірниках хадисів (хадис — вислів, схвалення чи дія пророка Мухаммада), які разом із Кораном вважають священними книгами ісламу. Наприклад, у відомих збірниках «Аль-Джамі Ас-Сахіх», складених аль-Бухарі та Муслімом, наводиться хадис про те, що коли хтось запитав Посланця Аллаха: «У чому найкращий прояв Ісламу?», той відповів: «У тому, щоб ти пригощав їжею та вітав тих, з ким знайомий і незнайомий».

Мусульмани свято вірили в те, що, вітаючи одновірця належною формою, можна одержати подвійний саваб (у лезгинів — суваб) — прихильність Аллаха: один — за те, що вітаєш, другий — за те, що даєш можливість іншій людині одержати саваб, відповівши їй тим же. В одному з хадисів написано: «Найбажаніші Аллаху ті з вас, хто першим починає привітання»; «І коли вас привітають яким-небудь привітанням, то привітайте кращим або поверніть його ж. Справді, Аллах будь-яку річ підраховує!».

У лезгинських привітаннях знайшли відображення не лише релігійні уявлення народу, але й особливості його соціально-історичного життя. Як свідчать історичні джерела, у старі часи лезгини жили тухумами (родами). Залежно від того, вітаються чи не вітаються між собою представники різних тухумів, можна було дізнатися, в яких стосунках вони перебувають — мирних чи ворожих. Про порядність, вихованість людини свідчило її ставлення до тухуму. Тому при зустрічі лезгини й інші народи Дагестану передусім ставили питання: *З якого ти тухуму?* У кожному аулі сусіди обов'язково вітали горця, коли він повертався з далекої поїздки. Не привіталися з людиною, яка йде назустріч, навіть із незнайомою, вважали великим гріхом.

Про благородство, високу культуру й вихованість лезгинів свідчить і те, що вони виявляли ввічливість навіть щодо своїх ворогів. Зокрема, коли мирили кровників, винуватець повинен був першим привітати постраждалого. У цьому вчинку виявлялося глибоке розкаяння винуватця, на яке з нетерпінням чекав увесь аул. Недаремно дагестанці кажуть: «Добро добром відплатиш — молодець, зло добром відплатиш — ти мудрець». Обов'язковим залишається привітання і в сучасному житті лезгинів: «При зустрічі словом *Здравствуй!* устыди нездоровавшогося друга», — пише лезгинський поет Гамзат Цадаса.

Як бачимо, традиція вітати одне одного при зустрічі — давній звичай як в українців, так і лезгинів. У загальнокультурному плані українські й лезгинські привітання мають багато спільного, бо вони відображають прагнення співрозмовників до миру, добра, взаєморозуміння, благородства, мудрості. Наприклад, лезгини, зустрівши людину, кажуть: *Асаламу алейкум!* (у перекладі з арабської мови означає 'Мир Вам!'), а українці — *Здрастуйте! Доброго дня!*, тобто 'Бажаю Вам здоров'я, добра!'. Спільним є і набір факторів, що регулюють вибір привітань у кожній конкретній ситуації спілкування: час (коли саме вітаються: вранці, вдень чи ввечері), мета спілкування, соціальні ознаки співрозмовників (вік, стать, соціальний статус, рівень освіти); обставини спілкування

(святковий день чи буденний, чи зайнята людина на момент зустрічі якоюсь роботою). Згідно з цими умовами в мовленнєвому етикеті обох народів склалися певні традиції привітання, що мають національну специфіку. Слід відзначити, що система привітань у лезгинів є розвиненішою. У ній закладена ціла філософія життя та світовідчуття цього етносу. У лезгинській мові функціонує понад тридцять привітань залежно від ситуації (привітання гостя, подорожнього, мисливця, старшого за віком, ровесника, жінки чи чоловіка). Крім того, враховується рід занять людини, з якою вітаються, а також те, якою трудовою діяльністю вона зайнята на момент зустрічі. Така розгалуженість привітань у лезгинському мовленнєвому етикеті не є випадковою. Якщо розглядати лезгинське привітання в контексті вищезгаданих ісламських хадисів, то можна з упевненістю стверджувати, що воно має набагато більше значення, ніж просто частина етикету чи елемент національної культури. Система привітань у свідомості лезгинів, як і багатьох інших дагестанських народів, здавна існувала у формі імперативів і заборон (табу), викладених у Корані та Священній Сунні. Наприклад, згідно із Сунною (Сунна — вислови й дії пророка Мухаммада, сума хадисів, що є авторитетною для всіх мусульман) не дозволяється вітати багача тільки через його багатство. Якщо багата людина вітає Вас першою, то Ви зобов'язані їй відповісти. Старший першим вітає молодшого; той, хто живе в місті, — сільського мешканця; вершник — пішого; той, хто стоїть, — того, хто сидить; господар — слугу; батько — сина; мати — дочку. Кожне із цих правил має своє пояснення. То ж старший за соціальним становищем завжди повинен вітати першим, бо в Ніч Вознесіння (Мірадж) Всевишній привітав першим. Своєю чергою молодший першим вітає старшого, бо старший прийшов у цей світ раніше за нього, багато бачив, працював, багато знає. Він може допомогти своїм життєвим досвідом, своїми знаннями й уміннями. «В аулі, де немає старшого, бараках (достатку) не буде», — кажуть у народі. Ось чому на кожному кроці треба вітати й шанувати старших, рахуватися з ними. Вершник (або той, хто їде у транспорті) першим вітає того, хто йде пішки, бо піший перебуває в невідповідному становищі, він утомлений довгою дорогою і має ще багато пройти. Той, хто прийшов, першим вітає учасників зборів. Його привітання є для них, з одного боку, вибаченням, бо він запізнився, з іншого боку, побажанням успіхів і благополуччя. Той, хто спускається з гори, зобов'язаний привітатися з тим, хто піднімається в гору, бо першому легше, ніж другому. З цієї ж причини порожній першим вітає людину, що йде з вантажем. Вільний вітає зайнятого справою; здоровий — хворого; сильний — слабкого; господар — гостя; той, хто приїхав додому, відвідує та вітає людей похилого віку, старожилів аулу. Згідно із цими факторами утворилася стійка етична система, що делікатно регулює стосунки між людьми. Дагестанці щиро вірили в те, що виконуючи ці приписи, вони могли здобути прихильність Аллаха. З часом люди, віддалившись від Усевишнього, забули його заповіді, однак привітання впродовж багатьох століть не втрачало своєї значущості.

Система привітань у лезгинів та українців являє собою сукупність етикетних одиниць, що різняться стилістичним забарвленням і функціональним навантаженням. В обох мовах виділяють стилістично нейтральні вислови, доречні в будь-якій комунікативній ситуації, та функціонально обмежені, використання яких визначається певними обставинами спілкування.

У лезгинському мовленнєвому етикеті стилістично нейтральним є вислів *Асаламу алейкум!* — давнє ісламське привітання, відоме всьому мусульманському світу. У сучасному спілкуванні лезгинів це лише ввічливе звернення до адресата. Однак раніше цей етикетний вислів виконував набагато більше функцій. Кожен, хто послуговувався цим освяченим Благородним Кораном і Священною Сунною привітанням, не лише бажав співрозмовникові миру, а й нагадував, що він — мусульманин, покірний Усевишньому. Крім того, *Асаламу алейкум!*, на відміну від інших, притаманних окремих етносам привітань, свідчило також про єднання мільйонів мусульман.

Історію виникнення цього давнього привітання знаходимо у Священній Сунні. Всевишній Аллах, створивши Адама, сказав йому: «Іди й привітай он тих ангелів, що сидять неподалік, і уважно слухай привітання-відповідь, бо це буде формою привітання твоїх нащадків». Адам Алайхиссалам привітав ангелів словами: *Ас-саламу алейкум!* 'Мир вам!', на що ангели йому відповіли: *Ва Алейку му-с-саламу ва рахмату-л-Лахи!* 'Мир тобі й милість Аллаха!'. З того часу привітання *Асалам алейкум!* та відповідь на нього *Алейкум асалам!*, яка засвідчує вияв ще більшої прихильності й доброзичливості до співрозмовника, стали невід'ємною частиною спілкування мусульман, адже Салам! 'Мир!' укріплює єднання душ. Пророк Мухаммад пояснював важливість привітання *Ас-Салам!* так: «Це одно з імен Аллаха. Він облагодіяв цим ім'ям землю, тому його слід поширювати між мусульманами», «Ви не увійдете до раю, доки не увіруєте, і не увіруєте, доки ви не полюбите одне одного. Та чи не вказати мені вам на те, здійснюючи що, ви полюбите одне одного? Розповсюджуйте ж привітання між вами».

У сучасному спілкуванні лезгинів та інших дагестанських народів привітання *Асалам алейкум!* (та його редукована форма *Салам!*) уживається практично без обмежень. Однак, якщо різниця у віці між тим, хто вітає, та його адресатом є досить великою (наприклад, маленький хлопчик вітає людину похилого віку), то ця форма може здатися надто урочистою. Крім того, це привітання не рекомендується використовувати при зверненні до не мусульманина, оскільки *Салам!* — це молитва. У сучасних лезгинських родинах дітей змалку привчають вживати саме це привітання у своєму спілкуванні, особливо з однолітками.

У мовленнєвому етикеті українців найчастіше вживаним, стилістично нейтральним привітанням є вислів *Здрастуй (-те)!* Як відзначають етимологи, слово *здрасуйте* походить від старослов'янського *сѣдравствовати*, точніше від форми наказового способу цього дієслова — «будь здоровий». У давньоруській мові воно означало «благополучно жити,

існувати», «вітати, проголошувати здравицю на честь кого-, чого-небудь»; «вітати при зустрічі». Пізніше ця форма зазнала семантичної трансформації, втративши сему «побажання здоров'я» і набувши власне етикетної функції — «засвідчення поваги співрозмовникові». Сьогодні це нейтральна, позбавлена будь-яких додаткових конотацій етикетна форма.

Слід відзначити, що останнім часом під впливом російської мови спільнослов'янський вислів *Здравствуй (-те)!* увійшов і до фонду традиційних лезгинських привітань (переважно в мовленнєвому етикеті мешканців великих міст). Він не суперечить лезгинському етикету, оскільки пов'язаний із давніми народними традиціями — побажання добра, здоров'я. Однак у мовленнєвому етикеті лезгинів ця форма переплелася з гірськими національними традиціями: звертатися до співбесідника одним лише словом *Здравствуйте!* не прийнято навіть до росіянина, якого поважаєш. Наприклад, у горах старий селянин, зустрівшись з учителькою-росіянку, до традиційного *Здравствуйте!*, обов'язково додасть учительниця. Російська вчителька в гірському аулі, вітаючи селянина, із задоволенням вдається до звертання на місцевому діалекті на знак поваги до співбесідника.

Крім стилістично нейтральних привітань, як українці, так і лезгини послуговуються й іншими етикетними висловами. Наприклад, українці в ситуації привітання часто використовують форми: *Доброго дня! Добридень! Доброго вечора! Доброго ранку! Здоров(-ий, -а, -і) будь (-те)! Доброго здоров'я! Дай, Боже, здоров'я!* Як бачимо, зміст таких привітань формується навколо понять «добро», «здоров'я», «допомога і присутність Бога», які свідчать про систему духовних цінностей і пріоритетів українців, особливості їхньої мовленнєвої поведінки: доброзичливість, щирість, простоту. Крім того, в українському мовленнєвому етикеті функціонує багато регіональних привітань. Зокрема, дослідник українського побуту В. Милорадович у нарисі «Життє-бытє лубенского крестьянина» наводить приклади привітань у мовленні місцевих мешканців: вранці — *Добридень!*, вдень — *Боже, помози! Помага-бі! Помагай Біг! З постом! Із закінченням посту! З неділею! З празником будьте здорові!* та ін. Однак, зазначає учений, у свято не можна вітати зі святом, а слід сказати, як і в будній день: *Боже, помози (допомози)!* [10].

У народів Дагестану поруч із відомим на мусульманському Сході *Асаламу алейкум!* здавна існували привітання на рідних мовах. Наприклад, даргинські селяни зустрічають одне одного висловом *Валхіури!*, аварці — *Ворчіами!*, лакці — *Ізров!*, рутульці — *Мид вахт хайир!*, лезгини — *Пакаман хийир! Сабагъ хийир! Хийирар хьуй!* Усі ці привітання можна перекласти приблизно так: *Добрий день! Здрастуйте!* Однак дагестанські мови мають цілу систему специфічних привітань, які відображають культурні традиції кожного народу. Багатством таких форм відзначається і лезгинська мова: *Абатхийир!* 'Будь щасливий!' (привітання-відповідь при зустрічі й розставанні); *Я абатхийир хьайиди!* 'Хай буде в тебе благополуччя!' (привітання-відповідь); *Вун сагьламдиз ақунал шад я!* 'Радий бачити Вас здоровим!' (до чоловіків і жінок); *Лан*

шад я / Къадарсуз шад я! 'Дуже радий!', *Чун гуьруьимми хьунал зун шад я!* 'Я радий нашій зустрічі!'. Якщо гість приїжджав здалеку, лезгини зустрічали його словами: *Вун атуь, рагъ атуь!* або *Хвашкелди!* 'Ласкаво просимо!' чи 'З приїздом!', *Хвашгелди, Вун атуь, рагъ атуь!* 'З поверненням!' (до чоловіків і жінок).

У мовленнєвому етикеті українців і лезгинів частовживаними є функціонально обмежені вислови, доречні лише в певній ситуації спілкування. Йдеться про темпорально зумовлені етикетні одиниці, вибір яких залежить від того, у який час здійснюється етикетна дія – ранок, день, вечір, ніч. Уранці українці зазвичай користуються формами: *Добрий ранок!*, *Доброго ранку!* або *З добрим ранком Вас!* Ці привітання можуть поєднуватися з дієсловами бажаю, зичу: *Я бажаю (зичу) Вам доброго ранку!* Уважається, що вислів *Доброго ранку!* звучить доброзичливіше, тепліше порівняно з *Добрий ранок!*, хоча обидві форми є нормативними для сучасної української мови й первинно пов'язані з побажанням людині гарного настрою, удачі. Вдень доречними будуть вислови: *Добрий день!* *Доброго дня!* *Добривдень!* *На добридень,* а ввечері – *Добрий вечір!* *Доброго вечора!* *Добриввечір!* тощо. Слід зауважити, що етикетні одиниці *Добривдень!* *Добриввечір!* походять від колишніх речень *Добрий день!* *Добрий вечір!*, які через часте вживання злилися в одне слово: *Добривдень Вам!* У таких привітаннях можливі позиційні зміни: *Доброго дня Вам!* *День Вам добрий!* *День добрий Вам!* Якщо слово добрий стоїть у постпозиції, то цим досягається більша експресивність фрази. Уживання темпоральних привітань суворо регламентоване: заміна одного виразу іншим неможлива.

Темпорально зумовлені привітання активно функціонують і в мовленнєвому етикеті лезгинів: *Пакаман хийиар хьуй!* 'Доброго ранку!', *Нисин хийиар хьуй!* 'Доброго дня!', *Няни хьийиар хьуй!* 'Доброго вечора!', *Йифен хьийиар хьуй!* 'Доброї ночі!'. Цікаво, що такі вислови мають стійку структуру, яка не допускає ніяких позиційних змін.

Після традиційного привітання лезгини не одразу переходять до розмови, а спочатку запитують про справи і здоров'я один одного. Найрозповсюдженіші формули при цьому: *КІвалахар гьикі я?* / *Вуч гьалар я?* 'Як справи?', *Ви КІвалахар гьикі я?* 'Як твої справи?', *Вуч хабарар ава?* 'Які новини?', *Вуч иийивал ава?* / *Вуч хабарар ава?* 'Що нового?', *Хизанар гьикі я?* *Ви (Куь) хизанар гьикі ава?* 'Як (твоя / Ваша) сім'я?', *Аялар гьикі я?* 'Як діти?', *Ви (Куь) диде-буба гьикі ава?* 'Як (твої / Ваші) батьки?', *Ви гуьгьулар гьикі ава?* 'Як твій настрій?'. Подібні вислови охоплюють питання як про справи, так і про здоров'я. Лезгини вкладають у них турботу про те, як живе співбесідник, як у нього справи на роботі, в сім'ї, як він сам себе почуває, чи здоровий. Одним словом, сюди входять усі фактори, які можуть так чи так вплинути на самопочуття адресата. Однак існують і спеціалізовані питання про стан здоров'я людини: *Кефияр-гьалар гьикі я?* *Ви (Куь) кефияр гьикі ава?* 'Як себе почуваєш (-те)?', *Сагьламвал гьикі я?* 'Як здоров'я?'. Здебільшого, вони адресуються рідним, близьким, знайомим.

Запитання-привітання широко функціонують і в мовленнєвому етикеті українців. Вони виникли на базі давніх привітань-інформувань про здоров'я співбесідника: *Здоров був? Здорові були? Як ся маєте? Як здоров'я?*, які були невід'ємним компонентом спілкування давніх слов'ян і свідчили про добрі наміри адресанта, прояв уваги до співрозмовника, зацікавленість його фізичним станом, благополуччям та ін. [4: 25].

Упродовж століть ці етикетні одиниці в обох мовах зазнали семантичної та граматичної трансформації, внаслідок чого їх функції у спілкуванні суттєво змінилися. Сьогодні вони сприймаються здебільшого як трафаретні, формальні. Згідно з нормами етикету на такі питання-привітання достатньо відповісти *Добре! Докладно й довго розповідати про себе, свою сім'ю, стан здоров'я та справи вважається неввічливим як у лезгинів, так і в українців. Старші за віком люди в Дагестані кажуть: «Від того, що ти поскаржишся кожному зустрічному, твоє здоров'я не покращиться, і справи не стануть кращими. Цим ти тільки зіпсуєш настрій своєму співрозмовнику».*

Обираючи ту чи ту форму привітання, українці та лезгини велику увагу приділяли ситуації спілкування. У таких етикетних одиницях особливо відчувається вплив національних традицій. За давніми українськими звичаями, людині, зайнятій на момент зустрічі якоюсь роботою, завжди адресували привітання: *Бог (у) поміч! Помагай Бог! Боже, помагай! Помагай Боже! Боже, помози!* У Галичині місцеві жителі, зайняті певною справою, віталися висловом: *Дай, Боже, щастя!*, на що чули у відповідь: *Дай, Боже, здоров'я!*

Лезгини вітали людину, зайняту на момент спілкування певною трудовою діяльністю, особливою фразою: *Палат жемир! 'Не втомлюйся!', Ваз аллагьди кьуват гурай 'Хай тобі Аллах дасть сили!', Ваз аллагьди кумек гурай! 'Хай Аллах тобі допоможе!', Я аллагь ви гьилер галат тахіурай! / Я аллагь ви гьилериз галатвал акуитувурай 'О Аллах, щоб твої руки не втомлювалися!'*

У лезгинському мовленнєвому етикеті, на відміну від українського, спостерігаються деякі обмеження у привітаннях під час спілкування з жінками, що пов'язано з давніми традиціями цього народу. Наприклад, у гірському побуті згідно з давнім звичаєм чоловік не вітався з жінкою. Він мовчки проходив повз неї, а жінка взагалі не мала права вимовляти *Асаламу алейкум!* Чоловік, заходячи до оселі, вимовляв цю фразу лише тоді, коли в ній знаходився представник чоловічої статі. Якщо ж у будинку були самі жінки, чоловік не помічав їх. Як бачимо, в етикеті лезгинів відображене нерівноправне становище жінки щодо чоловіка, яке, однак, не слід перебільшувати. Таке приниження має здебільшого етикетний, ритуальний характер. Зовнішнє суворе ставлення до жінки завжди компенсувалося повагою до неї. Крім того, у сімейному житті жінки в ряді питань відігравали дуже важливу роль [11].

Отже, привітання посідає особливе місце в мовленнєвому етикеті українців і лезгинів. Воно відображає світогляд, мислення народів, їхній життєвий і соціально-історичний досвід. У семантиці та прагматиці

українських і лезгинських привітань наявні як спільні риси (спілкування будується згідно з універсальними моделями мовленнєвого етикету), так і відмінні, зумовлені світоглядними уявленнями та віруваннями народів, їхніми культурними традиціями, специфікою суспільно-історичного розвитку.

У функціонуванні українських і лезгинських привітань упродовж століть відбулися суттєві зміни. Соціально-економічні процеси нового часу призвели до зникнення багатьох звичаїв із практики спілкування, але в народній пам'яті (особливо мешканців сіл — в Україні, гірських аулів — на Кавказі) вони все ще зберігаються. Наше головне завдання полягає у збереженні національних традицій, що втілюють ідеали справедливості, толерантності, взаємної поваги. Саме такий підхід стане суттєвим позитивним фактором у розвитку сучасної культури людства.

1. Восточнославянский фольклор: Слов. науч. и нар. терминологии / Рэд. кол.: К.П. Кабашников и др. — Мінск. 1993. — 478 с.
2. *Так В.Г.* Языковые преобразования. — М.:Школа «Языки русской культуры», 1998. — 768 с.
3. *Головацький Я.* Слова вітання, благословенства, чемності й обичайності у русинів // Вінок русинам на обжинки. — Відень, 1847. — 4.2. — С. 255 — 261.
4. *Гребенщикова Н.С.* История русского приветствия (на восточнославянском фоне): Монография. — Гродно: ГрГУ, 2004. — 306 с.
5. Літопис руський / За Іпатським списком переказав Л. Махновець. — К.: Дніпро. 1990. —XIV. — С. 258 — 260.
6. *Лугуев С.А.* Традиционные нормы культуры поведения и этикет народов Дагестана (XIX — начало XX века). — Автореф. дис. ...докт. ист. наук. — Махачкала, 2001. — 392 с.
7. *Номис М.* Українські приказки, прислів'я та інше. Збірники О.В. Марковича і других: Спорудив М. Номис. — СПб., 1864. — 333 с.
8. Национально-культурная специфика речевого общения народов СССР / Ред. кол. Ю.А. Сорокин. Е.Ф. Тарасов. Н.В. Уфимцева. — М.:Наука, 1982. — 152 с.
9. *Поповић Љ.* Епистолярни дискурс украјинског и српског језика. — Београд: Чигоја, 2000. — 305 с.
10. Українці: народні вірування, повір'я, демонологія / Упор., прим, та біогр. нариси А.П. Пономарьова. Т.В. Косміної. О.О. Боряк; Вст. ст. А.П. Пономарьова. — К.: Либідь, 1991. — 640 с.
11. Этноэтикет народов Северного Кавказа // Российский Кавказ / Под ред. В.А. Тишкова. — М.: ФГНУ «Росинформагротех», 2007. — 384 с.

Elvira Vetrova (Makiyivka)

MEANS OF EXPRESSTON GREETINGS IN DIFFERENT LINGUACULTURAL TRADITIONS (ON THE UKRAINIAN AND LEZHYN LANGUAGES)

The article deals with the greetings functioning peculiarities in the Ukrainian and Lezghyn languages. It has been proved that greeting formulas take a special place in the speech etiquette of the Ukrainians and Lezghyns. It is a universal category, but the range of structural components, their semantic features and realization are nationally specific that is explained by the philosophical views and beliefs of both peoples, their cultural traditions, social and historic conditions of development.

Key words: cultural contacts, international communication, speech etiquette, greeting, semantics and pragmatics.

УДК 811.161.2 (477)(06)

II ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ ФОРУМ МОЛОДИХ УЧЕНИХ (24–26 квітня 2012 року, м. Київ)

24–26 квітня 2012 року в Інституті української мови НАН України (м. Київ) відбувся II Всеукраїнський лінгвістичний форум молодих учених, організований з ініціативи Інституту української мови НАН України та Ради молодих учених Інституту української мови НАН України з метою об'єднання інтелектуального потенціалу молодих лінгвістів, які досліджують актуальні проблеми українського та слов'янського мовознавства. Організації та проведенню Форуму сприяли Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, Київський національний лінгвістичний університет, Інститут української філології національного педагогічного університету М. П. Драгоманова.

У роботі Форуму взяли участь понад 170 учасників. Це студенти-лінгвісти вищих навчальних закладів, викладачі української мови, аспіранти, докторанти, представники наукових товариств, провідні мовознавці України, Росії, Білорусі, Польщі, Чехії, Німеччини.

II Всеукраїнський лінгвістичний форум молодих учених урочисто відкрив голова Оргкомітету Форуму, директор Інституту української мови НАН України, доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу діалектології **Павло Юхимович Гриценко**, який наголосив, що основною метою заходу такого рівня є формування нової генерації мовознавчої еліти України, в чиїх руках через кілька років буде майбуття мови та науки про мову. Проведення Форуму —

важливий продуманий елемент стратегії та діяльності Інституту української мови НАН України, що вже вдруге засвідчує свою результативність (I Всеукраїнський лінгвістичний форум молодих учених відбувся 21–23 квітня 2010 року).

Учасників Форуму також привітали доктор філологічних наук, професор, заступник директора Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України **Віктор Михайлович Бріцин**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української філології Київського національного лінгвістичного університету **Зоя Орестівна Валюх**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови імені професора К. Ф. Шульжука Рівненського державного гуманітарного університету **Галина Миколаївна Вокальчук**, директор Інституту української філології Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова, кандидат філологічних наук, професор **Анатолій Васильович Висоцький**, доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент САН ВШ, завідувач кафедри загального мовознавства і слов'янських мов Кемеровського державного університету **Марина Володимирівна Піменова**, кандидат філологічних наук, провідний науковий співробітник Центру системного аналізу і стратегічних досліджень НАН Білорусі **В'ячеслав Костянтинович Щербін**, заступник голови Оргкомітету Форуму, доктор філологічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу наукової термінології, куратор Ради молодих учених Інституту української мови НАНУ **Вікторія Людвігівна Іващенко**.

У межах II Всеукраїнського лінгвістичного форуму молодих учених проведено конференцію **“Українська мова у XXI столітті: традиції і новаторство”**, під час роботи шести секцій якої виголошено 100 доповідей. Конференція відбувалася у форматі проведення майстер-класів провідних учених, а також виголошення доповідей, доповідей-презентацій, стендових доповідей, повідомлень молодих лінгвістів.

Запропоновано розмаїття поглядів та наукових концепцій у сучасному мовознавстві, зокрема в етимології та історії української мови, в українській діалектології та лінгвогеографії, в ономастиці, у фонетиці та фонології. Доповіді були присвячені як традиційним галузям мовознавства (граматика, морфологія, словотвір, синтаксис, стилістика, лексикологія, фразеологія, термінологія та ін.), так і новітнім підрозділам лінгвістичного знання (соціолінгвістика, дискурсознавство, інтернет-комунікація, когнітивна, комп'ютерна, корпусна лінгвістика тощо). Наголошено на значенні культури мови та крос-культурних аспектах комунікації, на методиці та практиці викладання української мови.

Виголошені матеріали конференції до початку Форуму було опубліковано у збірнику **“Українська мова у XXI столітті: традиції і новаторство: Тези доповідей II Всеукраїнського лінгвістичного форуму молодих учених, Київ, 24–26 квітня 2012 року”** (464 с.).

Відомі мовознавці провели майстер-класи, продемонстрували свій науковий досвід, професійну майстерність та поділилися творчими ідеями й планами майбутніх досліджень.

Директор Інституту української мови НАН України, доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу діалектології **Павло Юхимович Гриценко** зазначив, що в сучасному мовознавстві актуальним залишається дослідження діалектної мови на всьому етномовному просторі (у межах України, так і поза ними). Однак сучасній лінгвістичній науці властива не виправдана нерівномірність досліджень різних стратів національної мови, зокрема центри тяжіння зміщені в бік літературного стандарту та соціолектів. У сучасній діалектології формується нова модель у ставленні до об'єкта дослідження: на ґрунті особистого, через актуалізацію своєї індивідуальної пам'яті, через моральний концепт та моральний обов'язок. За таким принципом створено, зокрема, такі лексикографічні праці: "Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району" І. Сабадоша (2008), "Мовний світ сучасного галицького села (Ковалівка Коломийського району)" М. Лесюка (2008), "Словник села Тилич на Лемківщині" Є. Турчин (2011). Цінність діалектологічних досліджень полягає також і в тому, що вони можуть набувати статусу пам'яток за умов, коли руйнується діалектний ареал. До таких праць, зокрема, належать "Лінгвістичний атлас Нижньої Прип'яті" Т.В. Назарової (1985), "Лексичний атлас Правобережного Полісся" М.В. Никончука (1994), які реконструюють трансформовані, тепер уже переселені говірки. Базою для діалектологічних досліджень залишаються "Атлас української мови" (т. 1, 1984; т. 2, 1988; т. 3, 2001) та "Загальнослов'янський лінгвістичний атлас". "Атлас української мови" демонструє, як літературна мова виростала із діалектних субстанцій на всіх мовних рівнях завдяки в закладеній в атласі ідеї співвідношення діалектів і літературного стандарту, представлений за допомогою символізованого кольору, адже за рожевим, малиновим кольором закріплено потужний вид інформації: явища, спільні з літературним стандартом. "Загальнослов'янський лінгвістичний атлас" відтворює сучасний стан усіх слов'янських діалектних мов, що дозволяє розкрити етапи формування й становлення слов'янських мов, виявити закономірності й напрями міжслов'янської мовної та культурної взаємодії та інтеграції, а також демонструє прочитання явищ однієї мови на ширшій тлі. Сьогодні ще не вичерпано інформаційні можливості лінгвогеографічних і діалектологічних праць для розуміння моделей, закономірностей формування літературної норми, ідіолектів окремих письменників і їхнього ставлення до джерел народної мови.

Галина Миколаївна Вокальчук, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови імені професора К.Ф. Шульжука Рівненського державного гуманітарного університету провела майстер-клас на тему: "**Теорія та практика індивідуально-авторської неографії**". Вагомим здобутком неографічної лабораторії «NEOLEX-Рівне», яку вона очолює, є електронний ресурс "**Словник авторських неологізмів українських поетів XIX–XXI ст.**" У розв'язанні різноманітних завдань, які можуть стояти перед дослідником творчої індивідуальності

письменника, центральна роль належить словнику, укладеному за текстами автора. Письменницький словник є репрезентантом мови індивідуума, будучи одночасно і продуктом письменницького підходу, й інструментом аналізу. Крім того, що словники дають змогу якнайповніше вивчити творчі засоби в мовній практиці письменника, вони допомагають з'ясувати характер і ступінь впливу на літературну мову, її розвиток, дають багатий матеріал для подальших наукових досліджень. Основною проблемою авторської неології є фіксація нових номінативних одиниць, зокрема авторських, що є базою для подальших різновекторних мовознавчих студій. Як засвідчує аналіз студій, проблеми письменницької лексикографії, яка почала інтенсивно розвиватися ще з 90-их рр. минулого століття, останнім часом привертають особливу увагу.

Доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Одеського національного університету імені І.І. Мечникова **Тетяна Юрїївна Ковалевська** прочитала лекцію **“Теорія і практика нейролінгвістичного програмування в сучасних мовознавчих дослідженнях”**, у якій наголосила, що нейролінгвістичне програмування є міждисциплінарною галуззю та передбачає глибинний синтез базових лінгвістичних наук, нейрофізіології, психолінгвістики, психології, інформаційних технологій, філософії. Це зумовлює складність цієї науки, яка виникла у 70-ті рр. минулого століття у США. На думку дослідниці, нейролінгвістичне програмування як найрелевантніший креативний науковий напрям орієнтоване на з'ясування глибинної природи та узагальненої семантики комунікативної сугестії з урахуванням екстралінгвальних (психоментальних, нейрофізіологічних, загальносеміотичних), паравербальних та власне лінгвальних складників цього явища. Такий комплексний підхід, зацентрувала Тетяна Юрїївна, дає підстави не лише отримати об'єктивну й цілісну інформацію про імпліковані механізми та емпліковані характеристики сугестогенних моделей, а й скорегувати їхню кодувально-декодувальну специфіку до визначеної фахової сфери.

Молоді дослідники відвідали також майстер-клас завідувача кафедри загального мовознавства і слов'янських мов Кемеровського державного університету доктора філологічних наук, професора, члена-кореспондента САН ВШ **Марини Володимирівни Піменової “Небо в авторском мировидении Н.В. Гоголя”**. Вона зазначила, що кожний письменник у своїх творах дає власний опис світу, в якому відображено загальний національний образ, а також індивідуальний, авторський. У межах індивідуально-авторської картини М.В. Гоголя важливим є такий фрагмент картини світу, як небо, що символізує рівні всесвіту. Дослідниця проілюструвала способи вербалізації концептуальних метафор неба індивідуально-авторської картини світу письменника.

В'ячеслав Ісайович Теркулов, доктор філологічних наук, проєктор з наукової роботи Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов у доповіді **“Основи ономасіологічної типо-**

логії композитів української мови” розкрив засади ономасіологічної класифікації композитів української мови за її базовими принципами: встановленням ономасіологічного статусу твірної одиниці, процесу перетворення її в композит, статусу композита стосовно вихідної одиниці, формальної моделі утворення композита, що уможливило виділити синтаксичні композити (універбалізаційні й дериваційні) та квазікомпозити.

У доповіді-презентації **“Статус мовчання у комунікативній діяльності”** доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та практики перекладу Сумського державного університету **Світлана Олексіївна Швачко** обґрунтувала статус комунікативного мовчання, типи, витоки, значущість та маркери його позначення у художньому дискурсі; наголосила, що поліаспектність, полімодальність та поліфункціональність мовчання об’єктивують інтерес учених різних студій до зазначеного концепту, а саме — силенціального ефекту. На думку вченої, актуальність осмислення мовчання об’єктивується його комунікативною значущістю та малодослідженістю невербалізованого простору “знакової тіні”, а саме: мовчання як невід’ємний компонент комунікації тісно пов’язаний з етнокультурним соціумом, його соціальними векторами.

Кандидат філологічних наук, провідний науковий співробітник Центру системного аналізу і стратегічних досліджень НАН Білорусі **В’ячеслав Костянтинович Щербін** у презентації **“Дисциплінарные направления восточнославянской концептологии”** довів, що концептологія як наука розвивалася поступово у слов’янському мовознавстві. Він ознайомив слухачів із періодами її формування та становлення, шляхами і напрямками розвитку. До напрямів зарубіжної концептології дослідник зараховує когнітивну граматику, теорії концептуальної метафори, ментальних просторів, концептуальної інтеграції та ін. На думку лінгвіста, формування східнослов’янської когнітивної лінгвістики представлено такими науковими дисциплінами: етнолінгвістикою (розвивалася до появи когнітивної лінгвістики), лінгвокультурологією, когнітивною поетикою, менталінгвістикою, лінгвогносіологією, когнітивною теорією тексту, філософією мови. В’ячеслав Костянтинович зазначив, що найбільше зацікавлення сучасних мовознавців викликають проблеми когнітивної лексикології та лексикографії: концептології, концептографії, когнітивної ономасіології, когнітивної ономастики, когнітивної семасіології, когнітивного термінознавства, когнітивної енциклопедичної роботи та ін. За останні роки під впливом новітніх досягнень когнітивної лінгвістики у складі багатьох гуманітарних і соціальних наук Білорусі, Росії, України були сформовані свої когнітивні розділи дисциплінарних концептологій, зокрема, лінгвоконцептологія, літературознавча, соціологічна, політична концептології та ін.

Виставка-продаж наукових та науково-періодичних видань презентувала новинки лінгвістичної думки Інституту української мови НАН України.

У програмі II Всеукраїнського лінгвістичного форуму молодих учених була також екскурсія до відділу рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка НАНУ, яку провела кандидат філологічних наук, завідувач відділу рукописних фондів і текстології **Галина Миколаївна Бурлака**. Учасники Форуму мали змогу ознайомитися з основними напрямками, особливостями та перспективами роботи відділу, на власні очі побачити зібрання архівів українських письменників, зокрема їхніх рукописів та епістолярію. Родзинкою екскурсії було ознайомлення з особистою бібліотекою І. Я. Франка, яку він збирав від часу навчання в гімназії й до кінця життя.

Культурну програму Форуму завершив вечір французької симфонічної музики у Національній філармонії України.

На заключному пленарному засіданні роботу II Всеукраїнського лінгвістичного форуму молодих учених підсумував голова Оргкомітету Форуму, директор Інституту української мови НАН України, доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу діалектології **Павло Юхимович Гриценко**. Він же прозвітував про роботу секції 1. “Українська діалектологія. Фонетика та фонологія”. Доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, завідувач відділу стилістики та культури мови Інституту української мови НАН України **Світлана Яківна Єрмоленко** виголосила звіт про роботу секції 4. “Українська лінгвостилістика і культура мови. Текст. Дискурс. Інтернет-комунікація”), завідувач відділу структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України, доктор філологічних наук, професор **Євгенія Анатоліївна Карпіловська** підсумувала роботу секції 3. “Грамматика української мови в системній та функціональній дослідницьких парадигмах. Морфологія. Словотвір. Синтаксис”), кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу наукової термінології Інституту української мови НАН України **Людмила Володимирівна Туровська** доповіла про роботу секції 5. “Національно-культурна специфіка лексики і фразеології. Фахові мови й українське термінознавство. Словникарська робота в Україні”), підсумки роботи секції 2. “Історія української мови. Ономастика” підвів кандидат філологічних наук, науковий співробітник відділу ономастики Інституту української мови НАН України **Олександр Володимирович Іваненко**.

Куратор Ради молодих учених, заступник Голови Оргкомітету Форуму, доктор філологічних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу наукової термінології Інституту української мови НАН України **Вікторія Людвігівна Іващенко** виголосила ухвалу II Всеукраїнського лінгвістичного форуму молодих учених:

1. Уважати II Всеукраїнський лінгвістичний форум молодих учених важливим продовженням започаткованої в 2010 році традиції регулярних наукових контактів дослідників різних поколінь та різних наукових і науково-навчальних установ України в галузі лінгвістики.

2. Надалі проводити Форум на базі Інституту української мови НАН України один раз на три роки.

3. Матеріали та фотозвіт Форуму розмістити на сайтах Всеукраїнського лінгвістичного форуму молодих учених та Інституту української мови НАН України. Інформацію про Форум оприлюднити на сторінках фахових періодичних видань і друкованих ЗМІ.

4. Продовжити наукову співпрацю з молодими вченими неографічної лабораторії «NEOLEX-Рівне» Рівненського державного гуманітарного університету.

5. Об'єднати зусилля термінологічного комітету Національної медичної академії наук України (керівник — академік Л.А. Пиріг) та відділу наукової термінології Інституту української мови НАН України щодо створення великого загальнонаціонального енциклопедичного медичного словника.

6. Звернутися до Міністерства освіти і науки, молоді і спорту з пропозицією увести до програм вищих навчальних дисциплін «Основи термінознавства».

7. Урізноманітнити форми виголошення наукових доповідей, а також організації секційних засідань; запровадити традицію відкритих дверей.

8. Передбачити презентацію наукових шкіл.

9. Висловити подяку організаторам Форуму, зокрема голові Оргкомітету Форуму, директору Інституту української мови НАН України, доктору філологічних наук, професору, завідувачеві відділу діалектології **Павлу Юхимовичу Гриценку**, секретарям Оргкомітету: голові Ради молодих учених, молодшому науковому співробітникові відділу діалектології Інституту української мови НАН України **Галині Вікторівні Сікорі-Литвин**, заступникові голови Ради молодих учених, кандидатів філологічних наук, науковому співробітникові відділу ономастики Інституту української мови НАН України **Олександру Володимировичу Іваненку**, кандидатів філологічних наук, молодшому науковому співробітнику відділу діалектології Інституту української мови НАН України **Олександру Сергійовичу Іценку**, молодшому науковому співробітникові відділу лексикології та лексикографії Інституту української мови НАН України **Наталі Григорівні Гордієнко**, аспірантці відділу наукової термінології Інституту української мови НАН України **Олені Олександрівні Коляденко**, а також лаборантові I категорії відділу наукової термінології Інституту української мови НАН України **Інні Володимирівні Шматко**.

10. Окрему подяку висловити Національному педагогічному університету імені М.П. Драгоманова за допомогу в розселенні учасників Форуму.

Галина Сікора-Литвин

УДК 811.161.2.373Срезневський

Олег Прискока (м. Київ)

НАУКОВА СПАДЩИНА І.І. СРЕЗНЕВСЬКОГО У СЛАВІСТИЧНОМУ АСПЕКТІ (до 200-річчя від дня народження)

13 червня 2012 року виповниться 200 років від дня народження видатного російського філолога-славіста, палеографа, педагога Ізмаїла Івановича Срезневського. З-понад 800 наукових праць з питань русистики, україністики, слов'янознавства, методики викладання російської мови, здійснених ним за 68 років життя, основні праці дослідника, такі як «Материалы для словаря древнерусского языка», т. 1–3, перше видання 1893–1912 рр., «Вступительная лекция И.И. Срезневского в Харьковском университете 16 октября 1842 года» (по суті — програма розвитку славістики на сто і більше років наперед), «Мысли об истории русского языка», СПб, 1849 — не втратили свого наукового значення і сьогодні. Без сумніву, ця пам'ятна дата буде відзначена славістами усього світу. А у Рязанському державному університеті, на землі предків вченого, під егідою Російської академії наук у вересні цього року відбудеться міжнародна наукова конференція, присвячена І.І. Срезневському, у якій, за моїми даними, вже зголосилося взяти участь близько двохсот вчених-славістів з різних країн Європи.

Перш ніж докладніше аналізувати науковий доробок вченого, наведемо деякі відомості з його біографії.

Рід Срезневських вийшов з села Срезнево Спаського повіту Рязанської губернії, де з покоління у покоління священиками церкви Покрова Пресвятої Богородиці були його представники. Прізвище Срезневський виникло наприкінці XVIII століття традиційно для російського духівництва селянського походження. Батько академіка Іван Овсійович Срезневський по закінченні Рязанської духовної семінарії наважився на сміливий вчинок — шукати дозволу отримати світ-

ську освіти, щоб продовжувати навчання у Московському університеті, і за допомогою тодішнього куратора університету відомого письменника і культурного діяча М.М. Хераскова отримав звільнення від духовного звання й став студентом [5: 105-108].

Народився Ізмаїл Іванович у м. Ярославлі, де його батько на запрошення російського мецената П.Г. Демидова працював професором Демидівського вищих наук училища з університетськими класами. Мати майбутнього вченого Олена Іванівна Кускова була дочкою вчителя «танцювання» Шляхетного пансіону при Демидівському училищі. Ініціатором надання дитині незвичного імені Ізмаїл був батько, якого приваблювало значення слова «влаштує Бог» [5: 113].

З місячним Ізмаїлом на руках родина перебралася до Харкова, оскільки Іван Овсійович був запрошений на посаду професора кафедри російського красномовства та поезії Харківського університету [Там само]. У семирічному віці Ізмаїл залишився без батька, який помер у вересні 1819 року. Проте батькові друзі не залишили родину поза увагою. Вони допомогли підготувати хлопчика до вступу у приватний пансіон, де він отримав гімназичну освіту і у 1826 р. у віці 14 років вступив на I курс етико-політичного (юридичного) відділення філософського факультету Харківського університету, який закінчив у 1829 р. з кандидатським ступенем. Служив у Харківському депутатському зібранні, в Харківському совісному суді, був домашнім учителем у поміщиків Подольських в Катеринославській губернії (1832–1833), бібліотекарем в Харківському депутатському зібранні [5: 14, 15]. 16 липня 1837 р. захистив магістерську дисертацію «О сущности и содержании теории в науках политических», після чого був призначений ад'юнктом кафедри політекономії та статистики Харківського університету. В 1838 р. представив до захисту докторську дисертацію «Опыт о предмете и элементах статистики и политической экономии сравнительно», але була відхилена через незвичність методики дослідження та висновків автора. З метою збереження здібного дослідника, який, як вважалося, через недостатню зрілість зазнав прикрої невдачі з докторською дисертацією, адміністрація вирішила надати йому можливість перекваліфікуватися та запропонувала стажування у країнах зі слов'янським населенням. Росії потрібні були кадри професорів-славистів. З 17 жовтня 1839 до 23 вересня 1842 р. знаходився в закордонному науковому відрядженні (Німеччина, Чехія, Австрія, Сербія, Угорщина, Польща), де вивчав мови, фольклор, історію, побут слов'янських народів. Після повернення в Харків почав читати в університеті слов'янознавчі філологічні курси. З грудня 1846 р. захистив дисертацію «Святылища и обряды языческого богослужения древних славян по свидетельствам современным и преданиям», за яку йому вперше в Росії був присуджений науковий ступінь доктора слов'яно-руської філології. Подальша діяльність Срезневського була пов'язана з Петербурзьким університетом та Академією наук. Переїхавши у 1847 р. до столиці, вчений читав різні слов'янознавчі дисципліни, очолював кафедру слов'янської філології, деякий час був

деканом філологічного факультету, головою вченої ради, членом Комісії з управління університетом, в 1861 р. — ректором університету. У 1848 р. Срезневський був вибраний ад'юнкт-професором з російської мови та словесності, в 1854 р. — академіком Академії наук, а потім — головою Другого відділення Академії наук [2: 219, 220].

Сучасне Срезневськознавство налічує сотні, а можливо, й тисячі публікацій.

З минулого простежується така тенденція: автори намагалися всебічно розповісти про його життя і наукові здобутки, проте з різних причин — чи то через брак фактів, чи через усвідомлення того, що праця виходить за межі відведеного місця у виданні, починаючи писати про все, поступово обмежувалися описом одного або кількох, як їм здавалося, найважливіших напрямів його діяльності. Такого зразка ґрунтовні персоналії знаходимо в Енциклопедичному словнику Брокгауза та Ефрона, у біобібліографічному словнику *М.Г. Булахова* «Востоочнославянские языковеды» (Мінськ, 1976), у монографії московського дослідника Г.О. Богатової «Отечественные лексикографы» та інших.

Пізніше, з урахуванням попереднього досвіду, з'являються праці *Кондрашов Н.А.* Лингвистическое и методическое наследие И.И. Срезневского. — М., 1979; *Богатова Г.А.* И.И. Срезневский. — М., 1985 (Серія «Люди науки») та [4; 5], у яких автори ставлять за мету всебічно розглянути один якийсь аспект наукової діяльності вченого. Зазначимо, що ще й досі не створено повного списку праць вченого, хоча такі спроби були. Зокрема, академік А.Ф. Бичков склав неповний список на 389 назв статей та книг, в середньому 8-12 публікацій на кожний рік творчого життя І. Срезневського. У 1861 р., коли він був ректором Петербурзького університету, вийшло 19 його публікацій [1: 127, 129]. Сучасні автори вважають, що науковий доробок І. Срезневського складає понад 800 публікацій, та всього списку не наводять. Отже, ця ділянка Срезневськознавства ще чекає на свого дослідника.

Мета нашої доповіді значно скромніша. Ми вважаємо за потрібне хоча б пунктиром окреслити діяльність і здобутки вченого, частково чи повніше описані дослідниками його наукової спадщини, а деякі і неописані взагалі.

Звичайно, найбільше І.І. Срезневський зробив у русистиці.

У 1849/50 навч. році Срезневський вперше в російському мовознавстві почав читати лекції з історії російської мови, тобто курс, який ми зараз називаємо «Историческая грамматика русского языка». За його переконанням, такі дисципліни мають базуватися на результатах дослідження пам'яток давньої писемності. Йому належать відомі праці:

- Рядная запись с печатью XIII в. (1851);
- О договорах князя Олега с греками (1852);
- Памятники X-го века до Владимира святого (1854);
- Хождение за три моря Афанасия Никитина в 1466–1472 гг.;
- Законщина в кн. Господина Дмитрия Ивановича и брата его Володимера Ондреевича (1857, 1858);

- Грамота вел. кн. Мстислава и сына его Всеволода новгородского Юрьеву Монастырю (1859–1860);
- Сведения и заметки о малоизвестных и неизвестных памятниках (1864, 1865, 1866, 1867, 1871, 1873, 1874, 1876, 1879, 1881) [2: 223, 224].

І.І. Срезневський був одним з найбільших палеографів свого часу. Досі не втратили наукового значення такі його праці, як:

- Надпись в Нередицкой церкви близ Новгорода до 1200 г., с рисунком (1863);
- Древние изображения св. князей Бориса и Глеба (1863);
- Монета в.к. Игоря (1861);
- Обзор материалов для изучения славяно-русской палеографии (1867) [2: 225].

Найбільшим життєвим подвигом І.І. Срезневського і нерукотворним пам'ятником його наукової діяльності став створений ним словник давньоруської мови, який повністю вийшов уже після смерті вченого під назвою «Материалы для словаря древнерусского языка» (СПб, 1893–1912. – Т. 1–3).

Словник налічує близько 130 000 лексичних одиниць, охоплює період XI – першої половини XVI століття, розпис карток здійснено на основі 2700 археографічних джерел, з яких 402 джерела є безпосередньо пам'ятками писемності XI–XIV ст., що є особливо цінним, хоча наряду з ними використані і пізні списки пам'яток давньоруського періоду, оригінали яких до нашого часу не дійшли [2: 226].

Вважають, що задум створення історичного словника давньоруської мови виник у І.І. Срезневського у 1847 році. До цього вченого підштовхнула багатюща лексикографічна практика 1840-х рр., коли І. Срезневським були вже складені короткі словники й покажчики до пам'яток: «Акты юридические», «Акты археографической экспедиции (1294–1462 гг.)», Лаврентівський, Іпатіївський літописи, Руська правда тощо. Були опубліковані зроблені під його керівництвом його учнями М.Г. Чернишевським «Словарь к Ипатьевской летописи», А.Н. Пипінін – до I Новгородського літопису, П.А. Лавровським – до інших Новгородських і Псковських літописів [6: 7].

Наукова цінність словника полягає не лише в тому, що за допомогою пояснених у ньому давньоруських слів можна полегшити переклад та коментування змісту давніх писемних пам'яток. Ілюстрації семантики слів подані у хронологічному порядку, отже, перший приклад є, переважно першою писемною фіксацією слова у східнослов'янській писемності. Решта прикладів підібрані у такий спосіб, щоб було можливо продемонструвати функціонування певного слова у пам'ятках давньої писемності різних жанрів.

Отже, «Материалы для словаря древнерусского языка» Срезневського є одночасно джерелом етнографічних, стилістичних, археографічних та інших мовно-історичних досліджень.

У XIX ст. слов'янська лексикографія з історичним ухилом бурливо розвивалася. Вже були словники церковнослов'янської мови

Востокова, два словники Франца Миклошича — етимологічний та *Palaeoslovenicae graecolatinum*, словник польської мови Самуеля Богу-міла Лінде, але такого історичного словника, який створив І.І. Срезневський, ще не було.

Не дивно, що під час революційних перетворень 1920-х рр. виникла думка створити новий, радянський історичний словник російської мови. Картотека його була закладена у 1925 р. Учені Інституту російської мови почали видавати його у 1975 р. під назвою «Словарь русского языка XI–XVII вв.». У 2000 р. міжнародною конференцією урочисто відзначили 75 років картотеки ДРС. Випуск словника ще й досі не завершено.

У 1959 р. академік Р.І. Аванесов у тому ж Інституті російської мови висунув ідею створити «Словарь древнерусского языка» XI–XIV вв., який базувався б на картотеці слів, вибраних винятково з пам'яток давньоруської писемності XI–XIV, до середини XV ст. На початок видання у 1988 році словник охоплював 784 джерела, потім їх кількість збільшилася. Працював цілий відділ, проте на сьогодні здійснено випуск 8 томів із запланованих 10-ти, а минуло вже 60 років.

Щоправда І. Срезневський був не один. Після його смерті над виданням словника 32 роки працювала уся його родина, допомагали і колеги. Тому пророчими виявилися слова відомого російського вченого С.Г. Бархударова, який у передмові до другого видання словника написав: «Словарь И.И. Срезневского — величественный памятник русской исторической лексикографии. Как всякий классический труд, он никогда не утратит своего значения, даже тогда, когда будут изданы более совершенные словари древнерусского языка».

Чималий науковий доробок вченого у галузі україністики. Слід зазначити, що період студентства І.І. Срезневського збігся в Україні з піднесенням цікавості до досліджень народної старовини та поезії, що отримала романтичний напрям як у південноросійських етнографів, так й у Західній Європі. На цій хвилі навколо Срезневського утворився студентський гурток товаришів-етнографів, любителів літератури та історії. У нього входили друзі ще з пансіону, а потім й університету: брати Євєцькі (пізніше друкувалися в «Деннице» Дубровського), І.В. Розковшенко (відомий як перекладач Шекспіра), О.Г. Шпигоцький (письменник-поет), О.А. Джунковський. Вони мріяли писати історичні повісті або поеми. Лідером у зборі етнографічних матеріалів, завдячуючи своїм знанням та завзятості, був Ізмаїл Срезневський [1: 127, 129].

У ці роки у ньому зародився особливий інтерес до української літератури — творів відомих письменників І.П. Котляревського та Г.Ф. Квітки-Основ'яненка, в яких відображалися події та звичаї усіх прошарків українського суспільства.

З 1831 р. почалася його літературна діяльність. На сторінках «Украинского альманаха», який І. Срезневський видавав разом з Розковшенком, він надрукував декілька своїх віршів, малоруських пісень, записаних в народі, та статтю «Мысли и замечания».

Займаючись етнографічними пошуками, вчений найбільше працював в Катеринославській губернії України. Результатом цього був вихід у світ перших книжок «Запорожской старины», в яких, як сказано в одній з рецензій, «собиратель поместил невиданные доселе материалы по истории Украины от Гедемина до Мазепы, заключающие в себе собрание исторических песен и дум малорусских, свод летописей и извлечений из других исторических документов» з примітками про побут та звичаї запорожців. Все це справило сильне враження на сучасників та зробило ім'я молодого дослідника відомим, «выдвинув его и как учёного собирателя-этнографа, и как талантливого писателя и пламенного украинца». Про це свідчать відгуки сучасників: М.В. Голя, Т.Г. Шевченка, М.А. Максимовича та інших.

У перші роки становлення наукової діяльності І.І. Срезневського у нього зав'язалися дружні стосунки зі столичними письменниками та істориками: І.М. Снегирьовим, В.Г. Анастасевичем, Г.Ф. Квіткою, В.Н. Каразіним, І.П. Котляревським, Л.І. Боровиковським, А.Л. Метлинським та багатьма іншими. В одному з листів до І.М. Снегирьова «Взгляд на памятники украинской народной словесности» (1834) Срезневський називає малоруське наріччя «одним из языков богатейших», що має повне право на літературне існування.

Нарівні з публікаціями етнографічних праць з досліджень України І.І. Срезневський почав видавати літературні твори сучасників, наприклад, «Наталку-Полтавку» (1838) та «Москаля-Чарівника» (1841) І.П. Котляревського, вірші Гулака-Артемівського, твори Сковороди та інші [5: 16, 18].

Слід відзначити праці І.І. Срезневського з історії України. «Историческое обозрение гражданского устройства слободской Украины со времени её заселения в Харьковскую губернию» багато років залишалося актуальним, і вже набагато пізніше, в 1883 р., було перевидане в «Харьковском статистическом листке» [5: 16, 17].

Після повернення із закордонної подорожі І.І. Срезневський протягом чотирьох років (1842–1846) викладав в Харківському університеті курс лекцій «Історія та література слов'янських наріч», у вступному розділі якого доводив необхідність дослідження слов'янських мов та літератур в Росії. У цей же час вчений проводив заняття з пояснювального читання давньоруських пам'ятників [Там само].

Важливу роль І.І. Срезневський зіграв у науковій долі О.О. Потебні. Вона зумовлена тим, що вже в його ранніх працях він побачив відгук на ідеї, що були висловлені в праці «Мысли об истории русского языка». Як пише дослідник І.Я. Айзеншток: «Некоторые тезисы «Мыслей об истории русского языка» И.И. Срезневского являются как будто эмбрионами отдельных мест и тезисов труда Потебни «Мысль и язык»».

У всій науковій діяльності О.О. Потебні й особливо в його праці «Из записок по русской грамматике» І. Срезневський бачив здійснення програми, наміченої ним у «Мыслях об истории русского языка» [7: 17].

Корифей вітчизняної славістики І.І. Срезневський (1812–1880) зробив вагомий внесок в історико-філологічне вивчення слов'янських народів в час їх національного відродження. І словакістика займає в цьому контексті своє гідне місце.

Молодий вчений вперше в Росії записав народні пісні словаків від торговців дрібним товаром, що доходили до Харкова, та видав їх окремою збіркою в 1832 році. «Словацкие песни» зустріли співчутливе відношення в середовищі російської та української інтелігенції, навіть потрапили в бібліотеку О.С. Пушкіна, можливо, ставши його натхненням при створенні «Песен западных славян».

Історичні долі словацького народу склалися драматично. Рано загубивши свою національну незалежність, завойовані ордами мадяр, вони увійшли до складу Угорського королівства, а потім й Австрійської імперії. Подвійне державне підпорядкування ускладнювалося конфесійним розколом. Частина словаків залишилася католиками, друга перейшла у протестантство. Представники різних конфесій ще й використовували різні мови в писемності: протестанти ввели чеську «біблітчину», католики писали спочатку латиною, а наприкінці XVIII — початку XIX ст.. талановитий мовознавець А. Бернолак спробував кодифікувати словацьку мову на основі західнославацьких діалектів. Лідери словацького національного відродження, протестанти П.Й. Шафарик і Я. Коллар, в 30–40 роки виступали захисниками чесько-словацької мовно-літературної єдності. Їх однопумець, обдарований вчений та суспільний діяч, Л. Штур разом зі своїми соратниками в 1843 р. зробив кодифікацію словацької літературної мови на основі середньословацьких діалектів, яка з певними змінами прийнята й досі.

І.І. Срезневський під час свого відрядження до слов'янських земель (1839–1842) вступив у дружній контакт з представниками різних таборів. Російський вчений зумів розібратися в суперечностях словацького національного руху, вловивши його провідні перспективні тенденції. Він виступив на підтримку реформи Л. Штура, у зв'язку з тим, що її противники звинуватили його та О.М. Бодянського (колегу з Московського університету) в «подстрекательстве к отторжению словаков от чехов».

І.І. Срезневський першим розробив класифікацію словацьких говорів, в загальному вигляді прийняту й в сучасній науці, склав «Словарь горных словаков», що відображує середньословацькі говори.

У своїх лекціях він одним із перших в Росії розглядав словаків в історико-філологічному відношенні в якості самостійного, хоча й «бездержавного» народу. Студенти мали загальне уявлення про особливості словацької мови, її діалекти, етнографічні особливості населення та фольклор. Він характеризував творчість відомих представників словацької літератури: Я. Голлого, Я. Коллара, наукові праці А. Бернолака, П.Й. Шафарика, Я. Коллара, Л. Штура.

На жаль, на схилі віку за певними обставинами І.І. Срезневський відмовився від попередніх переконань та почав розглядати словацьку мову як наріччя чеської.

Серед словаків І.І. Срезневський незмінно був великим авторитетом та заслуговував величезної поваги. Добра пам'ять про нього лишається в їх серцях й досі. Ім'ям вченого названа одна з вулиць в Братиславі [7: 20-21].

Наукові зв'язки російських та чеських славістів мають давні традиції. Великого розквіту вони досягли в 40-60-х рр. ХІХ ст., неабияк сприяючи розвитку слов'янознавства в обох країнах. Значний внесок в розширення цих зв'язків зробив І.І. Срезневський. Починаючи з 40-х рр. ХІХ ст., він постійно виступав популяризатором передових для свого часу досягнень чеської славістики в Росії. Цю мету переслідували його статті в російських наукових журналах та виступи на засіданнях Відділення російської мови та словесності.

Чеська проблематика була гарно представлена в його університетських курсах «Славянские древности», «История славянского языка по наречиям», «Древности западно-славянской словесности» та ін. Він постійно заохочував заняттями богемістикою своїх студентів, призначаючи відповідні теми курсових робіт. Окрім того, з його ініціативи теми зі славістики та, зокрема з богемістики, часто висувалися на медаль історико-філологічного факультету Петербурзького університету. Зокрема, золоті медалі отримали: П. Анненков (випускник) за роботу «Иоанн Гус, обзор его жизни и чешских сочинений» (1870), В. Ивацевич — «Об успехах изучения народной поэзии у западных славян с обозначением правил собирания, издания и объяснения памятников» (1872), В. Регель — «Критическая оценка с приложением отрывков в русском переводе хроники Козьмы Пражского» (1878).

Виступи І.І. Срезневського в ОРЯС нерідко були відгуком на вихід важливих у науковому відношенні книжок та видань чеських вчених, на отримання відомостей про поточну роботу. Зокрема, на засіданні ОРЯС у лютому 1877 р. вчений повідомив про роботу А. Патери над підготовкою видань про листування Й. Добровського, а на одному з засідань навесні 1879 р. — про його нове важливе відкриття в Бібліотеці Пражського митрополитського капітулу «чешских славянских глосс к беседам Григория, папы XI–XII века», що ввійшли в науку під назвою «Святогрегоровских» чи «Патеровых» і т.п.

Восени 1874 р., звітуючи перед ОРЯС про участь в роботі Київського археологічного з'їзду, Срезневський повідомив про своє наукове відкриття. На виставці стародавніх рукописів, приуроченої до з'їзду, він знайшов невідомий глаголичний пам'ятник, який він назвав «Киевские глаголические листки». (У наш час «листки» вважаються пам'ятником старослов'янської писемності першої половини Х ст.) Срезневський вперше опублікував та дослідив цей пам'ятник, та встановив, що він є старослов'янським перекладом латинського міссала «римсько-католицького обряду».

І.І. Срезневський вперше вказав на наявність ряду чехізмів в цьому пам'ятнику та на його чехо-моравське походження, що надало йому підстави передбачати в Х–ХІ ст. існування «чеського типу» старослов'янської мови.

Але найбільше увагу Срезневського в 70-ті рр. привертала проблема достовірності цілого ряду давньочеських рукописів, «відкритих» ще в 10–20-ті рр. XIX ст. Головними з них за науковим та національно-культурним значенням вважалися «Краледворський рукопис», «знайдений» В. Ганкой в 1817 р. в Краловому Дворі та «Любушин (Лібушин) суд» («Зеленогорський рукопис»), присланий анонімно до Праги в 1818 р. Рукописи мали яскраво виражений загальнослов'янський та антинімецький характер та, за замислом фальсифікаторів, мали свідчити про високий рівень освіченості не лише стародавніх чехів, а й усіх слов'ян у ранньому середньовіччі.

Срезневський висловив сумніви у їх старожитній ідентичності, хоча рукописи сприяли зміцненню національної самосвідомості чехів, що було важливим аргументом в їх боротьбі проти германізаторської політики австрійської влади.

Головним чином, спільні пошуки істини й зміцнили зв'язки І. Срезневського з чеськими вченими в цей період.

У 1870-ті рр. багаторічна невтомна діяльність Срезневського у справі розвитку російсько-чеських зв'язків була оцінена в Чехії. Він був вибраний почесним членом «Академічного чеського читацького товариства» (1874 р.), а найголовніше — «Королівського чеського вченого товариства» (1878 р.) — прообразу Чеської Академії наук [4].

Найменше дослідженою є діяльність І.І. Срезневського в галузі полоністики. У нашому полі зору немає жодної монографії з цього питання, є лише непрямі відомості, що окремі публікації на рівні статей друкувалися у польській науковій періодиці.

Проте у старому підручнику А.Є. Супруна та А.М. Малюти «Введение в славянскую филологию» (Минск, Вышэйшая школа, 1981. — С. 310.) у персоналії польського та російського славіста І.О. Бодуена де Куртене знаходимо такий пасаж: «В работе «О древнепольском языке до XIV столетия», написанной как магистерская диссертация по указанию его петербургского руководителя И.И. Срезневского, Бодуэн де Куртене собрал и тонко проанализировал материал латинских грамот, в которых встречались отдельные польские слова, представил словарь и описал фонетику дописьменного польского языка». Отже, видатний славіст І.О. Бодуен де Куртене теж був учнем І.І. Срезневського. З нагоди згадки про учнів додамо, що учнями І.І. Срезневського були М.Г. Чернишевський, М.О. Добролюбов, Д.І. Писарев, О.М. Пипін, Є.І. Ламанський та багато інших досить відомих людей.

У працях з історичної лексикології польської мови, з якими мені довелося ознайомитися під час перебування у Польщі, польські дослідники, з огляду на пізнє виникнення польської писемності, перші фіксації спільнослов'янських слів зазначають за їх відбитками у нашій східнослов'янській давній писемності та фіксаціями у «Материалах для словаря древнерусского языка» І.І. Срезневського.

У південнослов'янському напрямі досліджень доробок І.І. Срезневського теж чималий.

Під керівництвом відомого граматики Вука Караджича він вивчав сербську і хорватську мови.

Загальне зацікавлення славістів викликали такі його праці: «Очерки книгопечатания в Болгарии» (1846 р.), «Древние памятники письма и языка юго-западных славян» (1864 р.), дослідження резьянських говірок, виконані ним і під його керівництвом І.О. Бодуеном де Куртене [3], численні розвідки зі старослов'янської мови.

У 1867 р. І.І. Срезневського було обрано почесним членом Південнослов'янської академії наук та мистецтв у Загребі [8].

Отже, підбиваючи підсумок славістичних здобутків І.І. Срезневського, ми можемо з впевненістю стверджувати, що його доробок і сьогодні, у ХХІ ст., є прикладом служіння славістичній науці як для поодинокого, окремо взятого славіста, так і для науково-дослідних чи навчально-наукових колективів, яким є, наприклад, наш Київський славістичний університет.

1. Богатова Г.А. Отечественные лексикографы XVIII–XX века. — М.: Наука, 2000. — 508 с.
2. Булахов М.Г. Восточнославянские языковеды: Библиографический словарь, т.1. — Минск, 1976. — 319 с.
3. Відомості про чеський напрям діяльності І.І. Срезневського // Досталь М.Ю. Срезневський і його зв'язи з чехами і словаками. Гл. II Роль І.І. Срезневського в розвитку руско-чеських наукових і культурних зв'язей в 40–70 гг. XIX века. — М., 2003. — С. 199–297.
4. Досталь М.Ю. І.І. Срезневський і його вклад в словакистику // І.І. Срезневський і історія слав'янсько-руської філології. — Рязань, 2007. — 411 с.
5. Колгушкіна Н.В. Академик І.І. Срезневський в культурному просторі Росії. — Рязань: РГУ ім. С.А. Есенина, 2011. — 399 с.
6. Словарь древнерусского языка (XI–XIV в.). — М., 1988. — Т.1. — 525 с.
7. Франчук В.Ю. Научная школа І.І. Срезневського на Україні // І.І. Срезневський і історія слав'янсько-руської філології: Тенденції в науці, освіті та культурі. — Рязань, 2007. — 411 с.
8. Цыхун Г.А. Славистические интересы І.І. Срезневского. Резия и восточные славяне // Славянские языки, письменность и культура: Сб. науч. тр. — К.: Наук. думка, 1993. — С. 63–66.

Oleg Pryskoka (Kyiv)

I.I. SREZNEVSKY'S SCIENTIFIC HERITAGE IN THE ASPECT OF SLAVIC STUDIES
(to the 200th anniversary of the birthday)

The article dedicated to academician I.I. Sreznevsky the prominent Russian philologist and slavist. His scientific achievements in researches of different sphere in Russian, Ukrainian, Bulgarian and Polish etc. are shown. A heed is paid to his lexicography heritage, paleographic researches and pedagogical and social activities.

Key words: Slavic studies, education, master's and doctoral thesis, historical linguistic, ancient texts, old Slavonic language, old Russian language, lexicography, manuscript, lecture, scientific heritage.

УДК 811.161.2.373

Віта Чикут (Закарпаття)

НАУКОВІ ЗДОБУТКИ І. ПАНЬКЕВИЧА У ГАЛУЗІ ЛІНГВІСТИКИ (до 125-річчя від дня народження вченого)

У колі найвидатніших представників українського мовознавства почесне місце заслужено належить Іванові Артемовичу Панькевичу (1887–1958). Його життєвий шлях, результати багаторічної праці в галузі лінгвістики, а також громадська діяльність десятки років привертають незмінну увагу, що засвідчує значна кількість праць, у яких так чи інакше згадане ім'я І. Панькевича або в яких воно безпосередньо в центрі наукових зацікавлень. Особливе пошвавлення цього інтересу настало в роки після проголошення державної незалежності України, коли з'явилися ширші можливості об'єктивно висвітлювати події, що реально сприяли розвитку духовних сил українського народу, зокрема й на окраїнних теренах, до яких належить Закарпаття. І. Панькевич і Україна, І. Панькевич і Закарпаття — великі й багатовимірні теми, всебічне висвітлення яких вимагатиме зусиль не одного покоління фахівців. Простору для наближення спадщини І. Панькевича до тих, кому вона адресована, попри все зроблене досі, залишається ще багато.

У популяризації спадщини І. Панькевича, розгортанні досліджень, що стосуються біографії вченого, його опублікованого й рукописного наукового доробку, громадської діяльності визначну роль відіграли праці і виступи на наукових форумах М. Мушинки, М. Дольницької, Й. Дзендзелівського. Завдяки їхнім зусиллям наукова громадськість довідалася багато нового про зміст матеріалів з архіву І. Панькевича.

Народився Іван Панькевич 6 жовтня 1887 р. в селі Цеперіві на Львівщині в родині із середніми селянськими статками. Учителю початкової школи, що навчав хлопчика 4 роки, помітив його неабиякі здібності й потяг до науки, тому переконав батька попри всі проблеми,

© В.Й. ЧИКУТ, 2012

що стояли перед ним як головою численної сім'ї (мав 8 дітей), дати змогу синові продовжувати навчання далі. В одинадцять років Іван вступив до польської гімназії у Львові. Велике місто принесло багато нових вражень, захопило розмаїтістю знайомств і занять. Студентські гуртки, збори і читання лекцій з історії, літератури, філософії, участь у щорічних Шевченківських святах сприяли формуванню світогляду І. Панькевича.

На одному із засідань таємного гуртка І. Панькевич, будучи учнем V класу, зачитав наукову доповідь про Угорську Русь. Його виступ був помічений відомим українським фольклористом, етнографом В. Гнатюком і став приводом для їх зближення та співпраці. За порадою В. Гнатюка І. Панькевич почав збирати етнографічні матеріали рідного краю, а також взяв участь у десятиденному поході в Карпати, під час якого було записано багато фольклорних творів від місцевих жителів. Захоплення українським фольклором значно зросло в роки навчання в університеті.

Будучи студентом Львівського університету, І. Панькевич два роки працював секретарем Львівської філії товариства „Просвіта”, з його участю за цей період було засновано та оновлено 120 читалень у Львівському повіті. Він керував також академічним гуртком освітньої праці, подорожував із лекціями по сільських читальнях.

Матеріальна скрута змушувала І. Панькевича одночасно вчитися і працювати. Завдяки клопотанням професора К. Студинського Віденське міністерство шкільництва виділило для І. Панькевича і Тараса Франка (сина І.Франка) стипендію, і це дало змогу їм обом навчатися у Віденському університеті.

У 1912 році І. Панькевич закінчив Віденський університет зі ступенем доктора філософії й отримав посаду викладача російської мови в консульській академії. З метою поглибленого вивчення російської мови на короткий час поїхав на стажування до Москви. У Відні 1914 р. став професором.

У 1915 році після трирічної служби на посаді вчителя призначений доцентом російської мови консульської академії, де працював аж до ліквідації (1919 р.) цього закладу. У 1915 році одружився із Софією Каранович, дочкою радника найвищого адміністративного суду — Осипа Карановича, а через рік у молодого подружжя народилася дочка Марта.

Працюючи у Відні, І. Панькевич познайомився з чеськими вченими Долежалом і Карасиком, на їх запрошення (після розпаду Австро-Угорської імперії та ліквідації консульської академії) переїхав до Праги, де записався слухачем Карлового університету.

Власник квартири, де жив І. Панькевич, був знайомий із братом референта шкільного реферату в Ужгороді Й. Пешка. Й. Пешек писав своєму братові, що для роботи в Ужгороді потребує філолога, котрий би знав мову закарпатських українців. І. Панькевич, дізнавшись про це, виявив бажання поїхати до Ужгорода. 15 грудня 1919 р. він отримав телеграму-запрошення від Й. Пешка. 19 грудня І. Панькевич був уже в

Ужгороді, де його було прийнято “як довірливого урядовця управління в справах шкіл, який мав вести мовний відділ, регулювати мову навчання та офіційну мову” [5: 32].

Перед І. Панькевичем як завідувачем мовного відділу шкіл Цивільного управління Підкарпатської Русі постали складні завдання, пов'язані з переходом на іншу мову навчання та офіційно-ділове її використання, адже до цього часу офіційною мовою в краї була угорська. Обов'язки І. Панькевича передбачали, зокрема, добір національно свідомих кадрів, організацію курсів української мови для вчителів, які б навчали дітей у школах рідною мовою. Новопризначений державний службовець очолив комісію з перевірки знань української мови вчителями, яких приймали на роботу, організував при відділі шкільництва бібліотеку наукової та художньої літератури, редагував дитячий журнал “Віночок” та фаховий часопис “Учитель”, став одним із фундаторів “Педагогічного товариства Підкарпатської Русі” і товариства “Просвіта”, працював членом їх правління, 5 років секретарем, а також членом видавничої, наукової, театральної, бібліотечної та музейної комісії. За редакцією І. Панькевича вийшла серія популярних видань для народу та “Науковий збірник тов. Просвіта”, які відіграли велику роль у культурно-освітньому житті Закарпаття. До співпраці в них він залучав широке коло відомих учених: українських — В. Гнатюка, К. Студинського, Ф. Колессу, М. Возняка, С. Рудницького; російських — О. Петрова, Ю. Яворського, В. Саханєва; чеських — Ф. Тихого, Ф. Габрієла, а згодом і молодих закарпатських інтелігентів — М. Лелекача та Ф. Потушняка.

Із 1924 по 1936 р. І. Панькевич редагував красназнавчий журнал “Підкарпатська Русь”, зорієнтований на послідовне наукове дослідження побуту, мови, народних звичаїв і традицій.

У 1938 р. в Празі виходить друком велика монографія І. Панькевича **“Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей”**, у якій вміщено матеріали, зібрані майже в 300 селах Закарпаття і Пряшівщини. За цю працю, в якій уперше в українському мовознавстві застосовано в такій досконалій формі лінгвогеографічний метод дослідження, у 1939 р. вчена рада Карлового університету присвоїла її авторові звання приват-доцента. Цього ж року, у зв'язку з різким загостренням політичної ситуації в ЧСР, поразкою Карпатської України й окупацією Ужгорода угорською армією, І. Панькевич організував евакуацію Ужгородської гімназії до Перечина і як її директор намагався забезпечити функціонування закладу в екстремальних умовах. Життєві обставини змусили його виїхати до Братислави, потім до Праги, де з 1947 р. працював на посаді викладача університету. Відомо, що з 1946 по 1952 рік на Пряшівщині збирав матеріали з історії мови, уклав **“Граматика української мови для нижчих клас і шкіл горожанських”**, згодом **“Граматика української мови для середніх шкіл Пряшівщини”**. У 1952 р. було підготовлено третій варіант цього підручника під назвою **“Граматика української мови для середніх шкіл другого і третього ступенів”**.

Проте жодна з цих граматик не була надрукована, як і „**Короткі правила українського правопису для вжитку Пряшівщини**”, оскільки їх автора в тогочасній радянській періодиці було названо серед закарпатських буржуазних націоналістів.

Проте жодних доказів “провини” І. Панькевичу не було пред’явлено, тому в стінах Празького Карлового університету відстояли його добре ім’я, що й уможливило його призначення на посаду державного доцента.

У 1957 р. було урочисто відзначено 70-річчя від дня народження І. Панькевича. Тільки на восьмому десятку життя у нього з’явилися нарешті пристойні, сприятливі умови для наукової праці, та раптова смерть 25 лютого 1958 р. обірвала всі творчі плани вченого.

Дослідження І. Панькевича займають важливе місце у фонді найкращих надбань діалектології та історії мови. Ці два напрями тісно переплітаються і доповнюють один одного у працях ученого, де вигідно представлено й підкреслено своєрідність використовуваного фактичного матеріалу, зокрема давніх писемних фіксацій і зразків народного мовлення корінного східнослов’янського етносу Закарпаття. Вони добре демонструють складність історичних умов, у котрих віками перебувало населення краю, і тісні контакти з представниками сусідніх етнічних груп. Усвідомлюючи особливості говіркового масиву Закарпаття, що виявлялися передусім у глибокій архаїчності, науковець розумів також їх особливе значення для з’ясування багатьох закономірностей на шляху розвитку української мови.

Й. Дзензелівський відзначав, що діалектологічні праці І. Панькевича, на відміну від праць попередників (І. Верхратського, В. Гнатюка, О. Бонкала та ін.), чітко вирізняються тим, що у них: 1) описується вся фонетична система і вся система словозміни (а не лише так звані особливості); 2) поряд із констатацією явища, широко користуючись порівняльно-історичним методом, автор намагається в них дати всебічне пояснення цього явища, залучаючи при цьому факти писаних пам’яток тощо; 3) вони мають виразне лінгвогеографічне спрямування [1: 168].

Й. Дзензелівський виділив три напрямки діалектологічних досліджень І. Панькевича: 1) дослідження фонетики та морфології сучасних говорів; 2) дослідження історичної діалектології (публікація та опис мови місцевих писаних пам’яток); 3) підготовка діалектного (обласного) словника [1:167].

Про зацікавлення І. Панькевича діалектологічними дослідженнями чимало інформації містять листи І. Панькевича до В. Ягича (1918–1921), опубліковані М. Дольницькою [3]. З них дізнаємося, що науковець мав намір досліджувати волинські говори і просив допомоги В. Ягича отримати дозвіл від німецької влади для поїздки на Волинь. Рішення німецького уряду було негативне, й І. Панькевич зайнявся вивченням фонетики говірок району Золочева.

З 1922 р. І. Панькевич розпочав діалектологічні дослідження у Підкарпатській Русі. Він подорожував районами Закарпаття та селами Східної Словаччини, записуючи діалектний матеріал.

Його діалектологічну спадщину складає велика кількість статей: «Говір села Валяшковець бувшої Земплинської жупи на Закарпатті» (1930), «Говір сіл ріки Руської був. Марамороша в Румунії» (1934), «Нові історичні дані до висвітлення деяких українських діалектичних явищ в був. жупі Угоча» (1937), «Уваги до в'яснення процесу ікання в українських південнокарпатських говорах» (1994) та ряд інших.

Яскравий, унікальний, у багатьох відношеннях еталонний приклад наукової сумлінності І. Панькевича — його монографія **“Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей”** (Прага, 1938). Із листування І.Панькевича з І.Зілинським дізнаємося, що вже в 1929 р. ця праця була завершена в рукописі, і ось як писав про це І.Панькевич: „Я вже кілька разів поправляв свій рукопис — а він від 1929 року готовий — а все находжу недостатки” [4: 148–150].

Поряд із працями П. Бузука („Діалектологічний нарис Полтавщини”, 1929, де вперше в історії української діалектології подано три лінгвістичні карти), В. Чистякова („К лингвистическому атласу Кубанского округа”, 1930), В. Курашкевича („Przegląd gwar wojewódstwa Lubielskiego (z tara)”, 1931; тут на доданій карті позначено вісім ізоглос), М. Пшеп'юрської („Надсянський говір”, 1938; на доданій карті подано дев'ять ізофон та одну ізоморфу) праця І. Панькевича стала однією з перших в україністиці, у котрій було успішно й ефективно використано лінгвогеографічний метод.

І. Панькевич підтримував тісні наукові та дружні стосунки з І. Зілинським. У своєму листуванні вони часто порушували діалектологічні проблеми, і неодноразово в листах звучала проблема картографування певного діалектного явища. У листі від 15. 7. 1923 р. І.Зілинський радив І.Панькевичу додати до праці карту „хоч би й дуже загальну і малого розміру, бо се дуже потрібне”, запевняючи: „Велика буде Твоя заслуга, коли опрацюєш систематично хоч одну частину нашої мовної території та висвітлиш многі неясні питання щодо розміщення і п[івденно]карпатських говорів” [4: 37].

Помітним досягненням І. Панькевича у цій книжці було успішне застосування новітніх для свого часу методів дослідження: експерименти зі штучним піднебінням носіїв різних говірок, прийоми лінгвогеографічного методу. Додані лінгвістичні карти продемонстрували переваги методів лінгвогеографії, додали переконливості висновкам ученого, центральне місце в яких зайняло положення про те, що закарпатські говірки є органічним продовженням суміжного українського говіркового масиву. І. Панькевич визначив основні фонетичні і морфологічні риси гуцульських, бойківських і лемківських говірок, поширених на Закарпатті і в Східній Словаччині. Після І. Панькевича багато хто, досліджуючи народне мовлення, застосовував аналогічні прийоми картографування.

Як фундаментальну слід кваліфікувати й іншу працю І. Панькевича — **„Нарис історії українських закарпатських говорів. Фонетика”**, яка вийшла друком після смерті мовознавця у 1958 р. Й. Дзензелівський відзначав, що „в українській історичній діалектології „Нарис...”

І. Панькевича є першою пробою докладного монографічного опису мови якоїсь певної компактною територією [1: 192]. Цілий ряд положень цієї праці і сьогодні звучать актуально, оскільки торкаються дискусійних питань звукової і морфологічної історії українських народних говірок Закарпаття, проте вона залишається мало відомою і рідко використовуюваною українськими мовознавцями.

Продовженням «Нарису історії українських закарпатських говорів. Фонетика», на нашу думку, є рукопис, на архівній обліковій картці якого зазначено **«Paňkevyc Ivan: Istorija ukrajinskych zakarpatських hovoriv»** (фотокопія була передана нам дочкою І. Панькевича М. Дольницькою). Ми вважаємо, що за рукописом слід закріпити назву **«Нарис історії українських закарпатських говорів. Морфологія»**. Рукопис праці має 210 аркушів. Проаналізувавши його структуру, ми встановили, що змістовно праця поділяється на такі розділи: Гуцульський говір, Сигітська кітловина і долина ріки Руської, Марамороські говори, область між Боржавою і Латорицею, Бер[ег], Уж, Пряшівщина, Лемківщина.

У кінці на 31 аркуші подано матеріал (різні виписки із пам'яток, нотатки), який, за нашим припущенням, мав би бути використаний у самій праці, оскільки у рукописі при багатьох тематичних підпунктах не подано пояснювального матеріалу. Отже, на основі цього ми вважаємо, що збережений рукописний матеріал не є завершеним дослідженням І. Панькевича морфології закарпатських говорів. Незважаючи на те, що в рукописі мають місце деякі тематичні прогалини, ця праця є цінною і потрібною в історії розвитку української діалектології.

І. Панькевич із великою увагою ставився до першоджерел мовознавчих досліджень. Тому значне місце в його науковій спадщині займають праці, присвячені вивченню мови писемних пам'яток. Справжній успіх ученого — його розвідка про Пандекти Антіоха, датовані 1307 р. Аналіз пам'ятки виявився настільки повним, що дослідження її І. Панькевичем використовується як основне джерело відомостей про Пандекти Антіоха 1307 р., зокрема й в «Історичній фонетиці української мови» Ю. Шевельова [11].

І. Панькевич здійснив особисто не одну поїздку-експедицію в пошуках фактичного живомовного матеріалу, поєднуючи це з відвіданням церков із метою виявлення зразків давньої писемності (служебні книги, метрики тощо), із котрих робив виписки маргіналій. Ці записи стали основою трьох видань **„Покрайніх записів на підкарпатських церковних книгах”** (1922, 1937, 1947), котрі і сьогодні є цінною джерельною базою в дослідженнях з історії мови, ономастики. Уміле використання І. Панькевичем історично засвідченого фактичного матеріалу при поясненні мовних процесів стало прикладом для наступних поколінь науковців.

І. Панькевичу належить визначна роль у розв'язанні мовної проблеми на Закарпатті початку ХХ ст. За дорученням уряду, у повній згоді зі своїм сумлінням науковець підготував для середніх і горожанських шкіл краю **“Граматичу руського язика”** (1922, 1927, 1936), запровадивши компромісний правопис (варіант “максимовичівки”) і ніскільки не

сумніваючись у тому, що в такий спосіб вдасться швидше досягти бажаного результату в національному освідомленні закарпатців. “Грамматика руського языка...” І. Панькевича виявилася максимально наближеною до навчальних потреб книжкою, яка значною мірою задовольняла (як для свого часу) критерії науковості, доступності, перспективності, наочності, зв’язку з життям. Використана в ній термінологія допомогла призвичаїтися інтелігенції до української наукової мови. Заслуга І. Панькевича в тому, що він зумів зробити це, не викликавши заборонних заходів урядових кіл. Зміст граматик І. Панькевича переконує, що ці “руські” граматики духом своїм українські, соборницькі. І це добре розуміли активісти з різних таборів опонентів І. Панькевича, як-от Г. Григор’єв. У тому, що український напрям завоював міцний плацдарм на Закарпатті в системі освіти ще в період Чехословацької республіки, має незаперечні заслуги й І. Панькевич (поряд з А. Волошином та плеядою інших сподвижників). Зважаючи на тогочасну історично-політичну ситуацію, у якій жив і діяв І. Панькевич, треба визнати його громадянську мужність, бо відстоювати унормовану літературну українську мову і її права на функціонування у всіх сферах суспільного життя було не так просто і безпечно.

Те, що в 1937–1938 рр. в Ужгороді з’явилися друком дві частини “Граматики української мови” Я. Неврлі із застосуванням фонетичного правопису і що ця грамматика використовувалася як підручник для середніх шкіл і самонавчання, красномовно засвідчує, що І. Панькевич свою місію виконав: своєю грамматикою і своїм правописом він підготував ґрунт для повноцінного функціонування української мови в школах Підкарпатської Русі. І. Панькевич виявився на висоті, не побоявшись узяти на себе велику відповідальність — формування унормованої літературної мови на Закарпатті, першою сходинкою до чого стала його „Грамматика руського языка...”, за якою навчалося кілька поколінь інтелігенції краю і яка заклала добру основу для функціонування української мови в системі освіти в Закарпатській області після 1945 р.

І. Панькевич взяв участь у важливому для українського мовознавства процесі — встановленні єдиних правописних норм для Східної і Західної України (1927). Хоч у заувагах до проекту правопису української мови науковець враховував закономірні історичні фонетичні зміни, дію аналогії і писемні традиції, але не всі його пропозиції можна кваліфікувати як оптимальні, компромісні й прийнятні для всенародного вжитку, зокрема з огляду на гостроту полемік навколо правопису. При цьому для історії правопису досить важливо мати якомога докладнішу картину, наскільки відомими були державні заходи щодо уніфікації правопису для всіх українців, що думали фахівці з приводу кожної запроваджуваної орфографічної норми. І. Панькевич у своїх пропозиціях висловив неприйняття як нормативних форм типу *розкошів, подорожів, матерів, статтів, відповідів* тощо, вважаючи **-ів** несумісним з іменниками третьої і першої відмін, хоча в говорах такі явища (*т'ін'іў, сол'іў, печіў*) трапляються. Водночас І. Панькевич уважав до-

речними в літературному вжитку форми на зразок *їш, даш, відповісь* (2 ос. одн. дієсл. теп. і майб часу). Ці й ряд інших пропозицій показують, як непросто в свідомості навіть таких фахівців, як І. Панькевич, відкладалися переконання в доцільності утвердження норм, які обговорювалися на наукових конференціях, зокрема й у Харкові в 1927 р.

Для освітніх потреб й утвердження української літературної мови на Пряшівщині І. Панькевич підготував **„Короткі правила українського правопису для вжитку Пряшівщини”** (1952). Мовознавець, розуміючи вагомість появи друком укладених ним правил правопису української мови для застосування у школах Пряшівщини, погодився на їх публікацію без зазначення свого імені як автора, через певні політичні закиди. Подавши до теоретичного матеріалу широкі діалектологічні коментарі, при цьому обгрунтовуючи правильність написання слів, науковець продемонстрував ефективність вивчення літературної мови в діалектному середовищі. А використання близького та зрозумілого для пряшівчан ілюстративного матеріалу, застосування прийомів порівняльного методу, що реалізовувався у наведенні словацьких відповідників, стало виправданим методичним кроком на шляху свідомого вивчення правописних норм української літературної мови з використанням ситуації білінгвізму учнів, для яких із повсякденного життя відомі особливості словацької літературної та живорозмовної мови.

Велике значення для розвитку мовознавчої думки на Закарпатті мала діяльність І. Панькевича як лексикографа. На жаль, найбільший його здобуток у цій галузі, попри великі зусилля самого автора, його вихованців і співчутливців, досі залишається в рукописі. Приклад І. Панькевича запалив на подвижницьку працю М. Грицака, який склав величезну картотеку матеріалів для словника українських говорів Закарпаття і готовий був згодом присвятити всі свої сили виготовленню об'єданого словника, який би враховував його власні записи та матеріали картотеки І. Панькевича (уже по смерті вченого), але і йому довести справу до логічного завершення не вдалося. Видання словникових праць І. Панькевича та М. Грицака давно на часі. Треба домогтися державної підтримки заходів для підготовки хоча б електронних версій цих унікальних лексикографічних джерел.

„Словник українських закарпатських говорів” І. Панькевича, за даними М. Дольницької, нараховує нині 116860 карток, писаних не тільки рукою упорядника, але й В. Гнатюком, О. Зілинським, А. Куримським, М. Мушинкою та іншими. Історія цього словника сягає 20-х рр. ХХ ст. Думаючи, що до роботи над словником підключаться вчителі та інші інтелігенти Закарпаття, І. Панькевич публікував статті з методичними порадами і розробив докладну тематичну програму. Учений передбачав, що багато цінного матеріалу буде в записах народних пісень, описах обрядів та ігор, у різних прозових жанрах (казки, байки, міфи, перекази, легенди, новели, анекдоти, загадки, заклинання, замовляння тощо). І в цьому підході І. Панькевич виявився на передових діалектологічних позиціях, надаючи перевагу записам текстів, на основі

яких складатимуться словникові статті, а не йдучи шляхом випитування в носіїв діалектного мовлення окремих слів чи виразів.

Щоб зібраний І. Панькевичем і його помічниками протягом не одного десятиліття словниковий матеріал послужив науці, необхідно, щоб до нього виявила активний інтерес серйозна наукова інституція, яка могла б домовитися про перевезення картотеки на архівне збереження й даліше опрацювання в Україні.

Виявом справжньої самовідданості була співпраця І. Панькевича у підготовці **“Української загальної енциклопедії”** — першої друкованої української універсальної енциклопедії (1930–1935 рр.). Факт, що українська енциклопедія містила різні відомості про Закарпаття і вони органічно влилися в українознавчу концепцію видання загальнонаціонального значення, ще не раз буде вагомим аргументом у дискусіях, як ішли до своєї національної самоідентичності закарпатці. А те, що ці відомості готував І. Панькевич не за сприятливих умов і з можливими небажаними наслідками для себе, додатково характеризує вченого як великого патріота.

На прохання редакції УЗЕ І. Панькевич уточнював біографічні дані деяких відомих діячів Закарпаття і підготував статті про О. Бонкала, Михайла та Юлія Бращайків, А. Гартла, Я. Гануша, Ю. Гаджегу, І. Гуцу-Венеліна, В. Гренджу-Донського, О. Духновича та ін. (усі вони опубліковані без підпису). В УЗЕ вміщено статтю й про самого І. Панькевича та його правопис „панькевичівку”. Це засвідчило визнання його як ученого та видатного культурно-освітнього діяча краю.

Діяльність І. Панькевича як мовознавця сприймається у загальноукраїнському контексті, де представлені такі імена його сучасників, як І. Зілинський, В. Гнатюк, В. Ганцов, О. Курило, К. Студинський, О. Колесса, І. Раковський, С. Томашівський, В. Бирчак, З. Кузеля, В. Сімович та інші. Зміст їхньої наукової діяльності і громадської активності був націлений на те, щоб підтримати українське національне і культурне життя свого народу на всіх територіях, де він споконвіку був представлений тими чи тими етнічними групами. І. Панькевич, досліджуючи мову українців Закарпаття і Пряшівщини, розумів, що праця його вливається у загальнонаціональну духовну скарбницю.

Масштаб постаті І. Панькевича як науковця підтверджується цілою плеядою вчених, які були його студентами, вихованцями, послідовниками, а це такі відомі в науці імена, як Микола Мушинка, Орест Зілинський, Костянтин та Зіна Геники-Березовські, Михайло Мольнар, Вацлав Жідлицький, Андрій Куримський, Ярослав Моравець, Андрій Шлепецький, Юрій Муличак, Микола Штець, Микола Неврлий, Ольга Дутко, Марта Дольницька, Ірина Нейко-Субота, Іван Бистрянин, Юрій Гривняк, Микола Ксеняк, Мирон Сисак, Юрій Цигра. Іван Панькевич був керівником чи консультантом наукової підготовки Василя Латти, Ласла Деже, Ольдржіха Лешки, Василя Суботи, Олени Рудловчак, надавав допомогу в науковій діяльності Йосипу Дзендзелівському, Лукії Гумецькій, Уляні Єдлінській, Миколі Грицаку та іншим.

Наукові досягнення І. Панькевича відіграли незаперечну позитивну роль у розвитку мовознавства не лише на Закарпатті, а й у всій Україні. Наявність у критичній літературі наукових дороговказів у дослідженні спадщини Івана Панькевича окреслює велике коло невисвітлених питань із доробку мовознавця, спрямовує молодих науковців на невивчені аспекти його діяльності та підтверджує доцільність на сучасному етапі розвитку мовознавства вивчення, опису та публікацій наукової спадщини Івана Артемовича Панькевича.

1. *Дзендзелівський Й.* Іван Панькевич як діалектолог / Й. Дзендзелівський // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. — Пряшів, 1969. — Т. 4. — Кн. 1. — С. 167–209.
2. *Дзендзелівський Й.* Словник українських говорів Закарпаття І. Панькевича / Й. Дзендзелівський // Матеріали наукової конференції, присвяченої пам'яті Івана Панькевича (23–24 жовтня 1992 року). — Ужгород, 1992. — С. 176–179.
3. *Дольницька М.* До історії листування І. Панькевича з В. Ягічем / М. Дольницька // Науковий збірник Музею русько-української культури у Свиднику. — Пряшів, 2001. — Т. 22. — С. 199–206.
4. *Мушинка М.* Листування Івана Зілинського з Іваном Панькевичем (1913–1951) [Текст] / М. Мушинка. — Нью-Йорк–Пряшів, 2008. — 197 с.
5. *Панькевич І.* Мій життєпис / І. Панькевич // Матеріали наукової конференції, присвяченої пам'яті Івана Панькевича (23–24 жовтня 1992 року). — Ужгород, 1992. — С. 9–39.
6. *Чикут В.* Внесок Івана Панькевича в розвиток діалектологічної науки на Закарпатті / В. Чикут // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції „Внесок вчених Карпатського регіону у світовий розвиток науки, культури, суспільства”. — Хуст, 2006. — С. 204–208.
7. *Чикут В.* До характеристики внеску Івана Панькевича в розвиток українського мовознавства: питання діалектології та історичної фонетики / В. Чикут // Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки. — Запоріжжя, 2006. — № 2. — С. 287–291.
8. *Чикут В.* Листування Івана Панькевича з редакцією „Української загальної енциклопедії” (1929–1935) [Текст] / В. Чикут. — Ужгород, 2007. — 48 с.: іл.
9. *Чикут В.* Правописна дискусія 20-х років ХХ ст. і участь у ній І. Панькевича / В. Чикут // Вісник Прикарпатського національного університету. Ювілейний випуск на пошану 100-річчя від дня народження проф. Івана Ковалика. Філологія. — Івано-Франківськ, 2007. — Випуск XV–XVIII. — С. 717–722.
10. *Чикут В.* Наукові досягнення І.А. Панькевича і їх вплив на розвиток українознавчих лінгвістичних галузей [Текст] / В. Чикут. — Пряшів, 2009. — 241 с.
11. *Шевельов Ю.* Історична фонологія української мови [Текст] / Ю. Шевельов. — Харків: Акта, 2002. — 1054 с.

Vita Chykut (Zakarpattya)

SCIENTIFIC ACHIEVEMENTS I. PANKEVYCHA IN LINGUISTICS
(up to 125-anniversary from birthday)

The article contains basic information about life, work and contribution to the development of Ukrainian language areas I. Pankevycha. The main attention is focused on clarifying the academic ranking of his works from dialectologists, history, language, determined by the value of scientific heritage linguist in grammar, spelling and lexicography.

Key words: I. Pankevych, Zakarpattya, dialectology studies the history of the Ukrainian language, history of linguistics, history of grammar, lexicography.

УДК 81(477) (092)Слинько

Ніна Гуїванюк (м. Чернівці)

УЧЕНИЙ І ПЕДАГОГ І.І. СЛИНЬКО (19.06.1912 — 1.01.1994)

У статті проаналізовано творчий внесок професора Слинька Іларіона Іларіоновича у філологічну науку, його праці з історичного та новітнього синтаксису української мови.

Ключові слова: *Іларіон Слинько, видатні мовознавці, історія мови, історичний синтаксис, синтаксис сучасної української мови.*

У когорті українських мовознавців, які у другій половині ХХ ст. активно досліджували проблеми синхронної й історичної граматики, вирізняється постать талановитого вченого і педагога професора Іларіона Іларіоновича Слинька.

Народився І. І. Слинько 19 червня (у день Святого Іларіона) 1912 р. в м. Києві у родині вчителів. Тому з молодих років він вирішив продовжувати педагогічний шлях батьків, для чого закінчив у 1936 р. факультет мови та літератури Запорізького педінституту. Разом з дипломом першого ступеня здібний юнак отримав і рекомендацію в аспірантуру. Проте спочатку спробував учительського хліба. Однак, учителюючи на Запоріжжі, не покидав надій зайнятися наукою. Та його мріям завадила Друга світова війна. Після звільнення від німецько-фашистських загарбників м. Мелітополя у грудні 1943 р., як тільки відновив роботу педагогічний інститут, його запрошують викладати тут українську мову.

З 1 вересня 1947 р. упродовж кількох років він працює в Кіровоградському педінституті, долучаючись до наукової роботи. Першими науковими його спробами були рецензії на збірник вправ з орфографії та на “Граматику української мови” А. Загородського (журн. “Радянська школа”, 1947 р.), а згодом він підготував ґрунтовну рецензію на “Російсько-український словник” (“Мовознавство”, 1948 р.). У 50-х рр. мовознавець розпочав дослідження історичних писемних пам’яток української мови („Грамоти” XIV–XVIII ст., „Літопис Самійла Величка” та

© Н.В. ГУЙВАНЮК, 2012

ін.) – надійного джерела вивчення історії української мови, зокрема становлення її синтаксичної системи. У архіві вченого бачимо рукописи, зроблені власноруч, акуратно переписані та збережені у зшитках й оправлені, адже робити ксерокопії тоді не було можливості, як не було і друкованих аналогів багатьох пам'яток. Пам'ятки української мови XVII–XVIII ст. стали предметом його творчого опрацювання упродовж усього життя: натхненно перечитував давні тексти, віднаходячи в них різноманітні риси українського синтаксису. Одні з них усталилися як нормативні у літературній мові, інші залишилися в минулому як архаїчні, раритетні. Перші наукові захоплення проблемами історії української мови переросли у ґрунтовні наукові дослідження. Вчений підготував розвідку „**Часові звороти в „Літописі С. Величка**” („Наукові записки Кіровоградського педінституту”, 1951 р.), а згодом свої спостереження над „Літописом Самійла Величка” узагальнив у кандидатській дисертації **“Синтаксис „Літопису С. Величка”** (захистив у 1954 р.).

Одночасно І.І. Слинко зацікавився проблемами синтаксису сучасної української літературної мови, що засвідчує його стаття **„Способи вираження обставин”** („Українська мова в школі”, 1952 р.).

З 1956 р. по 1994 р. І.І. Слинко працював у Чернівецькому університеті, з вересня 1963 р. очолював кафедру української мови. Під його керівництвом науковці кафедри опрацьовували дві наукові проблеми: вивчення діалектів Буковини і синтаксис історичний та української літературної мови.

У травні 1971 р. у Львівському університеті І.І. Слинко захистив докторську дисертацію **“Дослідження з історичного синтаксису української мови XVII–XVIII ст. (історія предикативних, присвійних, об'єктних, просторових і часових зворотів)”**, яка в 1973 р. була опублікована як окрема монографія [6]; цій публікації передували ґрунтовні студії: **„Дослідження історичного синтаксису за пам'ятками XIV–XVIII ст. (місцево-просторові звороти)”** (Львів, 1968), **“Історичний синтаксис української мови за пам'ятками XIV–XVIII ст. (часові, звороти)”** (Чернівці, 1968); **“Історія об'єктних зворотів української мови”** (Чернівці, 1969) та ін.

Монографію **“Історичний синтаксис української мови”** (К.: Вища школа, 1973) І.І. Слинко присвятив генезису формування синтаксичної системи української мови на національній основі. Праця постала як результат аналізу значної кількості пам'яток української мови XIV – XVIII ст., зокрема грамот, актових книг, листів і універсалів, літописів, релігійно-полемічних трактатів тощо. Авторові вдалося з'ясувати історію розвитку окремих типів синтаксичних конструкцій як засобів вираження об'єктних, означальних та обставинних відношень, що їх по-різному пояснювали у той час граматисти, обґрунтувати погляд на заміну подвійних відмінків орудним предикативним чи прийменниково-відмінковими формами тощо. Для зіставлення дослідник широко залучав факти українських говорів, розмовного мовлення, подібні факти

російської, білоруської, польської та інших слов'янських мов, відзначаючи спільне й відмінне у процесах формування граматичних систем споріднених мов. Своє дослідження І.І. Слинько вибудував у діахронічному плані, ставлячи за мету „виявити справжню картину розвитку зазначених конструкцій з урахуванням усієї складності історичного процесу” (с. 4). Дослідник простежив, які саме синтаксичні форми, звороти українська мова успадкувала з мови давньоруської доби, а які виникли пізніше на національному ґрунті, які запозичені з інших слов'янських мов.

Перший розділ монографії „Історичний синтаксис” автор присвятив аналізу орудного предикативного відмінка, що поступово заступав другий називний, другий знахідний або другий давальний; йдеться і про предикативне вживання прийменникових конструкцій. Водночас на підставі достовірних джерел він переглянув деякі погляди мовознавців на окремі синтаксичні явища. Зокрема, всупереч дослідникам, які вважали, що орудний предикативний з прийменником **за** в українській мові почав вживатися тільки з XVI ст., І.І. Слинько довів, що такі звороти були відомі вже староукраїнським пам'яткам XIV–XV ст. (с. 61), щоправда зрідка, а згодом вони набули більшого поширення, особливо у релігійних творах та актових книгах. Вживання орудного предикативного І.І. Слинько пов'язував з позицією в реченні та синтаксичною сполучуваністю з дієсловами-зв'язками: на його думку, ці форми ширше вживають при напівповнозначній зв'язці, ніж при абстрактній. Дослідник зазначив, що в пам'ятках ділового характеру звороти з другим називним домінують над зворотами з орудним предикативним. Проте в пам'ятках інших жанрів з XVI ст. конструкції з орудним предикативним набувають поширення і переважають над конструкціями з називним. Цікаві спостереження та уточнення зробив І.І. Слинько щодо історії присвійних зворотів. Зокрема, він ствердив, що присвійні прикметники в староукраїнську добу використовували набагато вільніше, ніж пізніше; з присвійними прикметниками почав конкурувати родовий відмінок із значенням належності, проте його вживання в українській мові було менш продуктивне, ніж, наприклад, у російській.

Глибоко проаналізував І.І. Слинько історію конструкцій з об'єктним значенням, на великому фактичному матеріалі він підтвердив думку, що безприйменникові конструкції з об'єктним значенням вживали в староукраїнській мові значно частіше, ніж у сучасній українській літературній мові. Проте згодом, з розвитком мови, вони поступилися місцем прийменниковим формам, які точніше передають відповідне значення чи синтаксичні відношення.

Закономірно, що така ґрунтовна праця І.І. Слинька була високо поцінована фахівцями. Відомий історик мови І.М. Керницький у рецензії на цей підручник („Мовознавство”, 1974) відзначив: “Уперше в українському мовознавстві так старанно і ретельно зібрано й систематизовано великий фактичний матеріал різних жанрів з українських пам'яток староукраїнського періоду, на підставі якого чітко і вдало

схарактеризовано процес розвитку названих синтаксичних конструкцій”, — і далі, — “ця праця вже своїм фактичним матеріалом, старанно дібраним і систематизованим, має важливе значення для вивчення важливих проблем з історії українського синтаксису” (с. 88–89).

Досвід І.І. Слинька — історика мови — придався під час колективної праці **“Історична граматики української мови”** (К.: Вища школа, 1980; співавтори — М.А. Жовтобрюх, О.Т. Волох, С.П. Самійленко, І.І. Слинько), що стала надійним підручником з історії української мови для студентів-філологів.

Цінним теоретичним доробком професора І.І. Слинька збагатилася наука та синтаксис сучасної літературної мови; він прагнув знайти відповідь на низку важливих питань, зокрема й на питання про одиниці як предмет наукового вивчення (ця проблема досі залишається дискусійною). Учені шукають відповідь на неї ще з часів античності, називаючи синтаксичними одиницями слово, словоформу, словосполучення, речення і навіть текст. Для усвідомлення сутності синтаксису, зауважував І.І. Слинько, не досить перелічити його основні одиниці; необхідно звернути увагу на те спільне, що об’єднує ці одиниці в граматичну структуру мови. При цьому варто враховувати, що синтаксичні одиниці різних рівнів пов’язані між собою як у системі (структурі) мови, так і в реалізації, її функціонуванні у мовленні. Питанню про предмет синтаксису І.І. Слинько присвятив спеціальний посібник **„Синтаксис сучасної української мови”** (Чернівці, 1978), у якому проаналізував відомі досі погляди на предмет синтаксису. Професор І.І. Слинько визначив синтаксис як частину граматики, яка вивчає „систему одиниць різних рівнів — словосполучень, простих речень, складних речень і складних синтаксичних єдностей, що створюють структуру мови для її функціонування” (с. 25). Він обстоював комплексний аналіз синтаксичних одиниць, єдність формально-граматичного, семантичного і комунікативного.

Професора І.І. Слинька, цікавило становлення засобів вираження присвійності в сучасній українській мові, дієслівне та прикметникове керування, кореляція активних і пасивних конструкцій. Він добре знав історію вивчення цих питань, простежував за історичними пам’ятками функціонування присвійних прикметників, родового та давального відмінків приналежності, як і особливості дієслівного керування. Зазначимо, що навколо питань їхнього вживання в сучасній українській літературній мові точилися суперечки. Тому дослідник запропонував своїм учням з’ясувати низку дискусійних проблем: вивчити особливості дієслівного керування в сучасній українській літературній мові Метр доручив М.Ф. Кобилянській, систему засобів вираження присвійності — Н.В. Гуйванюк, історію пасивних зворотів — С.С. Перепелиці; згодом ці дослідники захистили свої дисертації під високою рукою Професора!

Головним аргументом у встановленні наукової істини, на думку І.І. Слинька, є великий за обсягом і переконливий мовний матеріал, який здатен підтвердити сформульовану гіпотезу. Його, зокрема, цікавило

співвідношення предикативних відмінків в іменних присудках, синтаксичні функції інфінітива, відмінкове керування, засоби вираження прямого додатка, вчення про іменні односкладні речення, синтаксична парадигма речень тощо. Цим питанням дослідник присвятив низку статей. Науковим працям вченого притаманне глибоке зацікавлення проблемою, всебічне вивчення оцінок і поглядів багатьох мовознавців, намагання висвітлити проблему по-новому, при цьому не нав'язуючи своєї думки, а лише зацікавлюючи нею інших. Тому для своїх наукових статей І.І. Слинько обирав насамперед теми проблемні, мало розроблені, що спонукало до наукових дискусій. Звідси — його прагнення дати своїм розвідкам назви у формі питальних речень: „**Сполучник чи сполучне слово?**” (“Українська мова і література в школі”, 1987, № 4), „**Чи є односкладні речення?**” (Мовознавство, 1989, № 4), „**Другорядні чи поширюючі члени речення?**” (Мовознавство, 1990, № 2) та ін. Зокрема, він пропонував замінити термін “другорядні члени речення” терміном “поширюючі члени”, або “поширювачі”, оскільки основне їх призначення — поширювати мінімальну структуру речення означеннями, додатками та обставинами. Односкладні речення І.І. Слинько називав „одноядерними”, оскільки вони мають один предикативний центр — одне „ядро” речення.

Актуальними для системного аналізу синтаксичних одиниць є статті І.І. Слинька про парадигматичні відношення в системі простих і складних речень: вивчення синтаксичної парадигматики — важливий і мало досліджений аспект аналізу мовних одиниць. По-новому професор підійшов і до питання напівпредикативних зворотів та сурядних рядів членів речення, як і до проблеми відмінка (розглядав у контексті семантичної структури речення), теорії синтаксису (ввів поняття *комунікати* — окремі висловлення, що не відповідають певному граматичному зразку, як речення-висловлення).

Читаючи основні курси та спецкурси для студентів Чернівецького університету, професор І.І. Слинько постійно намагався поєднувати досягнення наукової теорії з практикою викладання української мови в школі, наполягав на внесенні змін у навчальні програми, структуру та зміст шкільних підручників. Свої міркування з цих питань він виклав у спеціальній статті „**Чи все зроблено для перебудови шкільного синтаксису?**” (Мовознавство, 1991).

Лебединою піснею стала одна з найповніших і найкращих праць професора Слинька, колективна монографія, яку він написав у співавторстві з Н.В. Гуйванюк та М.Ф. Кобилянською, — „**Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання**” (К.: Вища школа, 1994), що здобула визнання і високу оцінку В.М. Русанівського, Ю.О. Карпенка, В.В. Явір, К.Г. Городенської, Д.Г. Бучка, С.І. Дорошенка та інших мовознавців.

Часто і захоплено розповідав І.І. Слинько викладачам кафедри про ту чи ту нову працю, яку він сам прочитав. Тут же намагався пристосувати нові відомості до своїх лекцій, кожного року він оновлював

читаний цикл лекцій, тому викладачі, які вели практичні заняття, постійно відвідували його лекції, аби збагнути глибше те нове, чим лектор завжди збагачував виклад уже відомої теми.

І.І. Слинько докладав зусиль для розвитку синтаксичної науки в Україні, організовуючи наукові конференції й семінари. Він був людиною виняткової самодисципліни, ініціативним організатором філологічної науки на Буковині, вимогливим і доброзичливим вихователем педагогічних і наукових кадрів. Його праці збагатили вивчення історичного та сучасного синтаксису новими концептуальними положеннями та висновками.

Понад сто наукових праць — такий науковий набуток професора І.І. Слинька. Серед них 7 монографій, підручники та навчальні посібники для університетів, наукові статті, опубліковані в авторитетних виданнях. Ці праці позначені високопрофесійним рівнем, відповідальним ставленням до мовних фактів, аргументованістю і всебічною обґрунтованістю висновків.

Така модель ставлення до науки забезпечила тривалу в часі актуальність праць Професора, націленість багатьох сформульованих ним проблем на перспективу, заклала міцні підвалини наукової школи.

Nina Guyovanyuk (Cherniotsi)

A SCIENTIST AND A TEACHER I.I. SLYN'KO
(19.06.1912–1.01.1994)

The creative contribution in philological science of the professor Ilarion Ilarionovych Slyn'ko and his works about historical and newest Ukrainian syntax are analysed.

Key words: Ilarion Slyn'ko, prominent linguists, history of language, historical syntax, syntax of modern Ukrainian.

Мовна мозаїка

ПРО ВЕЛИКУ І МАЛУ ЛІТЕРИ В НАЗВАХ ВУЛИЦЬ

Усім відоме правило, що назви вулиць потрібно писати з великої літери. Однослівні назви вулиць так і пишуть, а двослівні — не завжди. Іноді друге слово вживають з малої літери. Це — помилка. Запам'ятаймо, якщо обоє повнозначних слів уходять до складу власної назви, їх потрібно писати з великої літери, з малої пишемо родові назви, до яких належать слова *вулиця, бульвар, проспект, майдан, площа, провулок, спуск, узвіз* та ін., напр.: вулиця **Велика Васильківська**, вулиця **Мала Житомирська**, вулиця **Академіка Кримського**, вулиця **Маршала Тимошенка**, вулиця **Композитора Лятошинського**, вулиця **Сім'ї Хохлових**, проспект **Героїв Сталінграда**, проспект **Червоних Козаків**, проспект **Академіка Глушкова**, проспект **Дружби Народів**, провулок **Цимбалів Яр**, спуск **Протасів Яр**. У деяких назвах вулиць збереглися слова на зразок *вал, яр, ворота, тік, затон, клин* тощо, які вже не сприймаємо як родові назви, тому їх пишемо також з великої літери, пор.: вулиця **Верхній Вал**, вулиця **Ярославів Вал**, вулиця **Протасів Яр**, вулиця **Боричів Тік**, вулиця **Княжий Затон** та ін.

Катерина Городенська

Рецензії та огляди

УДК 81'367.625(161.2=111):81-115

ПЕРШЕ ЗІСТАВНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ДІЄСЛІВНИХ СИСТЕМ

Іваницька Н.Б. Дієслівні системи української та англійської мов: парадигматика і синтагматика : [монографія] / Н.Б. Іваницька. — Вінниця : СПД Главацька, 2011. — 636 с.

У сучасній компаративістиці помітне дедалі активніше розгортання лінгвістичних досліджень, у яких однією із двох зіставляваних або серед зіставляваних мов є українська. Такі дослідження сприяють не лише подальшій розбудові методологічних засад комплексних міжмовних студій та поглибленню теорії зіставної лінгвістики, а й істотно доповнюють і збагачують новими узагальненнями лінгвоукраїністику, відкривають цікаві перспективи для вивчення української мови в нових аспектах. З іншого боку, теоретичні напрацювання українського мовознавства слугують надійною науковою базою для виконання зіставних досліджень з різних проблем сучасної лінгвістики. Монографія Н.Б. Іваницької засвідчила паритетність української мовознавчої науки в зіставному вивченні лексико-семантичної парадигматики й синтагматики дієслів української та англійської мов, у встановленні міжмовних співвідношень, що віддзеркалюють спільні й відмінні різнорівневі категорійні вияви дієслівної природи в кожній із досліджуваних мов.

Узагальнивши теоретичні напрацювання своїх попередників та використавши зіставний підхід до порівняння мовних одиниць, Н.Б. Іваницька створила свою лінгвістичну методику, придатну для комплексного контрастивного дослідження дієслівних підсистем української та англійської мов, передусім для встановлення парадигматичних і синтагматичних міжмовних співвідношень дієслівних лексем. Вона переконливо визначила переваги двобічного, чи білатерального, зіставного аналізу, однією з основних, на її думку, є свідоме запобігання проєкції однієї мови на іншу.

© К.Г. ГОРОДЕНСЬКА, 2012

Теоретично виваженим є обґрунтування вибору парадигматичного та синтагматичного вимірів для контрастивного дослідження дієслівних систем української та англійської мов: парадигматичні і синтагматичні відношення є найпоказовішими серед системних відношень, бо формують вертикальну і горизонтальну осі мовної структури, взаємно передбачаючи, доповнюючи одна одну. Обмеження парадигматичного аспекту встановленням лише лексико-семантичної парадигматики дієслівних систем української та англійської мов, а синтагматичного аспекту — семантичною і синтаксичною синтагматикою зумовлене їхнім недостатнім вивченням у міжмовному аспекті.

Заслуговують уваги і цілковитої підтримки виокремлені чотири етапи проведення комплексного двобічного контрастивного аналізу парадигматики і синтагматики дієслівних систем української та англійської мов у лексико-семантичній та формально-синтаксичній площинах. Запропонована характеристика кожного етапу знайомить читача із суттю виконаних операцій та з концептуальними авторськими засадами виконаного зіставного дослідження. Зокрема, принциповим є теоретичне обґрунтування вибору (на другому етапі) основи зіставлення, якою слугує універсальна дієслівна категорія “процесуальність”, репрезентована узагальненою лексичною семантикою дієслова та його граматичними (морфологічними, словотвірними, синтаксичними та міжрівневими) категоріями. Самодостатньою видається характеристика третього етапу, пов’язаного з контрастивним аналізом лексико-семантичної парадигматики дієслівних систем української та англійської мов. Тут дослідниця виокремила субкатегорії та мікрокатегорії значеннєвого компонента універсальної дієслівної категорії “процесуальність”, за допомогою яких провела спостереження за дієслівною реалізацією мікрокатегорійних абстракцій у межах співвідносних лексико-семантичних полів, змодельованих на ідентичних засадах. Релевантними для міжмовного аналізу, на її думку, є субкатегорії “процесуальність — дія”, “процесуальність — стан” та “процесуальність — відношення”, на яких ґрунтується сукупність однослівних номінацій в обох мовах. Якщо перші дві субкатегорії послідовно виділяли в українській граматичній традиції, то третю — лише деякі дослідники. Особистим здобутком авторки вважаємо також виокремлення в межах зазначених субкатегорій їхніх найвиразніших значеннєвих варіантів, названих мікрокатегоріями (усіх — 16) та використання польової моделі, що передбачає аналіз виділених мікрокатегорій крізь призму формування ними лексико-семантичних полів, структурованих центром і периферією — ближчою, віддаленою та крайньою. Послідовне й системне зіставлення центральних і периферійних частин співвідносних лексико-семантичних полів дало змогу виявити корелятивні і некорелятивні (лакунарні) зони в межах зіставляваних парадигм, на основі яких Н.Б. Іваницька вперше в українському мовознавстві встановила системну подібність та специфіку лексико-семантичного парадигматичного виміру універсальної дієслівної категорії “процесуальність”,

іншими словами, виявила системну ізоморфність та аломорфність дієслівної лексико-семантичної парадигматики обох мов.

Високої оцінки заслуговує ґрунтовний, логічний контрастивний аналіз дієслівної реалізації шістнадцятьох мікрокатегорій. Правильно визначене дієслівне наповнення лексико-семантичних полів, чітко розподілено його між центральною і периферійною частинами в межах кожного поля, встановлено корелятивні та лакунарні зони. Широко використаний і грамотно потрактований корпус дієслів української мови дав змогу зробити важливі узагальнення про особливості дієслівної реалізації трьох виокремлених субкатегорій, суть яких полягає в тому, що в системному плані найбільш корелятивними є центральні частини лексико-семантичних полів субкатегорій “процесуальність — дія” та “процесуальність — відношення”, тоді як у заповненні центральних частин зіставляваних парадигм зафіксовані істотні відмінності в лексико-семантичних полях субкатегорії “процесуальність — стан”, що виявилось в нетотожності “дієслівного оформлення” процесуальних ситуацій, оскільки для української мови характерне однослівне найменування їх, а для англійської — неоднослівне, що зумовлено, на думку дослідниці, внутрішньоструктурними, значною мірою типологічно орієнтованими чинниками. На основі контрастивного аналізу дієслівної реалізації суб- та мікрокатегорій вона простежила найбільше відмінностей в периферійних частинах зіставляваних лексико-семантичних полів, що спричинено формуванням таких частин на основі варіативних диференційних ознак та можливістю / неможливістю, спроможністю / неспроможністю залучення різнорідних сем, особливо тих, що мають субстанційні та конотативні характеристики. Переконливою є теоретична кваліфікація встановлених відмінностей дієслівної лексико-семантичної парадигматики: вони зумовлені позамовними чинниками та внутрішньоструктурними особливостями зіставляваних мов, зокрема розвиненим афіксальним словотворенням у системі українського дієслова, на противагу англійській мові, що уможливорює функціонування значної кількості виражених рефлексивів та аспектуально маркованих лексико-семантичних варіантів українських дієслів; з іншого боку, ідіотнічними щодо дієслівної системи української мови є лабіальність дієслівних лексем англійської мови, активна конверсія, унаслідок чого з'являються дієслова, аломорфні до дієслів української мови.

Реалізація синтагматичного аспекту контрастивного дослідження дієслівних систем української та англійської мов у концепції Н.Б. Іваницької обмежена формальним макрокомпонентом універсальної дієслівної категорії “процесуальність”, у межах якого вона виокремила дві ознаки: автосемантизм / синсемантизм та реченневотвірний потенціал, представлений системою типових моделей простих речень дієслівної будови. Умотивовуючи вибір формального макрокомпонента, дослідниця відзначає його більшу інтерпретаційну визначеність, однозначність, об'єктивність порівняно із семантичним макрокомпонентом.

Вона кваліфікує формальні інтерпретаційні показники дієслівних систем української та англійської мов як об'єктиватори в класифікаційній системі засобів вияву корелятивності / некорелятивності дієслівних систем української та англійської мов. Для такої кваліфікації Н.Б. Іваницька має вагомі підстави: в українському мовознавстві вона — розробник теоретичних засад автосемантизму / синсемантизму дієслів. Диференційною ознакою автосемантичних дієслів вважає їхню семантичну завершеність, самодостатність, що уможливорює реалізацію їхнього значення безвідносно до придієслівних поширювачів. Відповідно синтагматику автосемантичних дієслів трактує як відсутність обов'язкової сполучуваності з їхніми правобічними “партнерами”. Виходить, що така синтаксична синтагматика автосемантичних дієслів зумовлена особливостями їхньої семантики. У зв'язку з цим логічно постає питання: чи маємо достатньо підстав ознаку “автосемантизм” беззастережно зараховувати до формального макрокомпонета універсальної дієслівної категорії “процесуальність”?

Особистим і незаперечним здобутком дослідниці є узагальнення про кількісну перевагу номінацій автосемантичними дієсловами в українській мові. За її спостереженнями, корпус українських автосемантичних дієслів у межах виділених для аналізу дієслівних лексико-семантичних варіантів становить 28% від загальної кількості одиниць, тоді як в англійській мові — 19%, що зумовлено в українській мові додатковими аспектуальними семами, а в англійській мові — її типологічною тенденцією до аналітичного вираження цих значень автосемантичних дієслів.

Н.Б. Іваницькій вдалося виявити та грамотно витлумачити як спільні, так і суто національні особливості використання автосемантичних дієслів субкатегоріями і мікрокатегоріями. Новизна узагальнень, зроблених на основі спостережень за виявом автосемантизму цими суб- та мікрокатегоріями, незаперечна. Вони доповнюють типологічні характеристики досліджуваних мов. Зокрема, в українській мові автосемантичні дієслова більше презентує субкатегорія “процесуальність — стан”, в англійській мові вони майже однаково представлені в субкатегоріях “процесуальність — дія” і “процесуальність — стан”; для обох мов характерна відсутність автосемантичних дієслів у субкатегорії “процесуальність — відношення”. Доказовості й переконливості зробленим узагальненням надають кількісні підрахунки у відсотках, зроблені для всіх співвідносних мікрокатегорій трьох субкатегорій і запропоновані в окремих таблицях.

Обґрунтувавши теоретичні засади кваліфікації синсемантиї, Н.Б. Іваницька зробила важливий висновок про перевагу синсемантичних лексико-семантичних варіантів у дієслівних системах української та англійської мов. Досить важливими є спостереження за корелятивними виявами синсемантизму в межах виокремлених мікрокатегорій, які так само увиразнюють кількісні підрахунки, подані в таблиці.

Новаторство дослідниці виявилось і в доборі критеріїв, спираючись на які вона визначила ступінь обов'язковості залежних від дієслів компонентів, тобто диференціювала дієслова за ступенем вияву синсемантизму, а саме виокремила: 1) синсемантичні дієслова найвищого ступеня вияву синсемантизму; 2) синсемантичні дієслова із семантичною і граматичною передбачуваністю обов'язкових залежних елементів як компенсаторів синсемантизму (синсемантичні дієслова високого ступеня вияву синсемантизму); 3) синсемантичні дієслова відносного синсемантизму (синсемантичні дієслова низького ступеня вияву синсемантизму).

Не оминула Н.Б. Іваницька і перехідних зон між автосемантичними і синсемантичними дієсловами, висловила свою думку про причини переходу синсемантичних дієслів в автосемантичні та запропонувала термін "автосемантизація" на означення цього процесу, зробила висновок про типовість автосемантизації синсемантичних дієслів для української та англійської мов.

Реченневотвірний потенціал дієслівних систем української та англійської мов в авторській концепції передбачено встановити на основі типових моделей простих речень дієслівної будови, виділених, звичайно, з опорою на дієслівну синтагматику, або сполучувальні характеристики дієслів. Чітко визначено корелятивні особливості дієслівних систем зіставлюваних мов у межах предикативної, предикативно-однооб'єктної, предикативно-двооб'єктної та предикативно-обставинної моделей.

Окремого коментарю потребує виділена предикативно-обставинна модель речення, оскільки в концепції його семантико-синтаксичної структури, що ґрунтуються на валентності (валентному потенціалі) дієслівного предиката, обставинний компонент не входить у його валентне оточення. Н.Б. Іваницька обґрунтувала виокремлення предикативно-обставинної моделі, визначила параметри вживання речень, побудованих за цією моделлю, в обох зіставлюваних мовах, а також сформулировала три підмоделі речень предикативно-обставинної моделі й докладно їх проаналізувала. Цікавими є авторські узагальнення про значну кількісну перевагу предикативної моделі в українській мові, що порушує корелятивні відношення, та про переважання предикативно-об'єктної моделі в обох досліджуваних мовах.

Безсумнівна новизна і вагомість теоретичних узагальнень про корелятивність / лакунарність зон співвідносних лексико-семантичних полів, сформованих мікрокатегоріями трьох субкатегорій універсальної дієслівної категорії "процесуальність", про синтагматичну параметризацію української та англійської дієслівних систем.

Новаторська праця Н.Б. Іваницької сприяє глибшому пізнанню універсальних та ідіоетнічних рис досліджених мов, збагачує теорію зіставної лексикології та зіставної граматики новими ідеями й висновками про корелятивність української та англійської дієслівних систем, а теоретичні засади використаного в ній контрастивного аналізу прислужаться для встановлення міжмовних співвідношень у межах інших

частиномовних класів слів. Одержані результати можуть мати широке практичне застосування в лінгводидактиці, лексикографічній та перекладацькій практиці.

Катерина Городенська (м. Київ)

Kateryna Horodens'ka (Kyiv)

FIRST COMPARABLE RESEARCH OF VERBAL SYSTEMS

Book review on: Ivanytska N.B. Verbal systems of the Ukrainian and English languages: paradigmatica and sintagmatika : [monograph] / N.B. Ivanytska. — Vinnytsya : SPD Glavacka, 2011. — 636 p. (in Ukraine)

Мовна мозаїка

З ДРУГОГО ЧИ ІНШОГО БОКУ?

Донедавна, характеризуючи щось, уживали **з одного боку, з другого боку**. Тепер **другого** нерідко замінюють на **іншого**, із чим дехто не погоджується, бо вважає, що за допомогою цієї парної словосполучки зіставляють лише два аспекти (підходи, факти тощо), двоє явищ, тісно пов'язані між собою: наявність одного передбачає наявність другого, подібно до того, як уживають **в одній руці, у другій..; одне око, друге..; на одному березі річки, на другому...** Ті, хто використовує словосполучку **з одного боку, з іншого боку**, не обмежує її лише двома аспектами аналізу чого-небудь, бо може бути: **з одного боку, з іншого боку, а ще з іншого боку**. Крім того, форму **одного** тут ужито зі значеннями займенників **цього, такого, якогось**, тобто **з одного боку** — це те саме, що **із цього (такого, якогось) боку (погляду)**. Пор. рівнозначні вживання: **Із цього боку (погляду), м'яка іграшка — потрібна, а з іншого — шкідлива і З одного боку, м'яка іграшка — потрібна, а з іншого — шкідлива; Із такого боку (погляду), штучні вітаміни корисні, а з іншого — небезпечні і З одного боку, штучні вітаміни корисні, а з іншого — небезпечні**.

Саме тому українською мовою правильно вживати **з одного боку, з іншого боку**.

Катерина Городенська

Зміст

Дослідження

- 3** *Василь Німчук*
Про сучасну українську тлумачну лексикографію
- 31** *Валентина Перебийніс*
Ступені генетичної спорідненості української мови з іншими слов'янськими мовами: статистичний підхід
- 39** *Інна Завальнюк*
Експресивний синтаксис прози Михайла Стельмаха
- 48** *Лариса Кравець*
Соціокультурні детермінанти динаміки метафори в мові української поезії ХХ ст.
- 57** *Тетяна Коць*
Прикметниковий словотвір у мові публіцистичного стилю початку ХХ століття і тенденції граматичної норми
- 64** *Людмила Устенко*
Відбиття фразеологічного арсеналу Пантелеймона Куліша в сучасній лексикографії
- 73** *Зоряна Купчинська*
Архаїчні ойконіми на *-ичі* в системі плюративів
- 94** *Ніна Яценко*
Перекладне термінознавство в Україні кінця ХХ – початку ХХІ ст.
- 111** *Ельвіра Ветрова*
Засоби вираження привітання в різних лінгвокультурних традиціях (на матеріалі української та лезгинської мов)

Наукова хроніка	123	<i>Галина Сікора-Литвин</i> II Всеукраїнський лінгвістичний форум молодих учених
Незабутні імена	130	<i>Олег Прискока</i> Наукова спадщина І.І. Срезневського у славістичному аспекті (до 200-річчя від дня народження)
	140	<i>Віта Чикут</i> Наукові здобутки І. Панькевича у галузі лінгвістики (до 125-річчя від дня народження вченого)
	150	<i>Ніна Гуйванюк</i> Учений і педагог І.І. Слинько (19.06.1912 – 01.01.1994)
Рецензії та огляди	156	<i>Катерина Городенська</i> Перше зіставне дослідження дієслівних систем (Іваницька Н.Б. Дієслівні системи української та англійської мов: парадигматика і синтагматика : [монографія] / Н.Б. Іваницька. – Вінниця : СПД Главацька, 2011. – 636 с.)
Мовна мозаїка		<i>Катерина Городенська</i>
	47	Три брати, два дуби
	72	Хто вони: <i>данці</i> , <i>данійці</i> чи <i>датчани</i> ?
	110	Про <i>велику</i> і <i>малу літери</i> в назвах вулиць
	155	<i>Обидва</i> ока й <i>обоє</i> очей
	161	З <i>другого</i> чи <i>іншого</i> боку?
Відомості про авторів	166	

Contents

Researches

- 3** *Vasyl Nimchuk*
On modern Ukrainian interpretative lexicography
- 31** *Valentyna Perebiynis*
Degrees of genetic cognation of Ukrainian with other slavonic languages: statistical determination
- 39** *Inna Zaval'niuk*
Expressive syntax of the Michael Stelmach's prose
- 48** *Larysa Kravets*
Sociocultural determinants of metaphor dynamics in the language of the twentieth century Ukrainian poetry
- 57** *Tetyana Kots*
Word-building of adjective in publicist language and tendencies of grammatical norm
- 64** *Lyudmyla Ustenko*
Reflection of Panteleimon Kulish's phraseological arsenal in modern lexicography
- 73** *Zorjana Kupchynska*
Archaic place names ending in “-*uui*” in the system of pluratives
- 94** *Nina Jatsenko*
Foreign literature in Ukrainian translation terminology during the end of XIX – beginning of XX centuries
- 111** *Elvira Vetrova*
Means of greeting expressions in different linguacultural traditions (on the Ukrainian and Lezghin languages)

Science chronicle	129	<i>Halyna Sikora-lytvyn</i> The 2 nd all Ukrainian linguistic forum of young scientists (on April, 24–26, 2012, Kyiv)
Unforgettable personalities on language	130	<i>Oleh Priskoka</i> I. Sreznevsky's scientific heritage in aspect of Slavic studies (to the 200 th anniversary from a birthday)
	140	<i>Vita Chyikut</i> I. Pankevych's scientific achievements in linguistics (to 125 th anniversary from a birthday)
	150	<i>Nina Guivaniuk</i> A scientist and a teacher I.I. Slyn'ko (19.06.1912–1.01.1994)
Book review	156	<i>Kateryna Horodens'ka</i> First comparable research of verbal system (on: Ivanytska N.B. Verbal systems of the Ukrainian and English languages: paradigmatica and sintagmatika : [monograph] / N.B. Ivanytska. — Vinnytsya : SPD Glavacka, 2011. — 636 p. (in Ukraine).
Linguistic miscellania	47, 72, 110, 155, 161	<i>Kateryna Horodens'ka</i>
Contributors	166	

Відомості про авторів

ВЕТРОВА Ельвіра Сабірівна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української філології, Макіївський економіко-гуманітарний інститут

ГОРОДЕНСЬКА Катерина Григорівна, доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу граматики української мови, Інститут української мови НАН України

ГУЙВАНЮК Ніна Василівна, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри сучасної української мови, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ЗАВАЛЬНЮК Інна Яківна, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

КОЦЬ Тетяна Анатоліївна, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник, Інститут української мови НАН України

КРАВЕЦЬ Лариса Вікторівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри стилістики української мови, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

КУПЧИНСЬКА Зоряна Олегівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови, Львівський національний університет імені Івана Франка

НІМЧУК Василь Васильович, чл.-кор. НАН України, доктор філологічних наук, професор, завідувач відділу історії української мови, Інститут української мови НАН України

ПЕРЕБИЙНІС Валентина Сидорівна, доктор філологічних наук, професор кафедри теоретичної та прикладної лінгвістики і новогрецької філології, Київський національний лінгвістичний університет

ПРИСКОКА Олег Володимирович, кандидат філологічних наук, доцент

СІКОРА-ЛИТВИН Галина Вікторівна, голова Ради молодих учених, молодший науковий співробітник відділу діалектології, Інститут української мови НАНУ

УСТЕНКО Людмила Федорівна, аспірантка відділу лексикології та лексикографії, Інститут української мови НАН України

ЧИКУТ Віта Йосипівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури, Карпатський інститут підприємництва ВНЗ «Відкритого міжнародного університету розвитку людини "Україна"»

ЯЦЕНКО Ніна Олександрівна, кандидат філологічних наук, науковий співробітник відділу наукової термінології, Інститут української мови НАН України

Шановні колеги!

Запрошуємо Вас узяти участь у Міжнародній науковій конференції “*Українська термінологія і сучасність*”, яка відбудеться **23–25 квітня 2013 року** в Інституті української мови НАН України (м. Київ).

У програмі конференції:

1. Пленарні засідання та робота секцій за такими тематичними блоками:

I. Теоретичне термінознавство.

- Загальні питання термінології. Термін у системно-структурній та антропоцентричній (когнітивно-дискурсивній) дослідницьких парадигмах.
- Персоналії відомих термінологів.
- Історія українського термінознавства.
- Українське термінознавство в діаспорі.
- Галузеве термінознавство. Термінологія природничих наук та медицини. Науково-технічна термінологія. Термінологія суспільних наук.
- Крос-галузеві та крос-культурні виміри термінознавства.

II. Прикладне термінознавство.

- Теорія термінографії і практика укладання галузевих словників. Термінологічні бази (банки) даних.
 - Термін і проблеми стандартизації.
 - Термін і міжмовні аспекти комунікації. Термінологічні проблеми перекладу.
 - Термін у системі освіти. Фахова мова як мова спеціальності в умовах професійної освіти. Культура фахової мови.
 - Методологія сучасного термінознавства.
2. Презентації наукових праць, довідникових і лексикографічних видань, навчальної та навчально-методичної літератури.
 3. Виставка науково-періодичних видань Інституту української мови НАН України. Книжково-інформаційна виставка.
 4. Культурна програма.

Робочі мови конференції: українська, російська, англійська.

Усім, хто хоче взяти участь у роботі конференції, організатори пропонують надіслати **заявку, текст доповіді (статті) та скановану фотографію автора** (розмір 3,5x4,5) до **1 грудня 2012 року** на адресу електронної пошти term_visnyk@ukr.net як додаток до повідомлення у форматі MS Word. Після зазначеного терміну матеріали не прийматимуться. Для аспірантів обов'язкова **рецензія** наукового керівника, засвідчена печаткою установи.

У заявці зазначити:

- прізвище, ім'я, по батькові автора(ів);
- освітній статус або науковий ступінь, учене звання (студент, аспірант, докторант, кандидат наук, доктор наук, викладач і т. ін.);
- місце навчання або роботи (посада);
- назва доповіді; тематичний блок;
- службова або домашня адреса;
- телефон, e-mail (обов'язково);
- потреба в готелі або гуртожитку.

Вимоги до оформлення тексту доповіді (статті):

Обсяг статті повинен бути не менше 5 сторінок друкованого тексту.

Структура статті має відповідати вимогам ДАК МОНмолодьспорту України й містити такі складники: 1) формулювання проблеми дослідження (зазначити зв'язок загальної проблеми з важливими науковими або практичними завданнями); 2) аналіз останніх досліджень та публікацій, у яких частково розглядалася ця проблема і на які спирається автор; виявлення не вивчених раніше аспектів

загальної проблеми, яку порушено в статті; 3) формулювання мети та завдань дослідження; 4) виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням одержаних наукових результатів; 5) висновки та перспективи подальших пошуків у межах зазначеної проблематики; 6) список використаної літератури; 7) список умовних скорочень використаних джерел (якщо такі є).

Сторінка формату А4 (210x 297 мм), поля: ліворуч, праворуч, угорі, внизу – 2 см.

Рядки (кегель 14):

1-й зліва – номер УДК.

2-й посередині – ініціали та прізвище автора.

3-й посередині – місто, країна в дужках.

Через рядок – посередині назва статті великими літерами (напівжирний шрифт).

Через рядок – анотація українською мовою (до 60-ти слів; кегель 12, інтервал 1,15).

Наступний рядок – ключові слова українською мовою (до 8 слів, кегель 12).

Через рядок – текст статті: шрифт Times New Roman, кегель 14, міжрядковий інтервал – 1,5; у разі використання інших шрифтів подати їх електронні версії. Абзацний відступ – 1 см. Текст друкувати без переносів, ілюстрації набирати курсивом, значення слів, виразів тощо брати в лапки (“”). Чітко диференціювати тире (–) та дефіс (-). Скорочення (напр., і т. ін., XVII ст.), ініціали при прізвищах (напр., Н. В. Гуйванюк), назви населених пунктів (напр., м. Київ, с. Калинівка) друкувати через нерозривний пробіл (одночасне натискання клавіш Ctrl+Shift+пробіл). Скорочення на зразок 90-ті, 1-го – з нерозривним дефісом (одночасне натискання клавіш Ctrl+Shift+дефіс). Примітки (виноски) робити автоматично (Вставка – Виноска). Покликання на літературу в тексті подавати у квадратних дужках: [7, с. 19; 8, с. 237; 12]. Покликання на джерела використаного матеріалу подавати у круглих дужках, джерело багатотомного видання позначати римською цифрою після номера джерела, напр.: (2, IV, с. 15). Рисунок, діаграми, схеми, таблиці подавати окремим файлом відповідно у форматах *TIF, JPG, BMP, MS Word* з розподільною здатністю не менше 600 р/і. Рисунок, виконаний засобами *MS Word*, необхідно групувати в один об’єкт (Вид – Панель інструментів – Малювання – Вибір об’єкта. Тримавши кнопку “Вибір об’єкта”, виділити об’єкти, які потрібно об’єднати у групу, на панелі інструментів “Малювання” натиснути кнопку “Дії”, вибрати команду “Групувати”). Під рисунком, діаграмою, таблицею, схемою обов’язково подавати заголовок (розмір шрифту – 12).

Через рядок – список використаної літератури (без зазначення “Список використаної літератури”) подавати за алфавітом, спочатку кирилицею, потім латинським шрифтом із послідовною пагінацією джерел. Обов’язково зазначати: для багатотомних видань – скільки всього томів має це видання; для монографій, дисертацій, авторефератів – загальну кількість сторінок; для статей – початкову й кінцеву сторінки в джерелі (кегель 12).

Через рядок – посередині ім’я та прізвище англійською мовою (12 кегель).

Наступний рядок – назва статті англійською мовою великими літерами (12 кегель, далі міжрядковий інтервал 1,15).

Наступний рядок – анотація англійською мовою (до 60 слів, кегель 12).

Наступний рядок – ключові слова англійською мовою (до 8-ми слів, кегель 12).

Зі зразком оформлення статті можна ознайомитися на сайті відділу наукової термінології Інституту української мови НАНУ www.term-in.org. Редколегія не розглядатиме статтю, оформлену з порушенням вимог.

Статті надсилати українською або російською мовами, написані іншими мовами – будуть перекладені. Рекомендовані до друку статті (за рішенням редколегії) будуть опубліковані у збірнику наукових праць “*Термінологічний вісник*”, який належить до фахових видань ДАК МОНмолодьспорту України.

Після повідомлення про прийняття статті до публікації автори мають сплатити за видання кожної сторінки 25 грн. (або 3 \$) та організаційний внесок 70 грн. (для докторів наук публікація безкоштовна). Гроші переказувати на адресу: м. Київ, 01001, Головошта, *Людмила Володимирівна Туровській*, до запитання.

Проїзд, проживання та харчування – за кошти учасників.

Адреса Оргкомітету:

Секретар Оргкомітету – *Людмила Володимирівна Туровська*

вул. Грушевського, 4, кімн. 626, Інститут української мови НАН України,

м. Київ–1, Україна, 01001

Інформацію про конференцію можна отримати:

- за телефонами: (+38044) 278–43–90 (служб.) та +380679731830 (моб.);
- на сайтах: www.term-in.org; <http://www.nas.gov.ua/INSTITUTES/IUM/Pages/default.aspx>.

Ми чекаємо на Вас із надією на плідну наукову дискусію та подальшу творчу співпрацю.